

Ahmet Cahid HAKŞEVER
ÇORUM TARİHİ VE KÜLTÜRÜNDE
TASAVVUF GELENEĞİ

Çorum Belediyesi Kültür Yayınları

Birinci Basım

2009-Çorum

Basım Yeri:

VARAN

Kızılırmak Cad. No:14

Kat 1 Bakanlıklar / ANKARA

Tel: 0 312 425 90 00

Kapak Tasarım

İrfan YİĞİT

ISBN 978-605-61032

İsteme Adresi:

Çorum Belediyesi Kent Arşivi

Yeniyol Mah. Gazi Cad.

Turgut Özal İşmerkezi Kat: 3 No:92

ÇORUM

Tel: 0 364 225 08 10 /1539

kentarsivi@corum.bel.tr

**ÇORUM TARİHİ VE KÜLTÜRÜNDE
TASAVVUF GELENEĞİ**

Ahmet Cahid HAKSEVER

Çorum 2009

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
KISALTMALAR	8
ÖNSÖZ	9
1. ÇORUM'DA MEVLEVÎLİK: TARİHİ SÜRECİ ve SON TEMSİLCİLERİ	
1.1. Seyyit Mustafa (Konyalı Mustafa Baba)	20
1.2. Seyyit Ömer Feyzi Dede	21
1.3. Muhammed İzzet Dede	23
1.4. Hüsameddin Dede (Özlü)	34
2. ÇORUM'DA BEKTÂŞÎ ZAVİYELERİ: TARİHİ SÜREÇLERİ ve FONKSİYONLARI	
2.1. Abdalata Zâviyesi	46
2.2. Seydim Sultan Tekkesi	61
2.3. Koyun Baba Zâviyesi	65
2.4. Demirşeyh Zâviyesi	74
2.5. Balım Sultan Zâviyesi	76
2.6. Şeyh Âşık Zâviyesi	77
2.7. Abdalbudu Zâviyesi	78
3. ÇORUM'DA HALVETÎLİĞİN TARİHİ SÜRECİ ve YUSUF BAHRÎ	
3.1. Çorum'da Halvetîlik	84
3.2. Yusuf Bahrî	90
3.2.a. Tasavvufa İntisabı ve Yolculukları	94
3.2.b. Vefatı	105
3.2.c. Şahsiyeti	107
3.2.d. Eserleri	109
3.2.e. Öğrencileri ve Halifeleri	117

4. ÇORUM'DA NAKŞBENDÎLİĞİN TARİHİ SÜRECİ ve TEMSİLCİLERİ	
4.1. Müftü Abdulkadir Efendi (Kara Müftü)	129
4.2. Şeyh Mehmet Baba (Pembe Ömerzâde)	132
4.3. Ethem Baba	134
4.4. Şiranlı Mustafa Efendi	138
4.4.a. Ailesi ve Çocukları	138
4.4.b. Vefatı	139
4.4.c. Halifeleri	140
4.5. Ömer Lütfi Efendi (Çerkez Şeyhi)	147
4.5.a. Tasavvufî Serüveni	148
4.6. Yusuf Bahrî	155
4.7. Müftü Hacı Mehmet Hilmi	156
5. ÇORUM'DA OSMANLI DÖNEMİ RİFAÎ KÜLTÜRÜ	
5.1. Ebu Bekir Efendi ve Dergâhı	163
5.2. Süheyb-i Rûmî (Hankâh) Zâviyesi	170
5.2.a. Ömer Hulûsi Dede	174
5.2.b. Abbas Külâhî	179
6. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ÇORUM'DA AHÎLİK	
6.1. Çorum'da Ahî Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşanlar	196
6.2. Ahî Menteşe (Ahî Yakub) Zaviyesi	199
6.3. Ahî Ahmet Zâviyesi (Pîrî Baba Tekkesi)	200
6.4. Ahî Hacı Bey Zâviyesi	203
6.5. Ahî Burhaneddin Zâviyesi	204
KAYNAKÇA	206
İNDEKS	223

TAKDİM

Bir toprak parçasını vatan yapan, sadece savaşçılar ve akıncılar değildir. Orada manevi iklimi yeşerten gönül sultanlarının, marifet erlerinin, ilahi aşka erenlerin rolünü de unutmamak gerekir. Bu manevi önderlerin oradaki varlığı, gönüllere taht kuruşu toplumdaki ana dokunun temel yapı taşlarını meydana getirmektedir.

Çorum, manevi yönden çok değerli şahsiyetleri bağrında barındırmış bir şehirdir. Sahabe makamları, evliyaları, ulemaları ile manevi hayat ve tasavvufi kültürde ilim, irfan yuvası olma özelliğini uzun yıllar sürdürmüştür.

Buralarda ders veren büyük alimler, binlerce talebe yetiştirmişler, eserler yazmışlar ve halkı irşat görevini yerine getirmişlerdir. Ayrıca devletin en üst kademelerine insanlar kazandırmışlardır. Şeyhülislamlık makamına Ebussuud başta olmak üzere üç bilge kişi göndermişlerdir.

Bu önemli şahsiyetler ve temsil ettikleri tasavvufi kültür doktrinlerinin gün ışığına çıkarılması ve bir sistem halinde kamuoyunun bilgisine sunulması gerekmektedir. Çorum Belediyesi olarak Dr. Ahmet Cahid Haksever tarafından hazırlanan, bu çalışmayı yayın hayatına kazandırmamızdaki niyet ve gayemiz budur.

Bugüne kadar Çorum Belediyesi olarak kentimizin kültür ve tarihine kazandırdığımız yayınlarla araştırmacılarımızın, akademisyenlerimizin, değerli hemşerilerimizin aydınlanmasını kolaylaştırmaya çalıştık. Ülkemizdeki kültürel yayınlar içerisinde önemli boşluğu dolduracak değerdeki bu yayınlarla kentimizin geçmişine ve geleceğine olan minnet borcumuzu bugünden ödemeye çalışıyoruz. Genel tarihin, yerel tarih çalışmalarının birleşmesiyle meydana geleceği anlayışını benimseyerek bu çalışmalara destek vermeyi bir sorumluluk olarak görüyoruz

Bu değerli çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen Dr. Ahmet Cahid Haksever'e ve bu eseri yayına hazırlama aşamasında katkıları bulunan değerli mesai arkadaşlarıma teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Muzaffer KÜLCÜ
Belediye Başkanı

Ahmet Cahid HAKSEVER

**ÇORUM TARİHİ VE KÜLTÜRÜNDE
TASAVVUF GELENEĞİ**

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser.
a. mlf	: Aynı müellif.
bk:	: Bakınız.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
c.	: Cilt.
ev.	: Çeviren.
SS	: orum şer' iye Sicilleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
ed.	: Editör.
haz.	: Hazırlayan.
İA	: İslâm Ansiklopedisi.
KMMA	: Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi
Kütüp.	: Kütüphanesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı.
ö.	: Ölümü.
s.	: Sayfa.
sad.	: Sadeleřtiren.
ss.	: Sayfalar arası.
thk.	: Tahkik.
tr.	: Tarihsiz.
vr.	: Varak.
Yay.	: Yayınları.

ÖNSÖZ

Mutasavvıflar, VI/XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında gerek birey olarak gerekse kurumları vasıtasıyla önemli işlevler görmüşlerdir. Orta Asya'dan gelen göçmenlerin iskânı, ticaret, tarım vb. alanlarda düzenlemelere giderek yerleşik düzene geçmeleri, göçebe konumdakiler için kırsal bölgelerdeki zâviyelerle güvenlik, barınak gibi ihtiyaçlarının giderilmesi ilk planda sayılabilir.

Şehirlerde ise yolcuların, fakir ve muhtaçların barındırılması gibi temel görevler yanında eğitim, sanat ve kültürel alanlarda toplumun farklı kesimlerine hizmet sunmuşlardır. Tasavvuf ve tarikatların bu topraklardaki etkinliği, ilerleyen yüzyıllarda artarak devam etmiş, tarih ve kültüründe önemli izler bırakmıştır.

Mutasavvıfların ve bağlı bulundukları tarikatların tarih ve kültürümüzdeki yeri konusunda şahıs, tarikat veya yüzyılı temel alan araştırmalar yapılmıştır ve halen de devam etmektedir. Ancak tasavvuf ve tarikatların, bir şehrin tarihindeki yeri konusundaki çalışmaların sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir.

Osmanlı'nın hükümrân olduğu şehirlerin tarihindeki tasavvufî yapının tek tek ortaya çıkarılması, tasavvuf tarihi çalışmalarına önemli katkı sağlayacaktır. Bu tür araştırmalar, sadece tasavvuf tarihi açısından değil, şehirlerin eğitim ve kültüründen iktisadına kadar geniş bir alanda ortaya çıkarılmasında da şehir tarihi çalışmalarına önemli referans sağlayacaktır. Biz de bu düşünceden hareketle Çorum'un tarihinde tasavvufun ve tarikatların konumunu ortaya koymaya çalıştık.

Konuyla ilgili araştırmamızın ilk nüvesini, 2003 yılında başladığımız, Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri merkezince desteklenen, “XIX. Asırda Çorum’da Tasavvufi Hayat” başlıklı proje oluşturmaktadır. Söz konusu projede yer alan Mevlevîlik, Bektâşîlik, Halvetîlik, Nakşebendîlik, Rifâîlik ve Ahiliğe dair başlıkları, yeni veriler ışığında makale ve tebliğ formatında geliştirdik. Elinizdeki eser, söz konusu makale ve tebliğlerin yeni bilgilerle zenginleştirilip gözden geçirilmiş halidir.

Çorum Şer’iye Sicil Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Çorum’a ait süreli yayınlar ve eserde adı geçen sûfîlerin neslinden günümüze ulaşanlarla yaptığımız röportajları temel referans alırken günümüz çalışmalarından da yararlandık. Makale ve tebliğlere ait kaynakçayı en sonda topluca verdik. Konuyla ilgili araştırmacı ve okuyuculara kolaylık sağlamak üzere indeks ilave ettik.

Çalışmaların yayınlanmasından günümüze kadarki süreçte, elde ettiğimiz malumatla daha da zenginleştirmeye çalıştığımız bu eserin şüphesiz yine eksikleri olacaktır. Konuyla ilgili katkıda bulunabileceklere her zaman minnettar kalacağımı belirtmek isterim.

Bu çalışmada; bilgi temininde ve fotoğraflamadaki katkılarından dolayı Oğuzhan Kantar’a, araştırma süresince sağladıkları kolaylıklardan ötürü Hasan Paşa Kütüphanesi’nden Bahadır Alagöz’e, Çorum Belediyesi Kent Arşivi’nden İrfan Yiğit’e ve bu araştırmaların bir kitap halinde basımını üstlenen Çorum Belediyesi’ne teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet Cahid HAKSEVER

1. ÇORUM'DA MEVLEVÎLİK: TARİHİ SÜRECİ VE SON TEMSİLCİLERİ¹

Giriş

Osmanlı'da genel itibariyle entelektüel kesime hitap eden Mevlevîlik, edebiyat ve sanatın sadece payitahtta değil taşrada da gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Çorum Mevlevîhânesi'ni ve son temsilcilerini konu edindiğimiz çalışmamızda, konu bütünlüğü açısından öncelikle Mevlevîliğin tarihî sürecine kısaca değinelim.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'ye nispetle, "Mevlevîlik" diye anılan tarikatın kurumlaşması, Mevlânâ'nın ölümünden sonradır. Mevlânâ Dergâhı'nın ilk çekirdeğini, Çelebi Hüsameddin (ö. 684/1285) döneminde Mevlânâ ve Veled Çelebi için inşa edilen türbeler ile bunların etrafına yaptırılan birkaç derviş hücresi oluşturmuştur. Buraya tahsis edilen vakıflar, zamanla Celâliye Vakıfları adıyla Çorum da dâhil olmak üzere, Osmanlı'nın birçok yerinde akarları bulunan müstesna vakıflardan biri haline gelmiştir.²

1 Bu çalışma, Tasavvuf, 19, 143-164 (2007)'de, aynı başlık altında yayımlanan makalenin yeni bilgiler eklenerek gözden geçirilmiş halidir.

2 Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1983, ss. 24-26; Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yay., İstanbul 2003, s. 27

Çelebi Hüsameddin'den Ulu Arif Çelebi'ye (ö. 719/1319) kadarki dönemde Erzincan, Kırşehir, Tokat,³ Amasya⁴ ve Sivas'a halifeler gönderilip tekkeler açılmış, Anadolu'da hüküm süren beyliklerle temasa geçilerek beylik merkezlerinde mevlevîhâneler kurulması sağlanmıştır. Teşkilatlanma, idari yapı için de söz konusu olup bunun neticesinde, "Çelebilik" makamı ihdas edilmiş ve Mevlânâ soyundan çelebiler, Konya'daki mevlevîhâneler üzerinde de söz sahibi olmuşlardır.⁵

Dergâh açan veya açılmış dergâha gönderilen Mevlevî dedeleri vefat ettikten sonra varsa oğulları, yoksa ehil bir Mevlevî dervişi zâviyeye postnişin olmuş, ancak bunda da Konya'daki Çelebi Efendinin rızası gerekli görülmüştür.

X/XVI. yüzyıla gelindiğinde Dîvâne Mehmet Çelebi (ö. 951/1544) ile Mevlevîlik, Anadolu'nun köylerine kadar genişlemiş, halkı tamamen Mevlevîlerden oluşan köyler bile kurulmuştur. Dîvâne Mehmet Çelebi'deki Kalenderî yön, yönetim kesimin kuşkusunu çekmiştir. Ancak sonraki dönemlerde Osmanlı'nın da Anadolu ve Rumeli'deki Şî-Bâtınî cereyanlara karşı Mevlevîlere itibar ettiği söylenebilir.

XI/XVII. ve XII/XVIII. yüzyıllarda üst düzey yöneticilerle tesis edilen yakınlık neticesinde mevcut dergâhların

3 Erzincan Mevlevîhânesi, Veled Çelebi'nin halifesi Hüseyin Hüsameddin Efendi tarafından; Kırşehir Mevlevîhânesi, Veled Çelebi'nin halifelerinden Şeyh Süleyman-ı Veledî tarafından; Tokat Mevlevîhânesi, Veled Çelebi'nin halifelerinden Fahreddin Irâkî tarafından kurulmuştur. Gölpınarlı, age, s. 333.

4 Çorum'a yaklaşık 80 km mesafedeki Amasya'da bulunan Mevlevî zâviyesi, Çelebi Hüsameddin'in halifesi Amasyalı Alaaddin Efendi tarafından kurulmuştur. Gölpınarlı, age, s. 333; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 19. Yüzyıl, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 83.

5 Gölpınarlı, age, ss. 151-152.

varidatı artarken yeni dergâhların açılmasına devam edilmiştir. Vezirler, beyler ve paşalar tarafından inşa edilen Mevlevî dergâhlarının tamirleri de padişah emriyle hazineden karşılanmış ve Mevlevîlik, XI/XVII. asırdan itibaren adeta bir devlet müessesesi haline gelmiştir.⁶

Mevlevîliğin yönetim kademesinde bu denli itibara sahip olmasının nedenleri arasında; fakir ve muhtaçların gözetilmesi, tasavvuf kültürünün klasik boyutunun temsili, düşünce, edebiyat, musikî, irfân, âdâb ve erkân anlayışı ile şehirlerin kültürel yaşamına sağladıkları önemli katkılar sayılabilir. Zira büyüklü küçüklü tüm mevlevîhâneler, musikî eşliğinde semâ âyinlerinin icra edildiği mekânlardır ki bu zikir şekli, mutrib heyetini oluşturan sazendeyi de zorunlu kılmıştır. Sadece bu işlevi bile, mevlevîhânelerin kültür ve sanata katkısı açısından üzerinde durulması gereken bir husustur. Aynı durum, Çorum Mevlevîhânesi için de geçerli olup zâviyeye fakirlerin, dervîşânın doyurulması için Osmanlı sultanları tarafından tamiyeler tahsis edilmiş, ayrıca mevlevîhânenin vakıflarından elde edilen hâsılat hücrenişin, fukara, dervîşan ve züvvârın gıda ihtiyacı için harcanmıştır.

Kuruldukları şehirlerin sosyal ve kültürel hayatında bu denli etkili olan mevlevîhâneler, kapasite ve işlevler açısından temelde iki kategoriye ayrılmaktadır. İçerisinde çile çıkartılan büyük mevlevîhânelere, “âsitane” denirken daha küçük boyutlu olanlarına, “zâviye” denilmektedir.

Küçük boyutlu mevlevîhâne konumundaki zâviyeler de etkinlik ve konumlarına göre kategorize edilebilir. Konya

6 Gölpınarlı, age, s. 248; Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Süfîler, Devlet ve Ulema, OSAV Yay., İstanbul 2001, ss. 255-293; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İnsan Yaya., İstanbul 2004, ss. 356-372.

Mevlânâ Müzesi Arşivi'ndeki 7 Kânunuevvel 1327/30 Kasım 1911 tarihli ve "Mevlevîhânelere yazılacak mukarrerat-ı resmiyyede kullanılacak elkâb-ı resmiye" başlıklı belge, bahsi geçen sınıflandırma konusunda fikir verecek mahiyettedir. Buna göre, belgenin yazıldığı tarih itibarıyla 63 mevlevîhâne faaliyetinde olup bunların 11'i âsitane, 52'si de zâviyedir.⁷

"Elkâb-ı resmiye"de kullanılan hitapların genel hatlarıyla dört grupta toplandığı görülmektedir. Yenikapı, Bahâriye, Kasımpaşa, Galata, Afyon ve Manisa gibi büyük Mevlevî âsitanelerinin postnişinleri için, "Rûh-ı pür-fütûhum fazîletlü Dede Efendi Hazretleri" hitabı kullanılmaktadır.

Zâviyeler için ise üç farklı hitap şekli vardır. Üsküdar, Halep ve Karaman gibi önemli Mevlevî zâviyelerinin başındaki şeyhler için; "Siyadetlü Dede Efendi Hazretleri", "Siyadetlü Efendüm Hazretleri" kullanılırken ikinci derecede diyebileceğimiz zâviyelerin postnişinlerine, "Fazîletlü Dede Efendi, "Fazîletlü Dede Efendi Hazretleri", "Fazîletlü Efendim Hazretleri" şeklinde hitap edilmiştir. Çorum Mevlevîhânesi postnişinine hitap edilirken kullanılan ifade; "Zehâdetlü Dede Efendi" şeklinde olup metin içinde, "zâhidanelerinde"; sonunda ise, "Dede Efendi" şeklindedir.⁸

Söz konusu hitapların, postnişinlerden ziyade mevlevîhânelerin konumuna göre tespit edildiği göz önünde bulundurulursa –ki farklı yerlerde görev yapmış post-

⁷ KMMA, 47/16.

⁸ Erdoğan Erol, "Veled Çelebi Zamanında Mevlevîhâneler ve Çelebi'nin Şeyhlere Resmi Hitap Şekilleri", VII, Milli Mevlana Kongresi (3-4 Mayıs 1993), Selçuk Üniv. Basımevi, Konya 1994, ss. 56-58. Veled Çelebi döneminde belli kurallara bağlanmadan önce resmi evraklarda Çorum Mevlevîhânesi postnişini İzzet Dede için kullanılan ifade, "Mevlevî Dergâh-ı Şerifi Şeyhi Reşadetlü İzzet Dede Efendi" şeklinde idi. Bk. Çorumlu, sayı 52, Şubat 945, belge no 391, 392, ss. 429-430.

nişinlere, gittikleri yere göre hitap olunmuştur.⁹ Çorum Mevlevîhânesi'nin zâviye kategorisinde üçüncü, yani en küçük ölçekteki zâviyeler arasında yer aldığı söylenebilir.

Çorum Mevlevîhânesi

Çorum Mevlevîhânesi, tesisinden kapatılışına kadarki sürede pek gelişme göstermese de kuruluşu bir hayli eskiye dayanmaktadır. Mevlevîhâne, Arif Çelebi (ö. 719/1329) ve Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin ikinci eşi Kira Hâtun'dan kızı olan Melike Hâtun (ö. 682/1283)¹⁰ tarafından yaptırılmıştır.¹¹

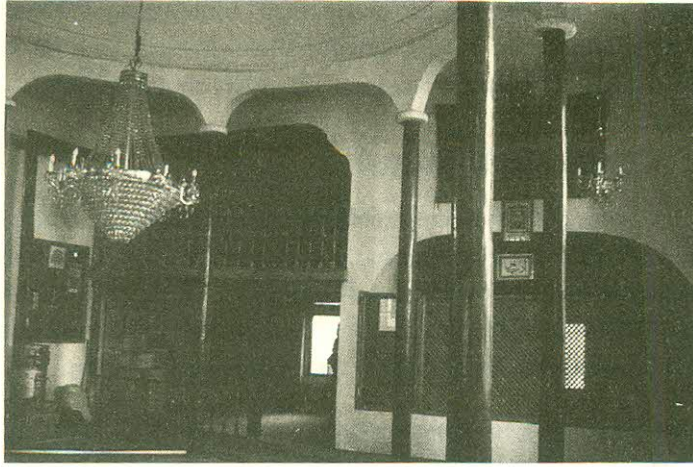

Mevlevîhânedeki görüntüler (Kent Arşivi)

9 Aynı yer.

10 Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin üç oğlu ve bir kızı vardır. İlk eşi Semerkantlı Şerefeddin'in kızı olan Gevher Hatun'dan Bahâeddin Muhammed (Sultan Veled) ve Alâaddin Muhammed; ilk eşinin vefatı sonrası evlendiği Konyalı Kira Hatun'dan Muzafferüddin Emîr Âlim ve kızı Melike Hatun dünyaya gelmiştir.

11 ÇŞS, defter no 7, sayfa no 125, hüküm no 198; Abdullah Gündoğdu, Çorum'un 2 Numaralı Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1268-1280, M. 1852-1863), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ank. Üniv. Sos. Bil. Ens., Ankara 1989, s. 46.

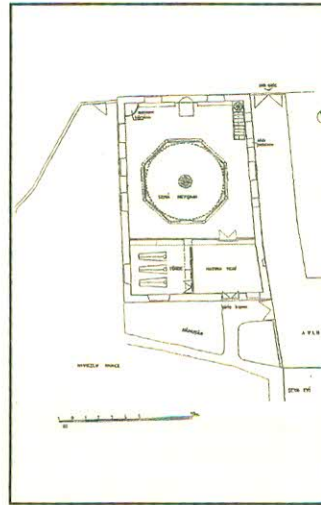
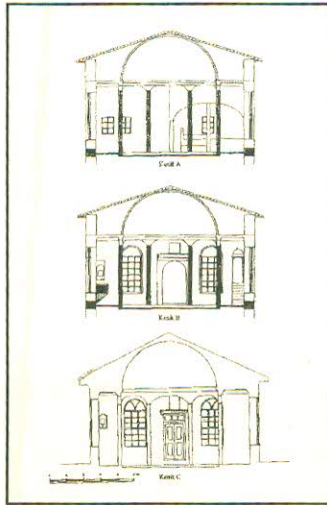
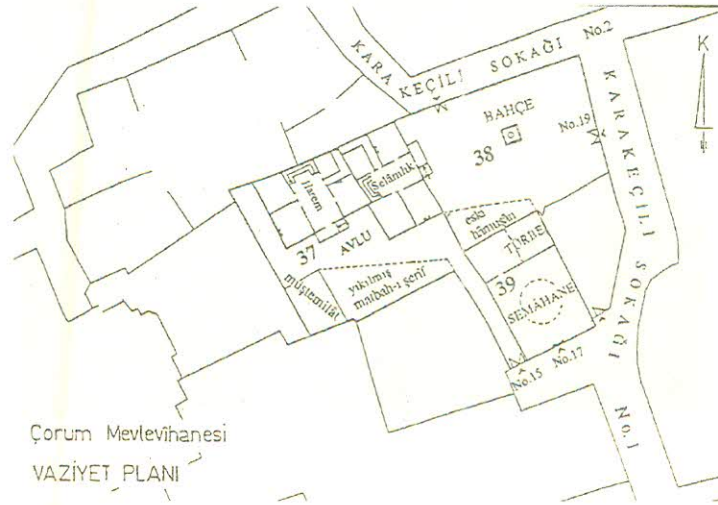

Mevlevîhânenin görüntüleri (Kent Arşivi)

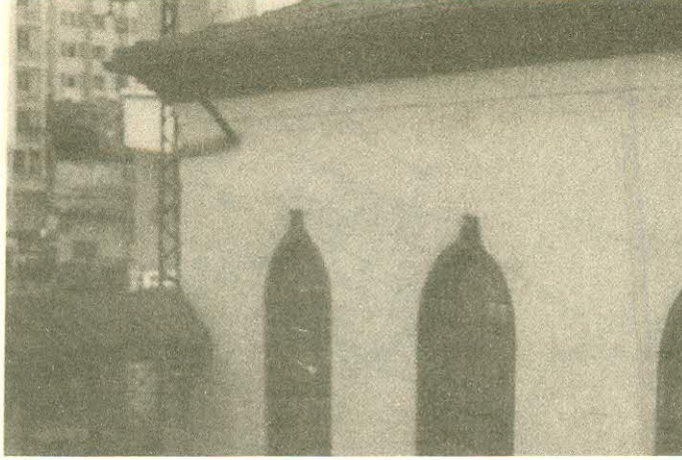
Çorum Mevlevîhânesi ilk inşa edildiği dönemde semâhâne, türbe, çilehâne, mescit, hücreler selamlık, harem dairesi, mut-fak ve kileri bünyesinde barındırmaktadır. Bânîleri tarafından mevlevîhâneye Karahisardemirli ve Osmancık civarında vakıflar tahsis edilmiştir. Sonraki dönemlerde Beyler Çelebi tarafından da 743/1342 ve 767/1365 tarihlerinde mevlevîhâneye araziler vakfedilmiştir.

Bu araziler, kuruldukları dönemden itibaren bu tür kurumların yüzyıllar boyunca ayakta kalmasını sağlayan en önemli unsurlardandır. Ancak evlada meşrut vakıfların gelirlerinin paylaşımı, hissedarlar arasında zaman zaman sorunlara neden olmuştur. Zâviyedârın çocuklarının, vakıf gelirlerinden hisseleri olup, bunlar arasında “batn-ı evvel” denilen en büyük erkek çocuk vakıf gelirleri üzerinde söz sahibidir. Bu durum Ârif Çelebi ve Melike Hâtun evkafı için de geçerlidir.¹²

12 Arif Çelebi ve Melike Hatun Vakfı'nın Çorum ve Osmancık civarında birçok köy, çiftlik ve mezradan geliri olup geniş bilgi için bk. ÇŞS,

Barihuda Tanrıkorur tarafından yapılan Mevlevihânenin
Plan Çizimleri(Kent Arşivi)

Mevlevîhânedeki görüntüler (Kent Arşivi)

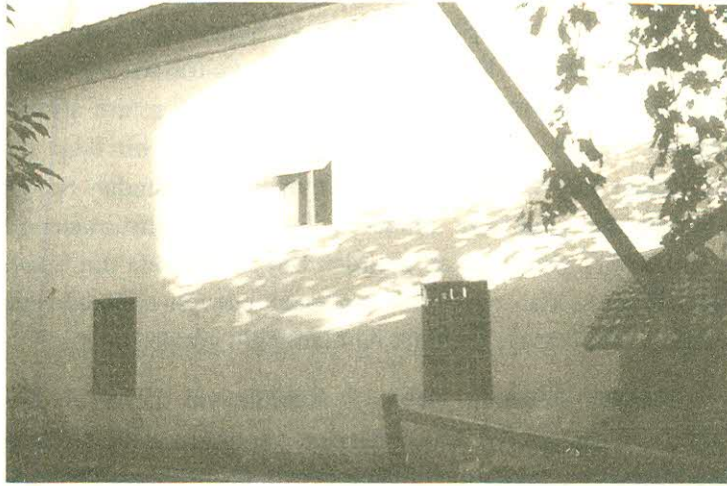
Mevlevîhâne görev yapan postnişinlerin isimlerinin düzenli olarak tutulduğu bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak mahkemeye intikal eden ya da kayıt altına alınması gereken durumlarda, zâviyede görev yapanlar hakkında sınırlı malumata ulaşılabilmektedir. Örneğin 1143/1731 tarihi itibarıyla zâviyedâr, Şeyh Hüseyin Efendidir. Onun görevi bırakmasından sonra Ebubekir Efendiye zâviyedârlık beratı verilmiştir.¹³

Uzun süre faal olan mevlevîhâneyle ilgili en önemli yapısal değişiklik, 1168/1755 yılına aittir. Zamanla kullanıla-

defter no 7, sayfa no 125, hüküm no 198; ÇŞS, defter no 12, sayfa no 39, hüküm no: 252; ÇŞS, defter no 12, sayfa no 43, hüküm no 275; Çorumlu, yıl 1, sayı 1, 15 Nisan 938, s. 8-9; Çorumlu, sayı 33, yıl 4, 1 İkinci Kanun 942, ss. 333-335; sayı 34-35, yıl 4, 1 Şubat-Mart 942, ss. 336-339; Gündoğdu, age, s. 322-323; Abdülkadir Dündar, Çorum Cami ve Mescitleri, Çorum Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2004, s. 65.

13 Şerif Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet), Gazi Üniv. SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 118.

mayacak duruma gelen zâviyenin arsasına vakıf mütevellîsi es-Seyyit el-Hâc Mehmet Efendinin kızları Şerife ve Fatıma Hâtunlar tarafından bir medrese inşa ettirilmiştir.¹⁴ Günümüzde medresenin yerinde, Çorum'da Tevhid-i Tedrisat sonrası faaliyet gösteren en eski eğitim kurumlarından Tanyeri İlköğretim Okulu bulunmaktadır.

Mevlevihânenin görüntüleri (Kent Arşivi)

Mevlevîler, faaliyetlerine bu medresenin müstemilatı içinde devam etmişlerdir. Yaklaşık yüz yıl sonra, 1271/1855'de vakıf mütevellîsi konumundaki Seyyit Ömer Dede -ki, ismi daha sonra mevlevihâne postnişini olarak geçecektir- medresenin imarı için vakıf gelirlerinden 1096 kuruş harcamıştır.¹⁵ Seyyit Ömer Feyzi Dede'den önceki Çorum Mevlevihânesi postnişini Konyalı Mustafa Baba'dır.

¹⁴ ÇŞS, defter no 3, sayfa no 8, hüküm no 17; ÇŞS, defter no 8, sayfa no 68, hüküm no 127; ÇŞS, defter no 10, sayfa no 45, hüküm no 55.

¹⁵ Korkmaz, age, ss. 118, 146.

1.1. Seyyit Mustafa (Konyalı Mustafa Baba)

“Konyalı Mustafa Baba” şeklinde de anılan Seyyit Mustafa Efendi ve postnişinlik süresi hakkında kaynaklarda pek malumat bulunmamaktadır. Onunla birlikte “halife” sıfatını taşıyan iki isim daha vardır ki bunlar; Seyyit Ahmet ve Mehmet b. Süleyman’dır.

Seyyit Mustafa, Seyyit Ahmet ve Seyyit Mehmet b. Süleyman, Eskiypar Köyü’nün on sehim gelirinden üç sehmi zâviyeye, üç sehmi şahıslarına olmak üzere 6 sehim almaktadırlar. Seyyit Ahmet hakkında bunun dışında bir bilgi verilmemekle Seyyit Mehmet b. Süleyman ve ardından Seyyit Mustafa’nın çocuksuz olarak vefat ettiği belirtilmektedir (1281/1861). Bahsi geçen gelirden Seyyit Mustafa’nın hissesine düşen miktar, terekesini bırakacak çocuğu olmadığı için Amasya’daki ortağı Mehmet Nimetullah’a gönderilmiştir.¹⁶

Konyalı Mustafa Baba, 7 Rebiülevvel 1273/ 5 Kasım 1856’da, zâviye arsası üzerine yaptırılan Fatma Hâtun Medresesi’nin, tekrar mevlevîhâneye dönüştürülmesi yönünde girişimde bulunmuştur.¹⁷ Muhammed İzzet Dede’nin postnişin olduğu dönemde, mevlevîhânenin medreseye ait arsa üzerine taşmasının dava konusu olmasından hareketle, söz konusu talebin kabul görmediği ve ortaklaşa kullanım gibi bir sonuca varıldığı anlaşılmaktadır.

Konyalı Mustafa Baba’nın vefat tarihi konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Ömer Feyzi Dede’nin postnişinliğine atıf yapan en eski belgeler Recep 1279/1863 tari-

16 Çorumlu, sayı 49-50, 1 Temmuz 944, ss. 414-415; Çorumlu, sayı 52, Şubat 945, belge no 390, ss. 424-428.

17 BOA, Dosya no: 101/37, Fon Kodu: A. MKT.DV.

hine aittir.¹⁸ Dolayısıyla, Konyalı Mustafa Baba'nın vefatıyla ilgili, "1279/1863 öncesi" şeklinde yaklaşık bir tarih verilebilmektedir.

1.2. Seyyit Ömer Feyzi Dede

Mevlevîhâne arsası üzerine inşa edilen medrese ile zâviye arasında sorunların Ömer Feyzi Dede döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna bir çözüm bulmak amacıyla Konya Mevlânâ Dergâhı Postinişini, "Reşadetlü Çelebi Efendi" de Çorum'a gelmiştir.

Neticede, medrese dışında kalan ve içinde türbe, iki adet oda ve havuzdan müteşekkil yerin, medrese ve zâviye ehlinin karşılıklı anlayış ve yardımlaşma esasına dayalı olarak, birbirlerinin alanına müdahale etmemeleri şartıyla Ömer Feyzi Dede'ye devredilmesine karar verilmiştir (20 Recep 1279/11 Ocak 1863).¹⁹

Uzun süredir devam ettiği anlaşılan yer sorununa geçici de olsa çözüm bulan Ömer Feyzi Dede ve ailesi hakkında malumata, yine Şer'îye Sicilleri'ndeki²⁰ sınırlı bilgilerden ulaşabilmekteyiz. 26 Şevval 1320/26 Ocak 1901 tarihli kayıta,

18 ÇŞS, defter no 3, sayfa no 8, hüküm no 17;

19 ÇŞS, defter no 3, sayfa no 8, hüküm no 17; ÇŞS, defter no 3, sayfa no 9, hüküm no 18.

20 Şer'î mahkemelerde resmî statü taşıyan kayıtların tutulduğu defterlere, "şer'îye sicili" denilmektedir. Şer'îye sicillerine "kadı defterleri, mahkeme defterleri" ya da "zabıt defterleri" de denilmekteydi. Çorum'un 1240-1322/1824-1909 yılları arasında mahkemeye intikal eden sicilleri, toplam on altı defterden ibarettir. Bunların ilk ikisinin birer nüshası Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nde, orijinal on altı nüsha Ankara Etnoğrafya Müzesi Arşivi'nde yer almakta olup mikrofilmleri Milli Kütüphane'dedir. Gündoğdu, 2 Numaralı Şer'îye Sicili, s. 5; M. Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, editör: E. İhsa-

“Medine-i Çorum’un Çöplü Mahallesi ahalisinden iken bundan akdem vefat eden Mevlevî Şeyhi Ömer Dede’nin” annesi Zahide ile ana-baba bir kız kardeşleri Halime ve Müslime Hanımın adları geçmektedir.²¹

“Şeyh Ömer Dede’den mevrûs ve müntekal mahalle-i mezkûrda vâkî’ ma’lumu’l-hudûd bir bâb mülk-i menzilde ve sair terekisi” nin annesine ve kız kardeşlerine aktarılmasından hareketle,²² Ömer Dede’nin mirasını bırakabileceği eşi ve çocuklarının olmadığı anlaşılmaktadır.

Ömer Dede’nin vârisleri konumundaki annesi Zahide Hanım ile kız kardeşi Müslime’nin, “gaiban olmalarına binaen”, yani nerde oldukları bilinmediğinden onların payına düşen kısım, döndüklerinde kendilerine verilmek üzere, “...emaneti ehl-i ma’rife ve istikametiyle mevsufe be-her vechile tesviye-i umurlarına kadire...” şeklinde güvenilir bir insan olduğu belirtilen Halime Hâtun, kayyûm tayin edilmiştir.²³

Ömer Dede’yle ilgili, “...bundan akdem vefat eden...”²⁴ ifadesi kullanılırken vefat tarihi konusunda bir bilgi verilmemektedir. Muhammed İzzet Dede’ye 11 Şevval 1285/25 Ocak 1869 tarihi itibarıyla zâviyedârlık beratı verildiğine göre²⁵ bu tarihten önce vefat ettiği söylenebilir.

Tahirü’l-Mevlevî’nin Üsküdar Mevlevîhânesi son postni-

noğlu, İstanbul 1999, c. II, ss. 418-419. Bu defterler, 2009 yılı itibarıyla Çorum Belediyesi’nce Latinize ettirilerek Kent Arşivi’nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

21 ÇŞS, defter no 15, sayfa no 146, hüküm no 338.

22 ÇŞS, defter no 15, sayfa no 146, hüküm no 336.

23 Aynı yer.

24 Aynı yer.

25 Bk. Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 1944, belge no: 385, s. 424.

şini Ahmet Remzi Dede'ye²⁶ yazdığı mektuplarından, Ömer Feyzi Dede döneminde Mevlevîlerin Çorum'daki etkinliğinin az olduğu anlaşılmaktadır.²⁷

Ömer Dede'nin vefatı sonrası, postnişinliği devredecek bir evladının olmaması hasebiyle, Yenikapı Mevlevîhânesi'nde Osman Selahaddin Dede'nin (ö. 1304/1887) eğitiminden geçen İzzet Dede, memleketi Çorum'da postnişinliğe tayin olunmuştur.

1.3. Muhammed İzzet Dede

Tahirü'l-Mevlevî, Ahmet Remzi Dede'ye gönderdiği 20 Eylül 1897 tarihli mektubunda Muhammed İzzet Dede ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Çorum Şeyhi İzzet Dede, Şeyh Osman Efendi merhum zamanında ikmal-i hizmet ederek hücreye çıkmış, birçok seneler şeyh-i müşarünileyhin hizmetinde bulunmuş, sonra da vatanı olan Çorum'un harap haldeki dergâhına şeyh tayin olunup gitmiştir."²⁸

Herhangi bir matbu eseri bulunmayan İzzet Dede'nin hayatıyla ilgili malumat, Şer'îye Sicilleri'ndeki kısıtlı bilgilerden ibarettir. "Çorum Mevlevîhânesi Postnişini Reşadetlü İzzet Dede Efendi b. Mehmet b. Yusuf"²⁹ ibaresinden baba ve dede ismini öğrendiğimiz İzzet Dede, Tahirü'l-Mevlevî'nin

26 Ahmet Remzi Efendinin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışı için bk. Hasiye Mazıoğlu, Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri, Sevinç Matb., Ankara 1987; Ahmet Cahid Haksever, Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmet Remzi Akyürek, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

27 Bk. Tahirü'l-Mevlevî, Çilehane Mektupları, haz. Cemal Kurnaz- Gülgün Erişen, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 142-143.

28 Aynı yerler.

29 ÇŞS, defter no, 13, hüküm no 454, sayfa no 214; ÇŞS, defter no 13, sayfa no 217, hüküm no 454.

bize bildirdiğine göre, Çorum Mevlevîhânesi'ne postnişin olarak gelişinden sonra evlenmiştir.

Şer'îye Sicilleri'ndeki mirasla ilgili hükümlerden, İzzet Dede'nin aslen Saraybosnalı Afife Hâtun binti Mahzar Mustafa b. Abdullah ile evlendiği ve eşinin 1303/1885'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. İzzet Dede'nin Afife Hâtundan Sıddıka ve Ahmet Kemalleddin isminde iki çocuğu olup Ahmet Kemalleddin, küçük yaşta vefat etmiştir.³⁰

Yine Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre İzzet Dede, Afife Hâtun'un vefatından sonra Amasya'nın Ulus köyünden Hüseyin kızı Ayşe Hâtunla evlenmiştir. Bu evliliğinden, İzzet Dede'nin vefatından sonra mevlevîhâneye postnişin tayin olunan Hüsameddin dünyaya gelmiştir.³¹

Hüsameddin Dede, 26 Cemaziyelevvel 1324/18 Aralık 1906 tarihinde Çöplüoğlu Ahmet oğlu Hacı Ali Ağa'nın Eytam Müdürlüğü'nden aldığı borçta, şahit konumundadır. Hüsameddin Dede'nin bu tarihte şahit olabilecek yaşta olmasından ötürü İzzet Dede'nin ikinci evliliğinin, ilk eşinin vefatından kısa bir süre sonra gerçekleştiğini söyleyebiliriz.³²

Tahirü'l-Mevlevî'nin verdiği malumatta geçen, "...orasını oldukça imar ederek teehhül eylemiş ve çoluk çocuk sahibi olmuş kalmıştır. Uzun boylu, uzun sakallı, kaba saba, altmışlık bir adamdı. Her ne kadar pek okuması yazması Hak vere ise de

30 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 217, hüküm no 454.

31 ÇŞS, defter no 16, sayfa no 188, hüküm no 489; ÇŞS, defter no 16, sayfa no 233, hüküm no 445.

32 ÇŞS, defter no 16, sayfa no 233, hüküm no 445.

cerbezisi, oldukça lâfzeni susturmaya muktedir idi”³³ ifadelerinden ve Şer’iye Sicilleri’ndeki kayıtlardan İzzet Dede’nin hareketli ve faal bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed İzzet Dede, Çorum’a geldiğinde ilk olarak mevlevîhânenin gelirlerini tespit ve yeni zâviyedâr olması hasebiyle devir teslim işlemleriyle ilgilenmiş, sonraki dönemlerde vakfedilen arazilerle de gelirlerin artmasını sağlamıştır.

İzzet Dede, Hoca Ahmet ve Hoca Yusuf Vakfı’nca Çorum Mevlevîhânesi’nde yemek yedirilmek (it’âm-ı ta’âm) üzere şart koşulan Çorum’a bağlı Büket, Karapürçek, Anbarcı, Uluköy, Aksungur köylerine ve Mecitözü’ne bağlı Kürtler, Sarılık, İlköy, Çorak Kalemi köylerine ve mezralarına ait gelirin dörtte birini almak üzere yaptığı başvuruda, kendisinin göreve başlamasıyla ilgili 11 Şevval 1285/25 Ocak 1869 tarihini vermektedir.³⁴

33 Mehmet Ziya, Yenikapı Mevlevîhânesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tr, s. 191; Tahirü’l-Mevlevî, age, s. 142-143; Barihüda Tanrıkörur, “Tarihin Tahribi: Çorum Mevlevîhânesi”, VII. Milli Mevlana Kongresi, Selçuk Üniv. Basımevi, Konya 1994, s. 72.

34 Muhammed İzzet Dede’nin zâviyedâr olması hasebiyle mütevellisi konumundaki vakıfların kendisine devredilmesi hakkında, 13 Zilhicce 1292/10 Ocak 1876 tarihinde Evkaf-ı Celâliyye’ye yazdığı vesikada mevlevîhânenin gelirleriyle ilgili şu ifadelere yer verilmektedir: “...Çorum Mevlevîhânesi’nde it’am-ı ta’âm olunmak üzere zâviyesine umum hâsılatından zâviyedârlığına bir hissesinin itası 11 Şevval 1285 tarihli istar buyrulup Mevlevîyyet-i mezkûre meşihatına tayin buyrulduğum yedimde olan berat-ı âlişan mucibince hâsılat-ı mezkûrden rub’ hisse vakfı mezkûr mütevellisi Damatzâde Osman Efendi dahi terk eylediğinden ve tarafımdan kabul olduğundan zâviyedâr-ı mezkûre ait rub’ hissenin ahzile şartı vâkıf mucibince sarf edilmek ve bu rub’ hisseden ziyadesine alaka etmemek üzere işbu mukavele senedi mahzar-ı şuhud-da bi’t-temhir verildi.” Şeyh-i Mevlevî Muhammed İzzet.” Bk. Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 1944, belge no: 385, s. 424.

Bu dönemde geliri Çorum Mevlevîhânesi’ne ait diğer yerler şöyledir: “Hoca Ahmet ve Hoca Yusuf Vakfı’ndan olup mütevellî sene-

İzzet Dede'nin günlük 1 akçe ücretle³⁵ postnişin olarak göreve başladığı dönemde Mevlevîler, faaliyetlerine Emir Ahmet Mahallesi'nde medreseye bitişik haldeki Ömer Feyzi Dede tarafından satın alınan harap haldeki iki oda ve türbeden müteşekkil zâviyede devam etmektedirler. Bu mekân, mütevellîsi tarafından zâviye olarak kullanılmak üzere Mevlevîlere satılmış, ancak medrese ile zâviye mensupları arasında sürtüşme ve itirazlar eksik olmamıştır.³⁶

diyle dörtte bir hissesi Çorum Mevlevîhânesi'ne, Hass-ı Hümayun dâhilinde İbrahim Çayırı Mezrası, Mecitözü'nde Ebrim Gücek nisfî, Büket Karyesi'nde köy yeri, Aksungur Karyesi'nde nisf, Karapürçek Karyesi'nde rub' hisse, İskilip'te Anbarcı bedeli, Mecitözü'de Çorak Kalemi denilen Çorak İlköy, Yakubağa Çiftliği, Sarılık Karyesi, Kürtler Mezrası, Gökçepınar, Karagözoymağı, Çorum'da Eskiyaşar bedel-i sülûs sahibiyle kırkta yirmi dört hisse..." Bk. Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 1944, belge no: 386, s. 424.

İzzet Dede bundan başka Hoca Ahmet ve Hoca Yusuf Vakfının hâsılâtının öşründen beşte birini tevliyet için, beşte birini de taamiye için almıştır. Çorumlu, sayı 52, Şubat 945, belge no 391, 392, ss. 429-430.

13 Zilhicce 1292/10 Ocak 1876 tarihi itibariyle dergâhta Kur'an okuması, yani "cüz hanlık" için de İzzet Dede'ye varidatta bulunulmuştur. Ancak 1 Teşrinisani 1325/14 Kasım 1909 tarihli arzuhalde, cüz hanlığın evlada meşrut vakfedildiği ve geçen süre içinde dergâhta özel olarak bu vazifenin yerine getirilmediği yönünde itirazda bulunulmuştur. Söz konusu itiraz 16 Teşrinisani 1325/29 Kasım 1909 tarihi itibariyle Meclis-i İdare-i Liva-ı Çorum'un Maarif Komisyonunca haklı bulunmuş ve söz konusu varidatın İzzet Efendiye verilmemesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Çorumlu, Sayı 53, 1 Mart 945, ss. 436-438.

35 Bk. Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 1944, belge no: 388, s. 425.

36 23 Ramazan 1295/1878'de Muhammed İzzet Dede'ye yeniden verilen beratta, İzzet Dede'nin Ebrim Gücek Köyü ile İbrahim çayırı mezralarının malikâne hisseleri, Çorum Ahmet Hoca Mahallesi'nde 7 ev ve bahçe, Hoca Ahmet ve Hoca Yusuf vakfindan, Medrese binasında faaliyet gösterirken mevlevîhâneye meşrut olan yiyeceğin, bu tarihten sonra medresenin yanındaki zâviyeye tahsisine karar verilmiştir. Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 944, belge no: 388, ss. 425-427.

Medresenin sınırlarını aşmama şartıyla zâviyede faaliyetlerine izin verilen Mevlevîler, bu sefer de söz konusu zâviyenin aslında medreseye ait olduğu yönünde, Şerife-Fatma Hâtun Medresesi vakfının mütevellîsi ve müderrisi Seyyit Mehmet Sadık b. İsmail döneminde dava edilmişlerdir. Mahkemede, -her ne kadar Ömer Feyzi Dede döneminde hak sahiplerinden izin ve satın alınmışsa da- bu yerin, aslında medresenin dershanesi olduğu, dolayısıyla zâviye mahalli olarak kullanılmasına imkân kalmadığı kararına varılmıştır.³⁷

Evveliyatı Konyalı Mustafa Baba'ya kadar uzanan sürüşmeler, İzzet Dede döneminde farklı çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiş, artık burada faaliyetlerine devam edemeyeceklerini anlayan İzzet Dede, tarikatın faaliyetlerini yürütebileceği bir mekân arayışı içine girmiştir.

Muhammed İzzet Dede, Azap Ahmet Mahallesi'nde "...bir sahibü'l-hayr tarafından..." yaptırılan ve "Pamukçu Ömerzâde Tekyesi" diye bilinen metruk haldeki zâviyenin kendilerine verilmesini Evkaf Nezareti'nden talep etmiştir.³⁸

Tezkire-i Makâmât'ta, "sahibü'l-hayr" diye anılan zat, eski Çorum müftülerinden Mâdanzâde Hacı Mehmet Hilmi Efendidir. Muhammed İzzet Dede, buranın mevlevîhâneye dönüştürülmesi yönünde Hilmi Efendinin çocukları Mehmet Said, Ahmet Münib ve Mustafa Lebib Efendilerin rızasını almış, ardından Evkaf Nezareti'ne bu yöndeki taleplerini iletmiştir.³⁹

37 Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul tr., ss. 22-23; Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 944, belge no 388, ss. 424-427.

38 Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 22-23.

39 Çorumlu, sayı 51, 1 Ağustos 944, belge no 388, s. 426.

Muhammed İzzet Dede, dönemin müftüsü Tahir Efendi, Kaymakam Halil Rasih Bey ve Evkaf Müdürü Tabyalıza-de el-Hacc Ali Efendi, marangoz ve sıhhi tesisatçı Tataroğlu Mustafa, kireç ustası Hasan ile birlikte semâhâne çardağının, semâhâne bitişiğine metfun zatların sandukalarının, iki bab zâviye odasının, tekkedeki çeşmenin su kanalının, yanındaki duvar ve kaldırımından müteşekkil harabe halindeki tekkenin tamiri konusunda keşif çalışması yapmışlardır.⁴⁰

Keşif ve muayene sonucunda semâhânedeki çardak, zevatin sandukaları, iki bâb zâviye odası, çeşme duvarı ve taş kaldırımının, “ta’mir ve tecdîd-i mezkûra ne miktar masarif dahi bir kıta maraz müfredat-ı defter mantukınca 5000 kuruş masarifle vücuda gelüb noksan ile mümkün olmayacağı”⁴¹ 15 Şevval 1300/19 Ağustos 1883 tarihli belgede belirtilmiştir. Zâviyenin tahsisi ve tamirinden sonra İzzet Dede, ailesiyle birlikte buraya taşınmış ve Mevlevîler faaliyetlerine, binası günümüze kadar ulaşan bu mekânda devam etmişlerdir.

XIII/XIX. yüzyılın müellif sûfîlerinden Ali İzzet Efendi, “...Nezaret-i Evkaf-ı Hümayunu Mülûkâne’ye mülhak evkaftan...”⁴² mevlevîhâneye dönüştürülen dergâhla ilgili Tezkire-i Makâmât’ında, Yusuf Bahrî’nin halifesi, “Şerbetçi-zade” diye bilinen Hacı Ali Baba’dan bahsederken şu ifadelere yer vermektedir: “el-Ân (halen) Mevlevî dergâhı ittihaz olan mara’z-zikr (bahsi geçen) hangah-ı Nakşbendiyye-i Üveysiye pîşgâhında metfun olup sâbigan (daha önce) zikr olunan Yusuf Bahrî hazretlerinin ecl-i hulefâsından olmasıyla hâl-i ihtizârında (hayattayken) üzerine türbe inşa olunması hususunu vasiyet eylemişken, vefatında işgâ olunmayarak (sözü din-

40 ÇŞS, defter no 10, sayfa no 36, hüküm no 46; Ali İzzet Efendi, age, s. 22.

41 Aynı yerler.

42 ÇŞS, defter no 10, sayfa no 36, hüküm no 46.

lenilmeyerek) çend def'a (birkaç kez) kagir türbe inşa iylediklerinde min tarafıllah (Allah tarafından) münhedim olmağla (yıkılmakla), muahharan (sonradan) dört kaime üzerine kar ve yağmurdan siper olmak üzere etrafı küşade (açık) ve sakfi (çatılı) ol kaime üzerlerinde mesdud olarak bir tarz-ı neîn kulübe i'mal olunmuştur."⁴³ İfadelerine yer vermektedir.

Buna göre söz konusu dergâh, daha öncesinde Nakşbendiyye'nin Üveysiye koluna ait olup Şeyh Mehmet Baba tarafından inşa edilmiştir. Buraya Nakşbendî Dergâhı'nın inşa edilme süreci ise şöyledir:

Turhal Şeyhi Hacı Mustafa Efendi (ö. 1205/1790),⁴⁴ Mehmet Baba'yı Çorum'a halife tayin ettiğinde, "...oğlum memleketine vardığında hâneni hafr idesin (kazasın). Bu tarik-ı âliden bir zât-ı 'ulyâ cesedî zuhur ider. Orasını mahall-i icrâ-yı âyin ittihaz idesin" der. Mehmet Baba, memleketine döndüğünde söylenen yeri kazar ve kabri bulur. Kabrin kible tarafında zikir icrası için bir mescid yaptırır, bulunan cesedin üzerine de "türbe ve alamet-i farika-ı tarik-i Nakşbendiyye" yaptırır. Ancak sonradan, Çorum'un varlıklı kişilerinden olan "...esbak Çorum müftüsü Mehmet Hilmi Efendi⁴⁵ burayı tamir ettirdiğinde, mimarı Mevlevî olduğu için Mevlevî alamet-i farikası

43 Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 22-23.

44 Nakşbendiliğin Üveysiye Kolu'nun kurucusu Turhallı Mustafa Efendi, XII/XVIII. yüzyılda daha çok Amasya, Tokat, Çorum havalisinde etkili olmuştur. Geniş bilgi için bk. Ahmet Cahid Haksever, "Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", Tasavvuf: İlmi, Akademik Araştırma Dergisi, Temmuz-Aralık 2004, sayı 13.

45 Mehmed Hilmi Efendi, dönemi itibarıyla Çorum'da büyük arazi sahipleri arasında sayılmaktadır. Şerif Korkmaz, H. 1255-1264 (M. 1839-1847) Tarihli Çorum Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bil. Ens. Tarih ABD, Ankara 1995, ss. 257- 262, 301, 306, 380.

olmak üzere mezarın baş kısmına alçı kirecinden bir uzunca külah" şekli yaptırmıştır.⁴⁶

Ali İzzet Efendinin verdiği malumata göre, günümüzde üzeri kubbeli ve dört sandukanın bulunduğu yere ilaveten Cami'ye bitişik haldeki hazirede, Şeyh Mehmet Baba'nın, altı halifesinin ve mescidin mihrap kısmında da Halvetiyye ile Nakşendiyye'den icazetli Yusuf Bahrî'nin halifesi Hacı Ali Baba'nın da mezarı bulunmaktaydı.⁴⁷

Zâviyenin tamiri konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Mehmet Hilmi Efendi, 1240/1824'den vefat tarihi olan 1261/1845'e kadar çeşitli aralıklarla müftülük yapmıştır.⁴⁸ Buradan hareketle, sonradan mevlevîhâneye dönüştürülen Üveysilere ait tekkenin tamirinin, 1240-1261/1824-1845 tarihleri arasında gerçekleştiği söylenebilir.

Mevlevîlerin, bu zâviyeye taşındıktan sonra daha faal hale geldikleri anlaşılmaktadır. Bunun tezahürlerinden biri, mevlevîhâneye vakfedilen yerlerdir. Zâviyenin, kuruluş gerekçelerine uygun faaliyetlerini devam ettirebilmesi için gelirlerinin de artırılması gerekmektedir. İzzet Dede'nin bu yönde hayli çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Kendisi, Mevlevî zâviyesine ait olup ta çeşitli müdahaleler dolayısıyla tahsil edemedikleri

46 Ali İzzet Efendi, age, ss. 21-22.

47 Aynı eser, s. 22.

48 Mehmed Hilmi Efendiyle ilgili Şer'îye Sicilleri'ndeki ilk bilgi, Rebiülahir 1240/Aralık 1824 tarihinde Çorum müftülüğüne tayin olunduğuna dair mürasele kayıdır. ÇŞS, defter no 1, sayfa no 130, hüküm no 247; Ahmet Yaramış, Çorum'un H. 1240-1254/M. 1824-1826 Tarihli Şer'îye Sicili'nin H. 1240-1241/1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens., Ankara 1993, ss. 13, 24, 76, 150; Korkmaz, age, ss. 262, 445.

şahısları mahkemeye verirken bir yandan da zâviyeye yeni araziler vakfedilmiştir.⁴⁹ Bu durum, İzzet Dede'nin halk arasındaki itibarının göstergesi olarak da yorumlanabilir.

İzzet Dede'nin mütevellî tayin edildiği bir diğer vakıf, kuruluşu mevlevîhânenin inşa edildiği döneme kadar uzanan ve Celâliyye Vakıfları arasında yer alan Çelebi Vakfı'dır. Vakfın mütevellisi ve nazırı Duraloğlu Mustafa'nın vefatı sonrası Ali Cemal bu göreve talip olmuşsa da kendisi bu göreve ehil bulunmamış, yerine "Çelebi Vakfı Zâviyesi'nin Postnişini Şeyh İzzet Dede Efendi" tayin edilmiştir (9 Recep 1303/13 Nisan 1886).⁵⁰

İzzet Dede, Mevlevîlere tahsis edilmesine vesile olduğu zâviyenin yeniden imarı konusunda da çaba göstermiş, bu çerçevede Sultan II. Abdülhamit'in desteğini kazanmıştır. Sultan Hamit, 3 Cemaziyelahir 1314/9 Kasım 1896'da üç bâb zâviye odası, bir büyük semâhâne, bir miktar avlu ve cümle kapısını tamir ettirmiştir. Bir diğer bakım ve onarım 1 Recep 1316/15 Kasım 1898'de gerçekleşmiş, zâviyeye yeni hücreler de ilave edilerek bunun için toplam 15.084 kuruş harcanmıştır.⁵¹

İzzet Dede'nin, Sultan'ın himmetini kazanmasında Rifâî şeyhi Bekir Baba'nın da etkisi olsa gerektir. Zira günümüzdeki Abdi Bey Camii'nin bulunduğu yerde faaliyetlerine devam eden Bekir Baba, Şeyh Ebu'l-Hüdâ'dan icazetlidir. Şeyh Ebü'l-Hüdâ ise İttihâd-ı İslâm politikasında, Sultan'ın en

49 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 119, hüküm no 189; ÇŞS defter no, 13, sayfa no 214, hüküm no 444; ÇŞS, defter no 16, sayfa no 188, hüküm no 489; ÇŞS, defter no 16, sayfa no 522, hüküm no 962; ÇŞS, defter no, 16, sayfa no 574, hüküm no 1023.

50 ÇŞS, defter no 10, sayfa no 361, hüküm no 546.

51 ÇŞS, defter no 12, sayfa no 241, hüküm no 1376; Tanrıkorur, "Tarihin Tahribi", VII. Milli Mevlana Kongresi, s. 72.

yakınındaki isimlerden biridir. Şer'îye Sicilleri'nde Mevlevî Zâviyesi'nin Sultan tarafından tamiriyle, Bekir Baba'nın dergâhına vakfettiği yerlerin aynı kayıt altında yer alması da bu düşüncemizi desteklemektedir.

İzzet Dede ve Çorum Mevlevîhânesi'yle ilgili dikkat çekici bir diğer hadise, 2 Safer 1327/23 Şubat 1909 tarihi itibarıyla açılan davadır. Buna göre İzzet Dede, Enam Çelebi'nin Çorum'da yaptırdığı ve mütevellîleri tarafından idare edilen zâviyenin kendilerine devredilmesini talep etmektedir. Gerçekçeleri ise, Enam Çelebi'nin Mevlânâ soyundan gelmesi, zâviyenin kuruluş amaçları arasında yer alan; fukaraya, gelip geçenlere yemek vermek ve zikrullah icra etmek gibi hususların yaklaşık on yıldır yerine getirilmemesi, dolayısıyla zâviye mütevellîliğini ehil olmayan kimselerin yürütmesidir.⁵²

Enam Çelebi, inşa ettirdiği zâviye için Ulupınar köyünün tamamını 24 Safer 819/23 Nisan 1416 tarihi itibarıyla vakfetmiş ve vakıf mütevellîliğini evlada meşrut kılmıştır. 1305/1888 tarihi itibarıyla zâviyedâr, Mustafa Halife'dir ve onun vefatıyla yerine, oğlu olmadığı için vakıf şartnamesi gereğince torunları Ahmet ve Mustafa 9 Zilhicce 1305/17 Ağustos 1888 tarihinde mütevellî tayin edilmişlerdir. Ancak 1290/1874 ve 1296/1879 doğumlu olan Ahmet ve Mustafa kardeşler, mütevellî tayin edilecek rüşde sahip olmadıkları için 20 yaşına ulaşınca dek anneleri Habîbe Hâtun onların yerine vekil tayin edilmiştir.⁵³

İzzet Dede'nin, zâviyeyi ehil olmayan kimselerin yürüttüğü, dolayısıyla gelip gidenleri yemek verilmediği, zikrullah icra edilmediği iddiası, mütevellîlerin yaşlarının küçük olduğu dönemde faaliyet gösterememe ihtimalinden kaynaklanabilir.

52 BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, no: 25898.

53 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 75, hüküm no 183.

Ancak dava tarihi itibarıyla 35 ve 30 yaşlarında olan Ahmet-Mustafa kardeşlerin; zâviyede faaliyetlerin vakfiye şartlarına uygun şekilde devam ettiğini, kendilerinin de Enam Çelebi neslinden geldiklerini şahitler huzurunda beyan etmeleri üzerine mahkeme, İzzet Dede'nin talebini reddetmiştir.⁵⁴

İzzet Dede ile ilgili resmî evraklarda rastlayabildiğimiz son bilgi, yine 29 Teşrinisani 1325/12 Aralık 1909 tarihine aittir.⁵⁵ Çorum Mevlevîhânesi'ne tayini sonrası, Mevlevîliği burada bir bakıma yeniden tesis eden İzzet Dede'nin vefat tarihi konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. 1914'de Şam'a giden Gönüllü Mevlevî Alayı'nda Çorum Mevlevî Postnişini olarak isminin yer almamasından hareketle, İzzet Dede'nin 1910'la 1914 yılları arasında vefat ettiğini söyleyebiliriz.

Türbedeki sandukalardan kubbenin tam altındaki, mezarı Şeyh Mehmet Baba tarafından bulunan zâta; bu sandukanın yanında zâviyenin "Pembe Ömerzâde" diye anılmasına sebep olan ve pamukçuluk yapan Ömer Dede'ye kibleye yakın taraftaki iki sandukanın ise Muhammet İzzet Dede ile hanımına ait olduğu nakledilmektedir.⁵⁶

İzzet Dede'den sonra, oğlu Hüsameddin Dede (ö. 10 Nisan 1955) Çorum Mevlevîhânesi postnişinliğine tayin olunmuştur.

54 ÇŞS, defter no 16, sayfa no 577, hüküm no 1029; BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, no: 25898.

55 Hoca Ahmet ve Hoca Yusuf'un Mevlevîhâne'ye taamiye olarak vakfettikleri makalemizde daha önce bahsi geçen yerlerin, Celâliye Vakıfları'na ait olmadığını belgelemek amacıyla "Tanzimat-ı Hayriye" sonrası alınmış bir fermanıdır. Bk. Çorumlu, sayı 53, 1 Mart 945, belge no 394, s. 435.

56 Bölge sakinleriyle yapılan röportajlardan. Tanrıkörur, türbe içindeki sandukalardan birinin Muhammed İzzet Dede'ye, birinin eşine, birinin de mülk sahibine ait olabileceğini belirtmektedir. Tanrıkörur, agm, 7. Milli Mevlana Kongresi, s. 75.

1.4. Hüsameddin Dede (Özlu)

Hüsameddin Dede'nin postnişin olduğu dönem, Osmanlı Devleti için en buhranlı yıllardır. Zira kayıp ve yıkımlarla dolu Balkan Savaşları'nın ardından 1. Dünya Savaşı'na girilmiştir. Bu esnada ordunun maneviyatını artırma konusunda tasavvuf erbabının da desteği istenmiştir. Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini Veled Çelebi (İzbudak)'nin öncülüğünde Gönüllü Mevlevî Alayı oluşturulması kararlaştırılmış ve tüm melevîhânelere bu minval üzere yazılar gönderilmiştir.

Hüsameddin Dede, "Çorum Mevlevîhânesi Postnişini" sıfatıyla bu alayda görev almıştır. 3 yıl Şam'da görev yapan alay, 1917'deki Suriye yenilgisinden sonra lağvedilince Hüsameddin Dede de Çorum'a dönmüştür. Hüsameddin Dede, aylık 100 kuruş vazife tahsisi ile 10 Haziran 1333/23 Haziran 1917 tarihinde postnişinlik vazifesini ifaya tekrar başlamıştır.⁵⁷

1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'yı parçalama girişimlerine karşı Anadolu'da teşkilatlanma ve direniş başlamıştır. Bu dönemde İstanbul hükümeti ile Kuvâ-i Milliye arasındaki gergin ilişkiler, toplum içinde nüfuza sahip tasavvuf temsilcilerinin, İstanbul hükümetinin yanında ya da karşısında olması

57 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, defter no 409, sıra no 366. Bu belgeyi bizimle paylaşan Kamil Şahin'e teşekkür ederiz.

durumunu ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı Arşivleri'ndeki 13 Muharrem 1339/27 Eylül 1920 tarihli, "memleketine giderken kuvâ-yı bağiyece Samsun'dan iade edilen Çorum Mevlevîhânesi Postnişini Hüsameddin Efendiye aylık elli liranın tavizen îtası"⁵⁸ şeklindeki belge, Hüsameddin Dede'nin siyasi tercihi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Arşivlerde geçen, "kuvâ-yı bağiye" (isyancı kuvvetler) den kasıt, İngiliz işgaline karşı direnen birliklerdir. Zira İngiliz Amiral Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'ne verdiği bir nota ile 1919'da Samsun'a çıkan İngiliz birliklerinin durumunu göz önünde bulundurarak Samsun sancağından endişe verici haberler alındığını, bazı kötü niyetli kişilerin hadise çıkarmaya çalıştıklarını ve bu işte Mustafa Kemal'in başrolü oynadığını belirtmiştir. Meclis-i Vükelâ, Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını kararlaştırmışsa da Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, acele olarak İstanbul'a gelmesini bildirerek işi geciktirmeye çalışmıştır. İngilizler Miralay Refet Bey'in de geri çağrılmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, Refet Bey'in yerine Miralay Selahaddin Bey'i tayin edip Samsun'a göndermişlerdir. Refet Bey ise en yakın amirinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu bildirerek kumandayı bırakmamış ve Samsun'un arkasındaki sırtlarda savunma tertibatı almıştır.⁵⁹

58 BOA, Dosya no: 59 -2/36, Fon Kodu: DH.KMS. Söz konusu ayılığın Hüsameddin Dede'ye ödenmesi yönündeki bir diğer irade 29 Rebiülevvel 1339/11 Aralık 1920 tarihine aittir. BOA, Dosya no: 220/262, Fon Kodu: MV

59 Geniş bilgi için bk. Metin Ayıışı, "Mütareke döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuvâ-yı milliye Arasındaki Münasebetler: 14 Ekim 1918-16 Ekim 1920", Elazığ Fırat Üniv. Birinci Tarih Sempozyumu, 14-17 Ekim 1993.

Hüsameddin Dede'yi Samsun'dan geri çevirenlerin İstanbul hükümetince, "kuvâ-yı bağıye" olarak isimlendirilmesinden ve Dede'nin bu mağduriyetinden ötürü, "ta'vizen" (karşılığı alınmak şartıyla) maaş bağlanmasından hareketle, Dede'nin bu dönemde Kuvâ-yı Milliye'ye destek vermediği düşünülebilir.

Bu düşüncemizi destekleyen bir diğer husus, aslen Mevlânâ soyundan gelen ve İstanbul hükümetini destekleyen Ankara Valisi Muhittin Paşa ile Çorum valisi Samih Fethi'nin Çorum'da misafir olarak kalan Ali Fuat Cebesoy'u yakalayıp İstanbul'a göndermek yönündeki tertipleri esnasında, Muhittin Paşa'nın Hüsameddin Dede'nin evinde misafir kalmasıdır. Her ne kadar Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında Ankara valisi Muhittin Paşa'nın kendisini adım adım izlediğini belirtmekte ise de Çorum'a gelişinde kendisi hakkında iddia edilen böyle bir tertipten söz etmemektedir.⁶⁰

Tekkelerin kapatılmasından sonra diğer mevlevîhânelerde olduğu gibi burada da kayd-ı hayat şartıyla postnişinin ikametine izin verilmiştir. Mevlevîhâne, Vakıflar Genel Müdürlüğünce mimari değeri olmadığı görüşünden dolayı eski eser olarak tescil edilmemiştir.

1934 yılında çıkan Soyadı Kanunu'yla "Özlü" soyadını alan Hüsameddin Dede, 1938-40'lı yıllarda İstanbul'a taşınmıştır. Vakıf mülkiyetinde görülen mevlevîhânenin semâhâne ile türbe kısmı, 1940'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından satışa çıkarılmıştır.⁶¹ Burası, Tapu ve Kadastro

60 Muhittin Paşa'nın bu yöndeki planı, Osman Köstekçi tarafından nakledilmekte olup başka kaynaklarda yer almamaktadır. Bk. 1967 Yılı Çorum İl Yıllığı, s. 96.

61 Abdulkadir Ozulu ile yapılan görüşmeden.

Müdürlüğü'nde görevli Mustafa Burhanoglu tarafından satın alınmış ve semâhâne kısmı, havlu dokumahanesine dönüştürülmüştür. Dokuma tezgâhında çalışan kızların korkmaması için semâhânededen geçiş yapılan ve türbe içinde yer alan üç sandukanın başka yere nakledilmesi düşünülmüş, ancak daha sonra vazgeçilerek türbenin kapı ve pencereleriyle giriş mahalli ve semâhâneye bakan şebekeli iki sivri kemerin altını ördürülmüştür. Böylece o dönemde türbe hem görülmez hem de girilmez hale gelmiştir.⁶²

Şeyh evinin harem ve selamlığı, şahıs mülkiyetinde olup 1950'de bağlantı koridoru örülerek ayrılmış, selamlık kısmı, meyve ağaçlarının ve on dört kadar mezarının bulunduğu avlu, Hüsameddin Dede'nin kızı Makbule Hanım tarafından kahveci Mustafa Kölegöz'e satılmıştır. Söz konusu yeri bir dönem üçüncü şahıslara kiralayan Kölegöz, 2000'li yıllarda aynı kişilere satmıştır. Selamlık ile mezar taşları kaldırılan hâmuşan, günümüzde "cafe"ye dönüştürülmüştür.⁶³

Mevlevîhânededen geriye kalan haremlik kısmı ise Makbule Hanımın 1970'de ölümü sonrası yeğeni tarafından haymelik ile birlikte Azmi ve Bahri Soyocak kardeşlere satılmıştır.⁶⁴

62 Abdulkadir Ozulu ile yapılan görüşmeden; Zâviye civarında oturan ve isminin açıklanmasını istemeyen şahıslarla yapılan görüşmelerden; Tanrıkorur, "Çorum Mevlevîhânesi", VII. Milli Mevlana Kongresi, s. 73; Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 119; Dünder, Çorum Cami ve Mescitleri, s. 64.

63 Zâviye civarında oturan ve isminin açıklanmasını istemeyen şahıslarla yapılan görüşmelerden. Hüsameddin Dede'nin Kemal isimli bir oğlu daha olup kendisi İçişleri Bakanlığı'nda emniyet Gezici Müfettişliği yapmıştır. 1950'li yıllarda Çorum'dan milletvekili olmak için teşebbüste bulunmuş, ancak şartların uygun olmadığı kanaati oluşunca bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Abdulkadir Ozulu ile yapılan görüşmeden.

64 Aynı yerler.

Mevlevihânenin restore edilmeden önceki görünümü (Kent Arşivi)

Barihüdâ Tanrıkörur'un bilgilendirmeleri ve çabalarıyla yıkılmaktan kurtarılan mevlevihâne,⁶⁵ 1995'de bakım ve onarımdan geçmiş, semâhâne kısmı mescit olarak yeniden düzenlenmiştir. Semâhânenin asıl giriş yeri avlu iken buranın satılmasından ötürü kapı duvarla örülmüştür. Cami haline getirilen semâhâneye giriş için binanın doğusuna ve batısına birer kapı yapılmıştır. Sandukaların bulunduğu türbe kısmı da tekrar ziyaret açılmış olup buraya cami içinden girilebilmektedir.

65 Barihüdâ Tanrıkörur ile yapılan görüşmeden.

Sonuç

Çorum Mevlevîhânesi, Anadolu'daki en eski Mevlevî zâviyelerinden biridir. Emsalleriyle kıyaslandığında en küçük zâviyeler arasında gösterilebilir. Bununla birlikte, Çorum'un sosyal ve kültürel hayatında önemli vazifeler üstlenmiştir. Hücresi için barınak, fukara, dervişân ve ziyaretçiler için gıda temininde bulunurken kültür ve sanatın yaşatılmasında etkin rol almıştır.

XII/XVIII. asırda, Mevlevî zâviyesine ait arsaya, vakıf mütevellîsi Şerife ve Fatımâ Hâtunlar, kendi adlarıyla anılan bir medrese yaptırmışlardır. Mevlevîler, faaliyetlerine bundan sonra medrese müstemilatı içinde devam etmişlerdir.

XIII/XIX. yüzyıl itibariyle Mevlevî temsilcisi olarak hakkında kısa da olsa malumata ulaşılabilen ilk şahıs Seyyit Mustafa Efendidir. Kendisi, medresenin tekrar Mevlevî zâviyesi haline getirilmesi yönünde girişimde bulunmuşsa da bir netice alamamıştır.

Konyalı Mustafa Baba'dan sonra postnişin atanan ve aynı zamanda medresenin de vakıf mütevellî olan Ömer Feyzi Efendi döneminde medrese ile zâviyedekiler arasında mekân sorunu yaşanmıştır. Bunun üzerine, medreseye bitişik, metruk haldeki zâviye satın alınarak semâhâne ilave edilmiş ve bir dönem faaliyetlere burada devam edilmiştir. Ömer Feyzi Efendinin vefatı sonrası Çorum'da Mevlevîlik kısa süreli bir kesintiye uğramıştır.

Ömer Feyzi Efendiden sonra postnişinliğe, Osman Selahaddin Dede'nin yetiştirdiği talebelerden Muhammed İzzet Dede atanmıştır. Muhammed İzzet Dede, aslında Nakşî-Üveysîlere ait olan ve onların Kale içindeki Ethem Baba Tekkesi'ne taşınmasıyla boş kalan Pembe Ömeroğlu Tekkesi'nin Mevlevîlere

tahsis edilmesini sağlamıştır.

Postnişinliği döneminde zâviyeyi yeniden canlandıran İz-zet Dede'nin vefatından sonra yerine, oğlu Hüsameddin Dede tayin olunmuştur.

I. Dünya Savaşı'na giden Gönüllü Mevlevî Alayı'nda görev alan Hüsameddin Dede, tekke ve zâviyeler kapatılınca bu görevini sürdürmüştür. Tekkelerin kapatılması sonrası, kültürel değeri olmadığı gerekçesiyle koruma altına alınmayan mevlevîhâne ve müştemilatı, çeşitli aralıklarla farklı kişilere satılmıştır. Bir dönem dokumahane olarak da kullanılan semâhâne kısmı, günümüzde onarılarak aslî kimliğine kavuşturulurken bir bölümünün eğlence mekânı olarak kullanılması tarihin tahribi açısından üzüntü vericidir.

2. ÇORUM'DA BEKTÂŞÎ ZAVİYELERİ: TARİHİ SÜREÇLERİ VE FONKSİYONLARI⁶⁶

Giriş

Zengin bir tasavvufi kültüre sahip Çorum'da, bazı zâviyelerin kuruluşu VIII/XIV. yüzyıla kadar ulaşmakta olup bunlar arasında Bektâşîliğe ait olanlar da vardır. Çorum'da Bektâşî zâviyelerine ve fonksiyonlarına dair bu çalışmamızda biz de Abdalata, Seydim Sultan, Koyun Baba, Balım Sultan, Demirseyh, Şeyh Âşık ve Abdalbudu gibi zâviyelerin kurucularını, bu kurumların siyasî, kültürel fonksiyonlarını ve faaliyetlerini ele alacağız.

Çorum'daki Bektâşî zâviyelerine geçmeden önce, konu bütünlüğü açısından Bektâşîliğin tarihi sürecine kısaca değinelim.

Tarikatlar, genel itibariyle bugünkü bildiğimiz kimliğiyle bir anda ortaya çıkmış değillerdir. Zira tarikatların kendilerine nispet edildiği sûfilerin hemen hiçbiri, ortaya bir tarikat kurma düşüncesiyle çıkmamıştır. Tarikatların kurumsallaşması, daha ziyade kendilerine nispet edilen şahısların vefatlarından sonradır. Diğer taraftan tarihi süreç içinde tasavvufi ekollerin doktrin yapısı şekillenmiş, hatta bu doktrin yapısında zamanla inanç ve toplumsal yapıya bağlı olarak değişimler meydana gelmiştir. Benzer durum, Hacı Bektâş-ı Velî'nin öğretisi ve Bektâşîlik için de geçerlidir.

66 Bu çalışma, EKEV Akademi Dergisi, 36, 67-87 (2008)'de, aynı başlık altında yayımlanan makalenin yeni bilgiler eklenerek gözden geçirilmiş halidir.

Bektâşîliğin tarihi sürecini doğuş, gelişme ve doktrin yapısındaki değişimleri dikkate alarak değerlendirdiğimizde şu üç döneme ayırabiliriz:

1. VII/XIII. yüzyılda başlayıp, XIX/XV. yüzyılın sonuna kadar uzanan teşekkül dönemi.⁶⁷
2. XIX/XV. yüzyıldan, yani Balım Sultan'dan (ö. 922/1516) Bektâşîliğin yasaklandığı 1241/1826'ya kadarki dönem.⁶⁸
3. Bektâşîliğin ilga edildiği 1241/1826'dan tüm tarikatların yasaklandığı 1925'e kadarki dönemdir.

Doğumu, yetişmesi ve Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı konusundaki bilgiler daha ziyade menakıbnâmelere dayanan Hacı Bektâş-ı Velî, Horasan'ın Nişabur kentinde dünyaya gelmiştir. Bölgedeki dönemin âlim ve sufilerinin yanında tahsilini ve manevî eğitimini tamamlamıştır.⁶⁹ Sonrasında başında bu-

67 Bu dönemde Hacı Bektâş geleneğinin yayılmasındaki en önemli rolü, kuşkusuz Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektâş Zâviyesi oynamıştır. Fuat Köprülü, "Bektaşîliğin Menşei: Küçük Asya'da İslam Bâtınîliği'nin Tarihsel Gelişimi Hakkında Bir Deneme", Öz Kaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, haz.: Gülağ Öz, Can Yay., Ankara 1995, ss. 115-119; Sertoğlu, Bektaşilik, ss. 99-100, 338; Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Bektaşilik, s. 141.

68 Balım Sultan, Bektâşîliğe bugünkü yapısını kazandırmış, Hacı Bektâş Zâviyesi'ne bağlı sağlam bir taşra teşkilatı kurmuş, tarikata bağlı zâviyeler üzerinde de bir kontrol mekanizması oluşturmuştur. Bu nedenle Bektâşî geleneğinde kendisi, ikinci pir olarak kabul edilmiştir. Gündoğdu, age, s. 243 vd.

69 Her ne kadar bazı menakıbnâmelerde Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ahmet Yesevî ile doğrudan görüştüğüne dair bilgiler bulunmakta ise de aralarındaki yüz yıldan fazla zaman farkı, buna imkân vermemektedir. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Heterodoks Türk Sufiliğinin Temel

lunduğu Bektâşlı oymağıyla⁷⁰ Anadolu'ya göç etmiş, Kırşehir yakınında Sulucakarahöyük (Bugünkü HacıBektâş)'e yerleşip zâviyesini kurmuştur. Hacı Bektâş-ı Velî'nin, döneminde Kutbeddin Haydar, Hacı Sultan, Akçakoca, Sarı Saltık, Karaca Ahmet, Tapduk Emre, Yunus Emre, Seyyit Mahmud Hayrânî, Alâeddin Keykubad, Ahi Evran, Nureddin b. Caca gibi kişilerle görüştüğü nakledilmektedir. 669/1270 de vefat eden Hacı Bektâş-ı Velî'nin "Pîr Evi" denilen zâviyesi, tarikat yayıldıkça bütün öteki zâviyelere örnek teşkil etmiştir.⁷¹

Taş: Hacı Bektâş-ı Velî el-Horasani", Öz Kaynaklarından Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, haz.: Gülağ Öz, Can Yay., Ankara 1995, s. 272; Abdülbaki Gölpınarlı, "Hacı Bektâş Velî Vilayetnamesi'nde Hacı Bektâş-ı Velî ve Ahmet Yesevî", Hoca Ahmet Yesevî, haz.: Ömer Uluçay, Adana 1995, s. 205-206; Baki Öz, Bektaşilik Nedir: Bektaşilik Tarihi, Der Yay., İstanbul 1997, ss. 44-45; İrene Melikoff, Hacı Bektâş: Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1999, s. 198.

70 Bektaşlı topluluğu, Bayındır boyunun obalarından biridir. Bayındır boyu, 24 Oğuz boyunun en ünlüsü olup aynı zamanda Akkoyunlu Devleti'ni kuran boydur. Hamza-i Bektaş, Muhammed-i Bektaş, Sufî Halil-i Bektaş, önde gelen Akkoyunlu komutanlarındandır. Bu topluluğun yaylalarından biri, Sivas'ın Kangal İlçesi'nin Bektaş köyü, diğer Elbistan-Ahsendere-Şıvgın mezarıdır. Gündoğdu, Hacı Bektâş-ı Velî, s. 67d.

71 M. Tevfik Oytan, Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul 1945, c. 2, ss. 27; Murat Sertoğlu, Bektaşilik, Başak Yay., İstanbul 1969, ss. 46-74, 334; İsmet Zeki Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Der Yay., İstanbul 1990, s. 77; John Kingsley Birge, Bektaşilik Tarihi, çev.: Reha Çamuroğlu, Ant Yay., İstanbul 1991, ss. 56; Ocak, Hacı Bektâş-ı Velî el-Horasani", Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları, s. 272; Bedri Noyan, Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik, Ardiç Yay., İstanbul 1998, c. 1, ss. 13, 46-56, 61-62.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili yapılan tartışmalar hakkında bk. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk, "Giriş", Makâlât içinde, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, ss. 14-15; Gündoğdu, Hacı Bektâş-ı Velî, ss. 62-64.

IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında, Bektâşîliğin devlet nezdindeki öneminin arttığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde merkeziyetçi yönetimin öngördüğü yerleşik hayata geçmede zorlanan göçebe Türkmenler için Şah İsmail'in halifeleri vasıtasıyla propagandası yapılan Safevîlik, söz konusu zümreler üzerinde hayli etkili olmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu zümrelerin kimi yerlerde sosyo-ekonomik problemlerin doğurduğu merkezi yönetime karşı başkaldırıları, inanç ve ideolojik ayrılıkları yönlendirmede bir araç olarak kullanılmıştır.⁷² İşte bu sebeple Fatih ve özellikle II. Beyazıt döneminde, Safevî propagandasının Kızılbaşlar dolayısıyla Osmanlı'daki yıkıcı etkisine karşı Bektâşîlik, bizzat Osmanlı yönetimi tarafından desteklenmiştir.⁷³ Bunun Çorum'daki tezahürü Fatih'in doğu seferinde Osmancık'taki Koyun Baba Dergâhı'na yaptığı yardımlardır. Aynı uygulama Sultan II. Beyazıt döneminde artarak devam etmiş ve bir devlet politikası haline gelmiştir.⁷⁴

72 Abdulkaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", İA, c. 6, ss. 789-792; Ahmet Yaşar Ocak, "Alevilik ve Bektaşîlik Hakkındaki Son Yayınlar Üzerine", Mehtinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri, İstanbul 2002, s. 444.

73 Bektaşîliğin devlet tarafından himayesinin bundan başka sebepleri de vardır. Balım Sultan, dergâhın başına atanmakla tarikatın kontrol altında tutulması sağlanmıştır. Ayrıca yönetim, Balım Sultan'ın Hacı Bektaş-ı Velî'nin manevî evladı sıfatıyla Balkanlardaki nüfuzundan istifade ederek Anadolu ve Trakya'daki dervişler arasındaki bağı güçlendirip onları daha kolay kontrol edeceğini düşünmüş olabilir. Melikoff, age, ss. 208-209; Gündoğdu, Hacı Bektaş-ı Velî, s. 245.

74 Devletten aldığı himayenin de etkisiyle tarikat Anadolu'da olduğu gibi Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Mısır, Arnavutluk ve Macaristan'da da yayılıp Hristiyan halkın İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Bektaşîlik, s. 137; Orhan Türkdoğan, Alevi Bektaşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma, Timaş Yay., İstanbul 1995, s. 284; M. Şakir Çıplak, Osmancık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba, Horasan Yay., İstanbul 2001, ss. 11-12; Ocak, Bektaşîlik", DİA, c. 5, ss. 374-378; F. R. Haslok, Bektaşîlik Tetkikleri, MEB Yay., Ankara 2000, ss. 3, 49-50, 63.

İlişkilerde zaman zaman sorunlar yaşansa da Bektâşiliğin, teşekkül döneminden Yeniçeriliğin ilgasına kadar Osmanlı yönetiminin yanında yer aldığı söylenebilir. 1826'da II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı ilgası ile birlikte ocakla yakın ilişkisi dolayısıyla Bektâşilik de yasaklı hale gelmiştir. Ancak bu durum Bektâşilerin faaliyetlerini sona erdirmemiştir. Sultan Abdülmecit (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde sarayın da desteğiyle yeniden canlanan Bektâşilik, II. Abdülhamit döneminde gözetim altında tutulmuşsa da özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişimini sürdürmüştür.⁷⁵

Bektâşiliğin tarihi süreci ve karakteristiği ile ilgili bu genel bilgilerden sonra, Çorum'daki Bektâşi zâviyelerine değinelim.

Çorum'daki Bektâşi Zâviyeleri

Çorum'da Bektâşi zâviyelerinin VII/XIII. yüzyılın başlarından itibaren faaliyette bulundukları ve kırsal kesimde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bektâşi temsilcilerinden Karadonlu Can Baba, Zile'de metfun Şeyh Nusret Efendi'nin halifelerinden ve Çorum'da bir mahalleye adı verilen Ümit Halife, Esved-i Yemeni diye meşhur Arap Dede⁷⁶ ve

75 Oytan, Bektâşiliğin İcyüzü, c. 1, s. 13; Ocak, "Bektâşilik", DİA, c. 5, s. 374; Haslok, Bektâşilik Tetkikleri, ss. 30, 46, 48-49; Osman Eğri, "Yeniçeri Ocağı'nın Manevi Eğitimi ve Bektâşilik", Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi, Ankara 2002, sayı 24, ss. 116-117; Gündoğdu, age, ss. 299-307.

76 Rivayete göre Şeyh Nusret Efendi, seyr ü sülûku sonrası aralarında Arap Dede ve Ümit Halife'nin bulunduğu halifelerine değişik renkte taş bulup getirmelerini söyler. Onlar da birer taş getirip şeyhe sunarlar. Şeyh Nusret Efendi o taşların her birini bir tarafa atarak o taşları hangi şehirde bulurlarsa o şehre halife tayin ettiğini, orayı yurt edip

Şeyh Sadreddin⁷⁷ ve gibi isimler, Anadolu'nun fethiyle Çorum ve civarındaki ilk simalardan olup bölgenin İslamlaşmasında, doğudan gelen muhacirlerin bölgeye yerleştirilmesinde önemli etkileri olmuştur.⁷⁸ Bu isimlerden zâviyeleri günümüze kadar ulaşanlar olduğu gibi, sonradan inşa edilen zâviyeler de bulunmaktadır. Şimdi bu zâviyeleri kısaca tanımaya çalışalım.

2.1. Abdalata Zâviyesi

Çorum'daki Bektâşî zâviyeleri içinde gerek inşa edildiği dönem gerekse vakıflarının zenginliği açısından ilk zikredebileceğimiz zâviye, Abdalata Zâviyesi'dir. 1294/1877'e kadarki Şer'îye Sicilleri'nde zâviye, "Ata Sultan" şeklinde de adlandırılmakta olup, 1297/1880'den itibaren kayıtlarda "Abdalata" ismine rastlamaktayız.⁷⁹

Zâviye, Çorum'un on sekiz kilometre güneybatısında,

yerleşmelerini söyler. Arap Dede ve Ümit Halife Çorum'a gelerek irşat faaliyetlerine başlarlar. Arap Dede, sonradan inşa edilen türbesinde, Ümit Halife de kendi adıyla anılan mescidinin mahfelinde metfundur. Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafîyye-i Osmaniye, İstanbul tr., ss. 15, 35.

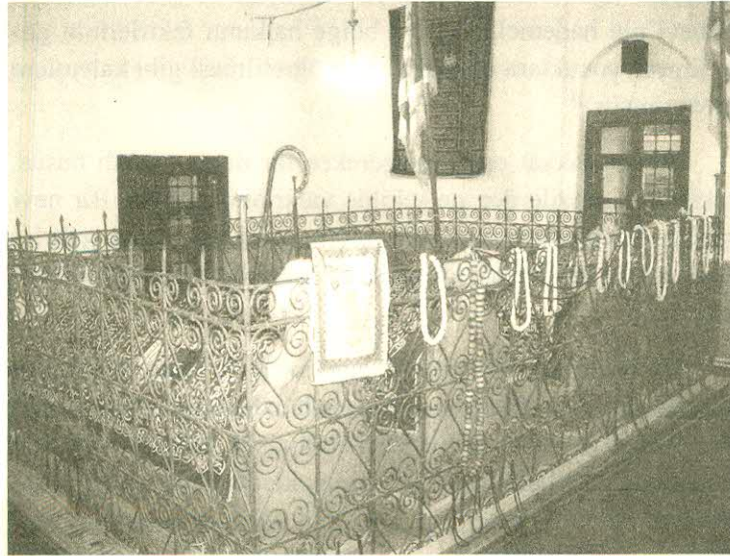
77 Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifelerinden olduğu rivayet edilen Şeyh Sadreddin, Hacı Paşa Köyü'nde metfundur. Abdulkadir Geylânî'nin oğullarından Seyit İbrahim kızı Saide Hâtun'un oğlu olduğu, Tezkire'de belirtilmektedir. Ali İzzet Efendi, age, s. 42

78 Ali İzzet Efendi, age, ss. 15, 32-43; Abdullah Ceyhan, "XIII. Yüzyılda Yaşamış Oğuzlar'da Metfun Karadonlu Can Baba", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler, haz. Mevlüt Uyanık, Ankara 1998, s. 216-217. Horasan erenlerinin zâviyeler kurmak suretiyle Anadolu'nun İslamlaşması yönündeki faaliyetleriyle ilgili olarak bk. Ömer Lütfi Barkan, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, cilt 2, ss. 282-344.

79 ÇŞS, defter no 7, sayfa no 139, hüküm no 220; ÇŞS, defter no 7, sayfa no 143, hüküm no 229; ÇŞS, defter no 7, sayfa no 144, hüküm no 200;

halk arasında Tekke Köyü ya da Yakacık denilen köydedir. Günümüzde köye, zâviyeden ötürü “Abdalata” denilmektedir. Zâviyenin kurucusu Seyyit Mehmet b. Şeyh Recep b. Şeyh Mahmut b. Abdalata b. Şeyh Toklu b. Şeyh Burhan’dır. Zâviyeye adının verildiği Abdalata, cami bitişiğindeki türbede metfundur.⁸⁰

Zâviyenin esas gelişmesi İlyas b. Burhan b. Şeyh Mahmut’un postnişinliği dönemindedir. İlyas Efendi, geniş araziler satın alarak zâviyeye vakfetmiş, elde edilen gelirin beşte birinin neslinden gelen zâviyedâra ait olmasını şart koşturmuştur.⁸¹

Abdalata Türbesi

80 Ali İzzet Efendi, age, ss. 35; Neşet Köseoğlu, “Köy Adlarına Göre Bir Araştırma”, Çorumlu, 15 Nisan 939, yıl 2, sayı 13, s. 16/399.

81 Çorumlu, cilt III, ss. 299-300; Neşet Köseoğlu, “Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata”, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, ss. 416-417.

Ancak zâviyeye bağışlanan yerlerin vakfediliş şartları arasında zâviyedâra hisse verilmesi şerhi yoksa buralardan zâviyedâr her hangi bir meblağ alamamaktadır. Nitekim Musa Bey kızı Şah Hâtun'un eşi Selamet Bey'den oğulları Hasan, Hüseyin ve Yakup'tan kendine düşen hisseleri 826/1423'de vakfetmişler,⁸² zâviyedâra hisse ayrılmadığı için geliri doğrudan zâviyeye aktarılmış, elde edilen gelir, vakfediliş amacına uygun olarak bölgedeki fakirlerin korunup gözetilmesi, yolcuların barındırılması vb. hizmetlere harcanmıştır.

Vakıflardan elde edilen gelir, zâviyenin gerekli bakım ve onarımı, mütevellî ve tahsildarların ücreti, yolcu ve misafirlerin ağırlanması, zamanın ihtiyaçlarına göre Mescid-i Nebevî'nin hademelerinin ve bölge halkının fakirlerinin gözetilmesi, çocuklara okuma yazma öğretilmesi gibi kalemlere harcanmıştır.⁸³

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus, vakfedilen arazilerden ne şekilde yararlanılacağıdır. Bir nevi işletme hüviyetinde olan zâviyelerin giderleri, ancak gelirlerinin uygun bir şekilde kanalize edilmesiyle karşılanabilmektedir.

Bu bakımdan zâviyelerin, günümüze de örnek teşkil edebilecek bir planlı ürün yetiştirme usulü izledikleri söylenebilir. Yani hangi toprakta ne yetiştirilebiliyorsa, bölgenin ihtiyacı nispetinde yöre halkı koordine edilmektedir. Böylece bir üründen çok miktarda yetiştirip değerinin düşmesi suretiyle emeğin boşa gitmesinin önüne geçmenin yanında ürün çeşitliliği de sağlanmaktadır.

82 Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, ss. 6-7/417-418; Anakök, Çorum Tarihi, s. 59.

83 Çorumlu, no. 218, ss. 303-304; Köseoğlu, agm, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, s. 14/425.

Abdalata Camii ve Türbesi

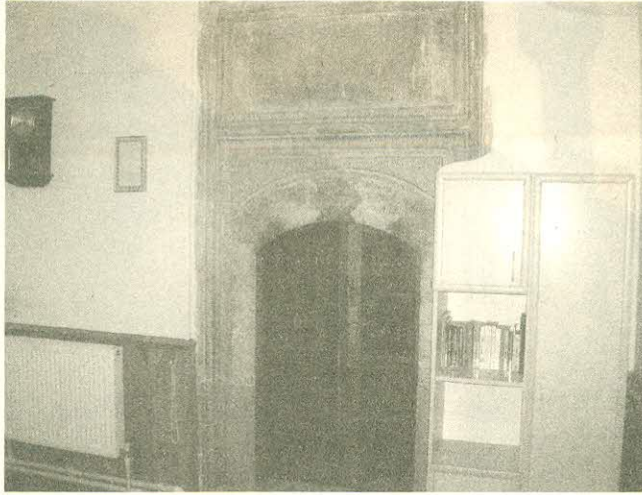
Abdalata zâviyesi, doğal afetlerde halkın yaralarını saracak yönde de görev icra etmiştir. Zâviyenin de hasar gördüğü 1028/1619'daki sel dolayısıyla köyde yalnız üç ev ayakta kalabilmiştir.⁸⁴ Abdalata Köyü'nün bu kadar büyük bir yıkım sonrası tekrar mesken haline gelmesinde zâviye, önemli bir role sahiptir.⁸⁵

Yürüttüğü zirâî faaliyetler ve yerleşik kültüre geçme yönündeki görevleri yanında zâviyede küçük çocuklara ahlâkî eğitimi de içine alan dersler verilmektedir. Cemaziyelevvel 989/Haziran 1581 yılı itibariyle zâviyenin müderrisi Muhyiddin Efendidir.⁸⁶

84 Rifat Arıncı, "Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", Çorumlu, 1 Eylül 1941, yıl 4, sayı 29, s. 21.

85 Çorumlu, no: 225, s 316.

86 Çorumlu, no. 218, ss. 303-304; Çorumlu, s. 302, no: 217; Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", Çorumlu, 15 Mayıs 1939, yıl 2, sayı 14, ss. 13-14/424-425.

Abdalata Türbesi Giriş Kapısı

İcra ettiği bu faaliyetlerinden ötürü zâviye, vergiden muaf tutulmuştur. Meşihatın, Receb 874/Ocak 1470 tarihinde Seyyit Mehmet'in vefatı nedeniyle oğlu Seyyit İbrahim'in geçtiğini bildiren beratta, eskiden olduğu gibi zâviyeye bağlı Yakacık ve Yamadı Divanı ile bütün arazilerin ve tekkenin vergilerden muaf olduğu belirtilmektedir.⁸⁷ Bununla birlikte, diğer bazı zâviyelerin kayıtlarında da rastlandığı üzere zaman zaman Abdalata Zâviyesi gelirlerinden de vergi alma teşebbüsünde bulunduğu ancak bunun mahkemece engellendiği görülmektedir.⁸⁸ Devletin bu şekildeki desteği, zâviyenin devlete olan bağlılığını sağlamasını ve kontrol altında tutulması sonucunu da beraberinde getirmiştir.

87 Cemaziyelûlâ 989/Haziran 1581 yılı itibarıyla zâviyenin müderrisi Muhyiddin Efendidir. Çorumlu, no. 218, ss. 303-304; Çorumlu, s. 302, no: 217; Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, ss. 13-14/424-425; Anakök, age, ss. 59, 61.

88 BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, Safer 1230/Ocak 1815, no: 30302, c. 4.

Devletin tekke ve zâviyeler üzerindeki kontrolü, Tanzimat'la birlikte daha da artmıştır. Her ne kadar suiistimalerin önüne geçmek, söz konusu kararın alınmasındaki önemli hususlardan biri ise de zâviyedârların gelirler üzerindeki tasarrufları kısıtlanmış, dolayısıyla faaliyet alanları daraltılmıştır. Bu durum tabii olarak söz konusu kuruluşların temsilcilerini rahatsız etmiştir. Yönetim kademesi, yürürlüğe konulan uygulamaların geniş bir kesimde hoşnutsuzluk yaratmasından ötürü, önleyici tedbirler alma yoluna gitmiştir. Nitekim Şer'îye Sicilleri'ndeki 25 Safer 1258/7 Nisan 1842 tarihli belgede; tekke ve zâviyelerde bulunan fakir dervişlerin bakımlarının sağlanması ve tarikat mensuplarının daha önceki padişahlar tarafından verilmiş olan imtiyazlı hallerini kaybetmekten kaynaklanan sızlanmalarının önüne geçmek için alınacak tedbirlere dairdir.⁸⁹

Zâviyeler, Abdalata örneğinde olduğu gibi kurumlaşmış yapılarına, konumları gereği birçok sosyal işlevi yerine getirmelerine rağmen bazı haklı eleştirilere de maruz kalmışlardır. Bunlardan biri, zâviyelerin evlada meşrut olmalarıdır ki aslında bu tekke ve zâviyelerin tarihinde sık rastlanılan bir uygulamadır. Genelde zâviyeyi ilk kuran kişi, bu şartı ileri sürmekte ve nesiller boyunca söz konusu görev, torunları tarafından yerine getirilmektedir.

Ancak bu uygulamanın olumlu yönleri kadar olumsuz tarafları da vardır. Gayrimenkullerin zâviyeye vakfedilmesi, malın güvence altına alınması da sağlarken bölgedeki insanlara hizmet sunulmakta, diğer taraftan vakıf üzerinde yetki ve gelirin bir kısmı sonraki nesillere aktarılmaktadır. Ayrıca, zâviyenin işleyişi hakkında küçüklükten itibaren yetiştirilen şahıs, zâviyedâr olunca kurumlaşmış yapının da et-

89 ÇŞS, defter no 1, sayfa no 64, hüküm no 94.

kisiyle görevin aksamadan düzenli bir şekilde yürümesini sağlayabilmektedir. Bunlar, zâviyedârlığın evlada meşrut olmanın olumlu yönleridir. Söz konusu uygulamada en çok eleştirilen yön ise, ehil olmayan bir evladın da zâviyedâr olabilmesidir. Başka bir ifadeyle zâviyedârlığın evlada intikalinde, evladın böyle bir sorumluluğu üstlenme kabiliyetinin olup olmadığına bazen dikkat edilmemesidir. Bu durumda hem zâviye bakımsız hale gelip kaynaklar ekonomik kullanılamamakta hem de zâviyenin sunduğu imkân ve yardımlardan faydalanan bölge insanı mağdur olabilmektedir.

Sözünü ettiğimiz durumun bir örneği Abdalata Zâviyesi'nde 20 Muharrem 1034/2 Kasım 1624 tarihinde gerçekleşmiştir. Evkafa mütevellî olan Mariftullah Efendi, Mukataat Defterleri'ndeki kayıtlar gereğince Boyabat bölgesinden elde edilen pirincin 500 batmanını yolculara ve misafirlere tahsis etmemiştir. Bunun üzerine Hazine-i Âmire, söz konusu tahsisatın yerine getirilmemesini Boyabat Kadısının dikkatine sunmuş ve kadıdan, Mukataat Defteri'nde geçen miktarda pirincin âyende ve revendeye ikramı hususunda mütevellîlerin uyarılmasını istemiştir.⁹⁰

Zâviyenin evlada meşrut olmasının bir diğer dezavantajı, zamanla ailenin genişlemesine paralel olarak zâviye üzerinde hak iddia edenlerin bulunabilmesidir. Her ne kadar zâviyedârlık, devletin onayını gösteren berat ile yürütülmekte ve çocuklardan bir ya da bir kaçına verilse de bu tür hadiselerde kesin bir uygulanabilir hükme varılamamıştır. Nitekim Rabiülevvel 1235 / Şubat 1820'de mahkemeye intikal eden davada, zâviye üzerinde hak sahibi olduğunu iddia eden on kişi, zâviyenin gelirlerine müdahalede bulunmuşlardır. Bunun üzerine Anadolu Kazaskeri Mehmet Reşit Efendi duruma el

90 Çorumlu, no: 225, s. 316.

koymuş ve bu on kişi, vakfın gelirlerine müdahaleden men olunmuşlardır. Ancak söz konusu şahıslar İbrahim b. Halil, Mustafa b. Salih, Süleyman b. Ali, Veliyeddin b. Halil, Hüseyin b. Ömer, Mehmet b. Hüseyin, Halife Hacı oğlu Hüseyin, Ebubekir b. Hüseyin sâbık Alay Beyi Seyyit Ömer b. Seyyit İsmail ve Kılıçviranzâde Seyyit el-Hâc Salih b. Seyyit el-Hâc Mehmet adındaki kişilerin şahitliğiyle evlad-ı vâkıftan olduklarını ispat etmişlerdir. Bunun üzerine daha önceki hükümden vaz geçilmiştir.⁹¹

Benzer problemler sadece vakıf gelirlerinde değil bizzat zâviyedârlık konusunda da yaşanmıştır. 989/1581 tarihinde Mehmet adında birisi, Abdalata Zâviyedârlığı üzerinde hak iddia etmiş, dava Çorum ve Boyabat kadılarının teftişine sunulmuştur. Zâviye üzerinde söz sahibi olan Seyyit Çelebi b. Halil Baba, Seyyit Şah Çelebi b. Cafer Çelebi, Ahmet Çelebi b. Marifet Çelebi ile hak iddiasında bulunan Mehmet Efendi mahkemede hazır bulunmuştur. Şahitlerin dinlenilmesiyle, hali hazırdaki zâviyedârın evlada meşrut vakfiye gereğince görevine devam etmesine hükmolunmuştur.⁹²

Mahkemeye intikal eden bir diğer konu, hâsılâtın paylaşım problemidir ki bu da yine evlada meşrutîyetin olumsuz yönlerinden biri olarak gösterilebilir. Hâsılâtın çok olduğu zâviyelerde, zâviyedârlık yanında nezaret ve gelirlerinin toplanması anlamındaki cibayeti (gelir tahsili) için de evlâd-ı vâkıftan mutasarrıflar bulunmaktadır. Kendisine verilen beratla Abdalata'ya zâviyedar olan Ebubekir b. Seyyit el-Hâc Hüseyin Efendi, zâviyenin nezaretini de üzerine almıştır. Kardeşi Yahya'ya cibayet görevini vermiş, zâviyedârın hissesi olan

91 Çorumlu, ss. 305-309.

92 Çorumlu, ss. 303-304, no. 218; Köseoğlu, agm, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, s. 14/425.

Büğdüz Köyü'nden elde edilen gelirle yetinmeyip cibayet ve kendi üzerine aldığı nezaret için de dört mut hinta almıştır. Mart 1249/ Mart 1834'de bu durum vakıf mütevellisi es-Seyyit Halil b. es-Seyyit Mehmet'in itirazıyla mahkemeye intikal ettirilmiştir. Ebubekir Efendi savunmasında, çocuğunun olmadığını ve kendisinin cahil birisi olduğunu belirtmiştir. Beldedeki mahsulün miktarı bilinmediğinden aradaki husumetin giderilmesi amacıyla nezaret ve cibayet için Ebu Bekir Efendiye üç mut hinta, yine cibayet için kardeşi Yahya'ya bir mut hinta, ayrıca her mut başına senelik otuzar kuruştan 120 kuruş verilmesi kararlaştırılmış, Ebubekir Efendinin beratı, Haremeyn-i Şerifeyn kalemince yenilenmiştir.⁹³ Davacı olan evlâd-ı vâkıfdan Seyyit Mehmet ve Seyyit Halil, senelik üç mud hinta ile zâviyenin nezareti görevine devam etmiştir.⁹⁴

Her ne kadar mahkemeye intikal eden bu tür olumsuzluklar varsa da yaklaşık 500 yıllık mazisi ve gelirlerinin çokluğu göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu davaların yine de az olduğu söylenebilir. Zâviyelerin aslî görevlerini yerine getirme hususunda gevşeklik göstermeleri durumunda zaman zaman bizzat Anadolu Kadıaskeri'nin de müdahalesiyle zâviyedârların uyarılmaları⁹⁵ dikkat çekicidir. Zira adaletin sağlanması ve insani boyut yanında, bu tür kurumların düzenli işleyişi, devletin bekası açısından da önem arz etmektedir. Böylesi bir iç ve dış denetleme mekanizmasıyla zâviye, bazı münferit hadiseler dışında uzun süre devlet ve halk nezdindeki saygınlığını sürdürmüştür.

Abdalata Zâviyesi'nin yönetim ve halk tarafından itibar görmesinin nedenlerinden ya da sonuçlarından biri de

93 Çorumlu, no: 227, 228, ss. 317-318, 320.

94 Çorumlu, s. 305.

95 Çorumlu, ss. 305-309.

Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti'e bağlı vakıflar arasında yer almasıdır.⁹⁶ İcra ettiği fonksiyonlar ve bu konumu dolayısıyla zâviyenin, dönemin padişahları tarafından da vakfedilmiş geniş arazileri ve gelirleri bulunmakta olup⁹⁷ XIII/XIX. asır itibariyle Abdalata Zâviyesi'ne öşür toplama yetkisi de verilmiştir.⁹⁸

Öşür toplama, vergi muafiyeti ve gayr-i menkuller gibi önemli akarlarla Abdalata Zâviyesi'nin XIII/XIX. asırdaki ortalama yıllık geliri 500 kiledir. Haremeyn-i Şerifeyn Hazine-i Celilesi'ne tabi vakıflardan olması hasebiyle elde edilen ürünün 50 kilelik kısmı Mekke ve Medine'deki hizmetler için ayrılmaktadır. Zâviyedâr, bu görevi için 70 ve nezaret mutasarrıflığı için de 50 olmak üzere toplam 120 kile almaktadır. Cibâyet görevini yerine getirene 50, bevvâb (kapıcı) ve ferrâşa (temizlikçi) 40'ar kile verilmektedir.⁹⁹ Bunu para hesabına döktüğümüzde 1261/1845 tarihi itibariyle zâviyede gelip geçen yolculara ikram edilen yiyecek için 2672 kuruş sarf edildiği görülmektedir.¹⁰⁰

96 Çorumlu, s. 317, ves no: 227.

97 Ali İzzet Efendi, age, ss. 35; Neşet Köseoğlu, "Köy Adlarına Göre Bir Araştırma", Çorumlu, 15 Nisan 939, yıl 2, sayı 13, s. 16/399.

98 BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, Receb 1139, no: 12458, c. 2; 1170 (hicri), c. 1, no 2378; Safer 1203, c. 4, no: 30230; 24 Muharrem 1213, c. 1, no: 10185; Rebiülahir 1218, c. 1, no: 7934; Safer 1235, c. 2, no: 14608; Cemaziyelevvel 1236, c. 3, no: 26254. 1241/1826 tarihinde vakıf köylerindeki öşür bedelini iltizam usulüyle Seyyit el-Hâcc Hüseyin toplamakta olup zâviyenin türbedarı Hacı Osman'dır. 1261/1845'de Çorum ve Hüseyinâbâd köylerinde bulunan vakıf arazilerinin öşründen zâviyedârlık ve tevliyet ücreti alan isim, vakıf mütevellisi Hacı Halil Ağa'dır. BOA, HH. 30930; Şerif Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 121

99 Çorumlu, no: 228, ss. 320-322; Anakök, Çorum Tarihi, s. 122.

100 Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 121.

Zâviyenin 1267-1277/1851-1861 yılları arasındaki toplam geliri 25903 kuruştur. Bunun 6322 kuruşu hazine aidatı olarak kesilmiş, geri kalan 19581 kuruş, belirtilen oranlarda dağıtılmak üzere Abdalata Sultan Vakfı mütevellîsi Halil b. Mehmet'e teslim edilmiştir.¹⁰¹

11 Rebiülevvel 1304/8 Aralık 1886 tarihi itibarıyla zâviyedâr olan Abdullah ve Ahmet vefat ettiği için hissele-ri, büyük kardeşleri Ömer'e devredilmiştir. 26 Recep 1308/7 Mart 1891'de vefat eden Seyyit Osman'ın yerine ise torunu Ahmet tayin edilmiştir.¹⁰²

Zâviyede görev yapanlar arasında bahsi geçen bevvâb ve ferrâşlık gibi diğer zâviye kayıtlarında bahsi pek geçmeyen unsurların Abdalata Zâviyesi'nde yer alması, vakfin gelir düzeyi hakkında fikir vermektedir. Abdalata Zâviyesi'ndeki ferrâşlık göreviyle ilgili Şer'îye Sicilleri'nde iki kayıt bulunmakta olup 23 Rebiülahir 1297/4 Nisan 1880'de Mehmet oğlu Seyyit Halil'in vefatıyla bu görevin büyük oğlu Hasan'a verilmiştir. Bir diğer kayıt ise 27 Muharrem 1319/16 Mayıs 1901 tarihine aittir.¹⁰³

Abdalata Zâviyesi'ne vakfedilen yerler, vâkıflar ve tarihleri ile ilgili kayıtlarda şu bilgiler yer almaktadır:

Abdalata Zâviyesi'ne ait arazilerle hatta zâviye ile ilgili en eski belge, 822/1419 tarihli bir vakfiye davasıdır. Bu tarihte Şeyh Mahmud oğlu Burhan oğlu İlyas tarafından Safer ayının ilk günlerinde vakfedilmiştir. Şemseddin oğlu Ulubey oğlu

101 Çorumlu, no: 229, s. 322; Anakök, age, s. 122.

102 ÇŞS, defter no 10, sayfa no 358, hüküm no 540; ÇŞS, defter no 11, sayfa no 223, hüküm no 517.

103 ÇŞS, defter no 9, sayfa no 25, hüküm no 12; ÇŞS, defter no 15, sayfa no 32, hüküm no 14.

Şeyh Beyazıt'tan, vakfiyede sınırları belirtilen¹⁰⁴ çok geniş bir arazi, 5000 dirhem karşılığında satın alınmış ve Yakacık köyü zâviyesinin ihtiyaçları için sarf edilmiştir. Vâkıf İlyas Efendi, mahsulün beşte biri kendisinde kalmak üzere vakfin sorumluluğunu üstlenmiş, vefatından sonra da bu görevin oğulları tarafından yürütülmesini şart koşmuştur.¹⁰⁵

Musa Bey kızı Şah Hâtun'un eşi, Selamet Bey'den oğulları Hasan, Hüseyin ve Yakup'tan kendine düşen Urucak ve Ağaç Mescit köylerindeki bütün hisselerini 826/1423'de vakfetmişlerdir.¹⁰⁶

Umur kızı Safiye Hâtun ve Mezid Bey kızı Devlet Hâtun, Hamdiköy'e adı verilen Hamdi Bey'in oğullarından Murat ve

104 Zâviyeye vakfedilen yerler, vakfiyede aşağıdaki şekilde belirtilmektedir: "... Kızıllı geçidinden başlayarak Karakoyunlu mahalline, buradan ada kavşağına, buradan pınara, buradan Söğütçiğe, buradan Domalan Çalı'ya, buradan caddeye, buradan Kızılkirişe, buradan Üçoluğa, buradan Osmanbeline, buradan Geyik Sürüsü namındaki cebele, buradan Bıyık Viranı'na, buradan Kendir kirişe, buradan Adukk Tepesi'ne, buradan harman tepesine, buradan Gökçe kuyuya, buradan Karıncalı Pınar'a, buradan Arkalı Kavak beline, buradan Zengi Meşhedine, buradan alakıra, buradan Küçükburun'a, buradan Ayıgözü'ne, buradan alçak yola, buradan dikili taş, buradan Ahmet Nehri'ne müntehti hudutlarla Muhmut divan-ı mezkûr bütün hududiyle ve hukukiyle ve tevabiiyle ve levahıkıyla ve Kara kilise ve necir ve bedenli ve Kuyu namçe koçlu Hacı Ali ve Akçaviran ve Yamadı denmekle maruf mezarları ile ve dağlarıyla ve meyveli meyvesiz ağaçlarıyla, kuyularıyla, nehirleriyle, mesken ve mevtinleriyle dahil ve hariç bütün haklarıyla ve ve mensubatiyle ve vücuh esbabın hayır yerlerine meşrut vakfolunduğu..." Bk. Çorumlu, cilt 3, ss. 299-300; Anakök, Çorum Tarihi, s. 59.

105 Çorumlu, cilt 3, ss. 299-300; Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, s. 416-417.

106 Köseoğlu, "Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata", Çorumlu, yıl 2, sayı 14, 15 Mayıs 939, s. 6-7/417-418; Anakök, age, s. 59.

Mürüvvet Beyler Çat mıntıkasındaki hisselerini 829/1426 tarihi itibariyle vakfetmişlerdir.¹⁰⁷

840/1437 tarihinde zâviyedâr Seyyit Mehmet b. Şeyh Receb, Emir Mukaddem'den aldığı Çat mıntıkasında Sancar divanını zâviyeye vakfetmiştir.¹⁰⁸

Paşa Hâtun binti Yusuf, Barsa Hâtun binti Bahşi'den (Yusuf ve Bahşi iki kardeşir) 870 dirhem gümüş paraya satın aldığı ¼ hisseyi 844/1440'da Abdalata Zâviyesi'ne vakfetmiştir. Ancak vakfedilen yer hakkında bilgi verilmemektedir.¹⁰⁹ Emir İsa Bey b. Ömer kızı Banu Hâtun, daha önce Beyler Çelebi b. Hacı Çelebi'den satın aldığı araziye 848/1444'de zâviyedâr Seyyit Mehmet b. Recep'e satmıştır.¹¹⁰

Abdalata Zâviyesi'ne, dönemin önemli isimlerinden Beyler Çelebi'nin de vakfettiği gayrimenkuller vardır. Beyler Çelebi b. Hacı Çelebi, 847/1443 tarihli vakfiyesinde Çorum'un Büğdüz, Köseköy, Kılıçviran köyleri ile Yakacık ve Kazkurt köylerindeki yarım hissesini Abdalata Zâviyesi'ne devrettiğini belirtmektedir. Bu tarihte zâviyenin şeyhi Seyyit Mehmet b. Şeyh Recep, Beyler Çelebi b. Hacı Çelebi'den Sarta, Maza,

107 Köseoğlu, agm, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, ss. 7-8/418-419.

108 Zâviyenin kuruluşundan itibaren Seyyit Mehmed Efendiye kadarki silsile şöyledir: Seyyit Mehmed b. Şeyh Receb (diğer oğlunun adı Seyyit Ali'dir) b. Şeyh Mahmut (Şeyh Mahmut'un diğer oğlunun adı Şeyh İlyas'tır) b. Abdalata b. Şeyh Toklu b. Abdulburhan. Seyyit Mehmed'in İbrahim adındaki oğlu, babasından sonra zâviyedâr olmuştur. Köseoğlu, agm, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, s. 9/420; Anakök, age, s. 59.

109 Köseoğlu, agm, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, s. 11-12/422-423.

110 Aynı yer.

Horasan, Hoca, Büget, Boğabağı köylerini de satın alarak zâviyeye bağışlamıştır.¹¹¹

868/1464'de Abdalata Zâviyesi ile bağlıları yararına vakfedilen yerler arasında Karadeğın, Manşar, Karataş, Yassıhüyük, Karapınar, Sokucak, Çınar Dere, Çat, Hacılar, Kavak Ağacı, Sincan mezraları da bulunmaktadır.¹¹²

Seyyit Mehmet'in vefatından sonra Ali b. Davud, 884/1479'da vakfiyesinden dönmek istemiş, Boğabağı, Saray, Maza ve çat köylerinden gelen şahitler dinlendikten sonra, daha önceki teşebbüsünde olduğu gibi bunda da talebi reddedilmiştir.¹¹³

Özellikle zâviyedâr Seyyit Mehmet'in vefatına kadarki vakfiyelerle Yakacık Köyü'nün nerdeyse tamamı, civardaki birçok köy ve mezra Abdalata Zâviyesi'nin vakıf mülkü haline gelmiştir. Köyün adının özellikle 900-1000/1500-1600'lü yıllardan itibaren Abdalata olarak anılmasında, zâviyeye yapılan bu bağışların da etkisi olsa gerektir.

Vakfın mütevellîsi es-Seyyit Halil b. Seyyit Mehmet Efendi Mart 1249/ Mart 1834 tarihi itibarıyla vakfa ait yerleri şöyle saymaktadır:

Berâ-yı karye-i Yakacuk tabii emlâk divan

bi-temâmihi malikâne,

Bera-yı karye-i Maza divan bi-temamihi malikâne,

111 Anakök, Çorum Tarihi, ss. 64-65.

112 Vakfiyede Eyne Bey b. Mehmed, Mevlana Mezid b. Hacı Murad, Dursun b. Yusuf'un isimleri şahit olarak geçmektedir. Köseoğlu, agm, s. 12-13/423-424.

113 Anakök, age, s. 67; Köseoğlu, agm, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, s. 13-14/424-425.

Bera-yı karye-i Hayreddin temami malikâne,
Bera-yı mezrai Hoca Karyesi tamam malikâne,
Bera-yı karye-i divan malikâne ve divan bi-temamihi,
Bera-yı mezra-i Horasan tamam malikâne,
Bera-yı karye-i Büğdüz nısf malikâne ve divanı,
Hüseyinabad kazası muzafatından kura
(Hüseyinâbad Kazasına bağlı köyler):
Bera-yı karye-i Sencer divan ve malikâne bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Kayabüğet divan malikâne tamam,
Bera-yı karye-i Kuyumcuviran divan ve
malikâne bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Arapseyf Kara Tepe toprağını
ziraat ederler tamam malikânesi,
Bera-yı karye-i Karatepe tabii kaza-i
Serkun tamam malikâne,
Bera-yı Kavaközü tabii Hüseyinabad,
Bera-yı karye-i Karakilise divan ve malikâne
bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Yamadıkebir ve Sagır divan ve
malikâne bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Tuğlu divan ve malikâne bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Üçoluk divan ve malikâne bi-temamihi,
Bera-yı Sağpazar ve Teşlîgeçit demekle meşhur
divan ve malikâne,
Bera-yı karye-i Üçtam divan ve malikâne bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Yarımca divan ve malikâne bi-temamihi,

Bera-yı karye-i Boztepe divan ve malikâne bi-temamihi,
Bera-yı karye-i Kobaç divan ve malikâne bi-temamihi.”
Abdalata buralardan elde ettiği yıllık gelir 500 kiledir.¹¹⁴

Bu kadar köklü bir kuruluş olmasına rağmen Abdalata Zâviyesi’nde zâviyedâr olanların isimlerinin düzenli bir listesi bulunmamaktadır. Bize ulaşanlar, mahkemeye intikal eden ya da beratları arşivlere aktarılan zâviyedârların isimleridir.¹¹⁵

2.2. Seydim Sultan Tekkesi

Zâviyenin kurucusu, “Seydim Sultan” denilen Şeyh Murat Seydî’dir. Seydim Sultan’ın, yine bulundukları beldelere adı verilen Abdalata ve Yozgat Osmanpaşa’da türbesi olan Osman Paşa (diğer adı Eymirci-Eymirce) ile kardeş olduğu nakledilmektedir.¹¹⁶ Şeyh Murat’ın eşi Sultan Hanım, dönemin Amasya Beyi’nin kızıdır. Bu evlilikten Şeyh Hasan Çelebi ile Murat dünyaya gelmiştir.¹¹⁷

114 Çorumlu, no: 228, ss. 320-322; Anakök, Çorum Tarihi, s. 122.

115 Arşivlerdeki bilgilere göre zâviyenin kuruluşundan Seyyit Mehmed Efendiye kadarki silsile şöyledir: İbrahim b. Seyyit Mehmed, Seyyit Mehmed b. Şeyh Receb (Şeyh Receb’in diğer oğlunun adı Seyyit Ali’dir) b. Şeyh Mahmut (Şeyh Mahmut’un diğer oğlunun adı Şeyh İlyas’tır) b. Abdalata b. Şeyh Toklu b. Abdulburhan... Bk. BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, h. 1170, c. 1, no: 2378; Rebiülahir 1218, c. 1, no: 7934; 24 Muharrem 1213, c. 1, no: 10185; Receb 1139, c. 2, no: 12458; Safer 1235, c. 2, no: 14608; Çorumlu, cilt 3, s. 299-300; Neşet Köseoğlu, “Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata”, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14, ss. 7-8, 13/416-419, 424; Çorumlu, no 217, s. 302; Çorumlu, no: 225, s. 316; Anakök, Çorum Tarihi, s. 59; Ali İlca, Çorum Vakıfları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001, s. 48d.

116 Kâmil Şahin, “Şeyh Murad Seydî”, Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu(01-03 Ekim 2004), Çorum 2006, s. 509.

117 Şahin, “Şeyh Murad Seydî”, Osmanlı Döneminde Çorum, ss. 509-510.

Seydim Sultan'ın 769/1367'de, Ovacık köyünde Hacı Sanceddin'den 5000 dirheme satın aldığı malikânenin yarım hissesi, zâviyenin temelini teşkil etmiştir. Kendisi, buraya bir zâviye inşa ederek irşat faaliyetlerine başlamıştır. Şeyh Murat'a atfen söylenen, "Seyyidim" kelimesi, zamanla "Seydim" e dönüşmüş, Şeyh Murat'ın zâviyesinin ve türbesinin bulunduğu köy, bu adla anılmaya başlanmıştır Seydim Sultan'ın eşinin de zâviyeye gelen misafirler için bizzat yemek pişirdiği nakledilmektedir.¹¹⁸

Zâviyedâr Seyyit Murat, Çorum'da döneminin en fazla müride sahip şeyhi olup rivayete göre bağlılarının sayısı hükümeti düşündürecek boyuttadır.¹¹⁹ Evliyâ Çelebi, Erzurum'dan dönerken Çorum'un on kilometre batısındaki Seydim Sultan Tekkesi'ne de uğramıştır. Tekkeyle ilgili gözlemlerini, "büyük bir tekkedir. Başı açık, ayağı çıplak dervişleri vardır"¹²⁰ şeklinde dile getirmekte çehar darb¹²¹ yapan Bektâşî dervişlerine dikkat çekmektedir.

Seyyit Murat'a malikânesini satan Çöplüoğullarından Hacı Sanceddin, zâviyeye kendisinin mütevellî tayin edilmesi şartıyla diğer yarı hisseyi de vakfetmiştir. Böylece geniş araziye sahip olunmuş, elde edilen gelirle zâviyenin tamire ihtiyaç duyan bölümlerinin onarılması, Seydim ve Osmancık'taki fakirlerin gözetilmesi gibi imar ve sosyal yardımlaşma alanlarında faaliyette bulunulmuştur. Fakirlere yapılan yardımlar

118 Haslok, Bektaşilik Tetkikleri, ss. 6, 54; Şahin, "Şeyh Murad Seydî", Osmanlı Döneminde Çorum, ss. 509-510.

119 Haslok, Bektaşilik Tetkikleri, ss. 6, 54.

120 Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, sad. Teffik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul tr., c. 2, s. 697.

121 Dört vuruş anlamında Farsça bir kelimedir. Saç, kaş, sakal ve bryıkların ustura ile kökten traş edilmesidir. Kalender, abdâl ve eski Bektaşilerde görülen bir âdettir. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 132.

Seyyit Murat Türbesi

dolayısıyla zâviyeye “Daru’l-fukara” da denilmiştir.¹²²

Kuruluşu itibariyle VIII/XIV. yüzyıla kadar uzanan Seydim Sultan Tekkesi’nin bulunduğu bölgedeki bir diğer önemli fonksiyonu, doğudan göçle gelen aşiretlere iskân alanları açmasıdır. Bu da belli bir düzen içerisinde yapılmıştır. Bu sayede, verim gücünden fazla nüfusun bir yerde toplanmasının önüne geçilmiştir.¹²³ Bu durumun Çorum ve civarı için en güzel örneklerinden biri Seydim Sultan Tekkesi’nin yakınında yerleşen ve günümüzde Çorum’daki mahallelerden birine de adı verilen Karakeçili aşiretidir.¹²⁴ Söz konusu aşiretin buraya yerleşmesinde zâviyenin etkisinin olması muhtemeldir.

¹²² Anakök, Çorum Tarihi, s. 53.

¹²³ Kemal Vehbi Gül, Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, Toker Yay, İstanbul 1996, ss. 112-113, 158-160.

¹²⁴ Melikoff, Hacı Bektaş, s. 209; Baki Öz, Dünyada ve Türkiye’de Alevi-Bektaşî Dergâhları, Can Yay., İstanbul 2001, ss. 108-109.

Kurulduğu dönemden itibaren kesintisiz olarak faaliyetlerini devam ettiren zâviye, deprem ve tabii âfetler gibi hasarlara ilaveten 1130/1718'de mütevellîler arasındaki anlaşmazlık da eklenince harap hale gelmiştir. Nihayet 1148/1735'de Çorum kadısının müdahalesiyle zâviye tamir ettirilmiştir.¹²⁵

Sahip olduğu konum ve gelir açısından zâviyedârlık, rağbet edilen bir görev olup 1261/1845'de es-Seyyit Ebubekir Ağa, bu görevinden ötürü köyün yakınındaki Özü Mezrası ile Kertme Köyünde bulunan arazilerden senelik 250 kuruş, diğer zâviyedâr Koca Emiroğlu Mustafa ise 125 kuruş almıştır. Zâviyedârlar arasında gelen misafirlere önce kimin ikram edeceği de tartışma konusu olmuş, konu mahkemeye intikal edince zâviyedârların nöbetleşe bu görevi yerine getirmeleri kararı verilmiştir. Zâviyedârlar, kendi el emeğiyle geçinme prensibinden hareketle bizzat çiftçilikle de uğraşmışlardır. Seyyit Murat Zâviyesi'nin 1278/1861 senesi geliri 8701, 1280/1863 senesi geliri ise 11.021 kuruştur.¹²⁶

Babadan oğla geçen mütevellîlik, ailenin zamanla genişlemesiyle köyde bulunan 60 haneden 19 kişinin bu yetkiye sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, zaman zaman zâviyedârlar arasında ehliyet ve liyakat sorununu da beraberinde getirmiştir. Nitekim 13 Zilhicce 1303/12 Eylül 1886 tarihli Şer'îye Sicilleri kaydına göre, zâviyedârlardan Ebu Bekir Ağa oğlu Hasan Ağa'nın oğulları Ömer ve Abdulkadir'in vakıf mallarını israf ve görevlerini suiistimal etmelerinden ötürü azledilmelerine karar verilmiştir.¹²⁷

125 Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 125.

126 ÇŞS, defter no 10, sayfa no 385, hüküm no 593; Gündoğdu, Çorum'un 2 Numaralı Şer'îye Sicili, s. 295.

127 Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 125.

Devletin, özellikle halka hizmet veren kurumlarda ehliyet ve liyakate önem vermesinin tezahürlerinden biri, tekke ve zâviyelerde görev yapanların ellerindeki belgelerin zaman zaman yenilenmesidir. 14 Rebiülevvel 1296/8 Mart 1879 tarihli cami, mescit, tekke, zâviye ve sair hayratta görevli olanların elinde bulunan beratların yenilenmesi ve yeni görevlendirme işlemlerinin görev sahiplerini mağdur etmeyecek şekilde usulüne uygun olarak yapılması yönündeki emirname¹²⁸ bu bakımdan dikkat çekicidir.

Kurduğu zâviye, yirminci yüzyılın başlarına faaliyet gösteren ve bulunduğu bölgeye adı verilen Seydim Sultan'ın türbesi günümüzde de ziyaretgâhtır. Küçük oğlu Murat'ın kabri, Seydim Sultan'ın yanında iken Sultan Hanım ile Şeyh Hasan'ın kabirleri ayrı bir mekândadır.¹²⁹

2.3. Koyun Baba Zâviyesi

Çorum'daki önemli Bektâşî zâviyelerinden biri de Koyun Baba Zâviyesi'dir. Zâviyenin kurucusu Koyun Baba, Menakıb-ı Koyun Baba'da belirtildiğine göre "Seyyit" olup Hz. Hüseyin'in neslinden İmam Rıza'nın on ikinci oğludur. Horasan'da doğan Koyun Baba'nın asıl adı Ali'dir. Rüyasında Hz. Peygamber'den aldığı manevî işaretle Mekke ve Medine'ye, ardından da Anadolu'ya hareket etmiştir. Önce Bursa'da Melemen'e yerleşmiş, tanınıp artan teveccühten rahatsız olunca Osmancık'a taşınmıştır.¹³⁰

128 ÇŞS, defter no 8, sayfa no 363, hüküm no 224.

129 Şahin, "Şeyh Murad Seydi", Osmanlı Döneminde Çorum, ss. 509-510.

130 Anonim, Menakıb-ı Koyun Baba (Osmancık'ta Erenler Durağı: Koyun Baba içinde), haz.: M. Şakir Çıplak, Horasan Yay., İstanbul 2001.

Evliyâ Çelebi, Koyun Baba'nın Hacı Bektâş-ı Veli ile bağlantısına dair, "... hazretin Hacı Bektâş-ı Veli'den aldıkları fakirlik nişanelerinden hırka,¹³¹ seccade,¹³² tabl,¹³³ alem,¹³⁴ kudüm,¹³⁵ pâlheng,¹³⁶ asa ve tac¹³⁷ saklıdır..." ifadelerine yer verirken hazretin "Koyun Baba" olarak isimlendirilişini de Hacı Bektâş-ı Veli'ye bağlar. Eserinde "... Hacı Bektâş ile

- 131 Tarikat cihazlarından biri olup önü açık, yakasız, genişçe ve kolludur. Mürit, şeyhinin huzuruna çıkarken, mescide veya meydana (zikir icra edilen alana) girerken hırka giyer. Tarikata giren müride hırka giydirildiği gibi birine şeyhlik, halifelik vermek anlamında "hırka giydirmek" tabiri kullanılır. Bk. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, ss. 352-354.
- 132 Tasavvuf istilahında seccade şeriat, tarikat ve hakikatı kendinde gerçekleştiren kimseyi temsil etmektedir. Bu sebeple şeyh yerine Farsça seccadeye oturan kişi anlamında "seccadenişin" terkibi de kullanılmıştır. Bk. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 455.
- 133 Arapça ve Farsça'da kullanılmakta olup "davul" anlamına gelmektedir.
- 134 Arapça bayrak anlamındaki alem, devleti sembolize etmenin yanında sufi tarikatlarınca da kullanılmıştır. Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 102.
- 135 Farsça dizgin, yular, kemer anlamlarına gelmektedir. Üzerinde simurg-ı ankâ tasvir olunan kuşak, kişinin eline, beline, diline hakim olmasını sembolize etmektedir. Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İnkılap Yay., İstanbul 1959, s. 587.
- 136 Hz. Peygamber âsâ taşır, sahrada namaz kılacağı zaman bunu sütre olarak kullanırdı. Bu sünnete uygun olarak bazı tarikatlarda postnişin olan şeyh, halifesine bir nişane olarak "âsâ" verirdi. Cebecioğlu, age, s. 118.
- 137 Farsça süslü başlık anlamındadır. Bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri çeşitli şekillerdeki külah tac olarak adlandırılırdı. Bu taca bakarak giyen kişinin hangi tarikattan olduğu anlaşıldı. Tasavvuf yolunda ilerleyip kemale eren ve irşad seviyesine gelenlere şeyh tarafından hırka ile birlikte tac giydirilirdi. Cebecioğlu, age, ss. 681-682.

Koyun Baba Türbesi

Horasan'dan tâ Anadolu'ya gelinceye kadar gece gündüz yirmi dört saatte bir koyun gibi meleyişi imiş ki, bu hareket her gün aynı saatte olur, hiç değişmezmiş. Bundan başka daha çeşitli olayları vardır" der.¹³⁸ Ancak Koyun Baba ile Hacı Bektâş-ı Velî'nin birbirleriyle görüşmeleri tarihen mümkün değildir. Evliyâ Çelebi'nin, Koyun Baba'nın Üveysî yönü ve hakkındaki menkıbelerden ötürü her iki zatı görüşmüş gibi aktarması muhtemeldir. Zira Koyun Baba, Osmancık'a geldiğinde şeyhinin ismi sorulunca;

"Benim mürşidimi sormak ne hâcet,

Habîbullah dirir ol tâc-ı ümmet.

Bila-vasıta oldım andan irşad,

Dîl-i vîranemi ol kıldı âbâd.

Tasarrufu bu beldenin bana hem

Virildi destûr oldu size hem.

Manzumesiyle kendisindeki Üveysî yöne işaret etmiştir.

¹³⁸ Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 2, s. 525.

Evliyâ Çelebi, bunun dışında Koyun Baba Zâviyesi ve müdavimleri hakkında, bütün Bektâşîler halk arasında kötülendir. Fakat bu Koyun Baba dervişleri koyun ve kuzu gibi meler, halim, selim, iyi huylu, bekâr, Allah'ı bilir, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten, namazlarını kılar, dindar kimselerdir..."¹³⁹ İfadelerine yer verirken Bektâşîlerin bu dönemdeki sosyal yapılarına dair önemli bilgiler de sunmaktadır. Zâviyedeki dervişlerin mücerret¹⁴⁰ yönlerine atıfta bulunuşu da yine dikkat çeken hususlardandır.

Koyun Baba Zâviyesi, Anadolu'da doğu ile batı arasındaki ticaret hatlarından biri olan kuzey yolu üzerinde yer alsa da Evliyâ Çelebi, yöre halkının fakirce olduğunu belirtmektedir. Zâviye; fakirlerin gözetilmesi, yolcuların barındırılması, ziraatın düzenlenmesi gibi hizmetleri dolayısıyla devletin otoritesinin bölgede hissettirilmesinde önemli görevler üstlenmiştir.¹⁴¹

Fatih Sultan Mehmet ve II. Beyazıt döneminde faaliyet gösteren Koyun Baba, dönemin hükümdarlarından da itibar görmüştür. Uzun Hasan'a karşı çıkılan seferde Koyun Baba'ya uğrayan Fatih Sultan Mehmet, sefer dönüşü nerelerin vakfedilmesini istediğini sormuştur. Koyun Baba, Kızılırmak

139 Aynı yer.

140 Mücerret; evlenmemiş, dünya ile alakasını kesen kişiye denilmektedir. Bektâşîlik'te "mücerret ayini" bulunmaktadır. Evlenmemek hususunda söz veren canın saç, kaş, bıyık ve sakalları ustura ile kesilir (çehar darb), sağ kulağı delinerek mengüş (küpe) takılırdı. Bu uygulama dört büyük dergâhta yapılırdı. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin Âsitanesi, Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı, Mısır'da Kaygusuz Sultan Dergâhı, Teselya'da Reni kasabasındaki Dur Bali Sultan Dergâhı... Cebecioğlu, age, s. 521.

141 Evliya Çelebi, Seyahatname, sad.: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Üçdal Neşriyat, İstanbul tr., c. 2, s. 524.

üzerine köprü yapılmasının bir ihtiyaç olduğunu, ayrıca kışlak ve yaylaklardan vergi alınmazsa bunun yeterli olacağını belirtmiştir. Padişahın vefatı dolayısıyla köprü, Sultan II. Beyazıt döneminde inşa edilmiştir.¹⁴²

Evliyâ Çelebi Seyahatnâme’de, Sultan II. Beyazıt’ın 23 Muharrem 873 / 13 Ağustos 1468’de vefat eden Koyun Baba’yı Kadir Gecesi rüyasında görüp vasiyeti üzerine mezarı üzerine yüksek bir kubbe, cami, dervişler için bir meydan, aşevi, misafirler için kervansaray, birçok odayla mutfak ve kilerden müteşekkil binayı yaptırdığını belirtmektedir. Yine dönemine göre çok mamur sayılabilecek zâviyede, ziyaretçiler için gece gündüz yemek ikram edildiği, gül suyu serpildiği nakledilmektedir.¹⁴³

Verimli araziler üzerine kurulmasına ve Fatih döneminden itibaren uygulamaya konulan vergi muafiyetine rağmen, Koyun Baba Zâviyesi’nin ticaret yolu üzerinde bulunması ve misafirlerinin eksik olmaması dolayısıyla elde edilen gelirin yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. Mukataat Müftüsüne ve Nazırı’na gönderilen hükümde bu hususa dikkat çekilmekte, yeterli geliri olmadığı için zâviye giderlerinin zâviyede zikir ayini yapan dervişler tarafından karşılandığı, Boyabat’taki çeltiklerden 25 mut pirinç ekecek çeltik yerinin Koyun Baba Zâviyesi’ne hasredilmesi ve buradan elde edilen gelirden öşür alınmaması bildirilmektedir.¹⁴⁴

142 Bk. Şakir Çıplak, Osmancık’ta Erenler Durağı: Koyun Baba, İstanbul 2001, ss. 11-12.

143 Evliya Çelebi, Seyahatname, c. 2, s. 524; Anakök, Çorum Tarihi, s. 96.

144 Çorumlu, 1 İkinci Kânun 1940, yıl 2, sayı 18, no: 185, s. 239; Çorumlu, 1 Eylül 946, sayı 40, no: 245, ss. 357-358; Anakök, age, ss. 94, 104.

Tarım gelirinin az olması dolayısıyla zâviye, farklı iş kol-
larına da yönelmiş olup bunlardan biri değirmenciliktir.¹⁴⁵ Bu
sayede hem vakıf arazilerinin hem de civar halkın mahsulü
işlenebilmekte, halkın ihtiyacı giderilirken zâviyeye gelir sağ-
lanmaktadır.

Zâviyenin mali geliri ve itibarı açısından önemli bir im-
tiyaz, vergi muafiyetidir. Ancak zâviye, her ne kadar vergi-
den muaf tutulsa da zaman zaman bunun aksi yönünde ha-
reket edildiği görülmektedir. 19 Rebiülahir 992/20 Temmuz
1516 tarihli, padişaktan Osmancık kadısına giden hükümde,
Osmancık'ta bulunan Koyun Baba Zâviyesi'ne su taşıyan
saka beygirlerinin menzil beygiri olarak ulaklara verilmemesi,
beygirlerin zorla alınmaması irade edilmektedir.¹⁴⁶ 1004/1596
tarihli belgede de zâviyeye ait kışlak yerlerin haksız yere iş-
gal edildiği yönündeki şikâyetlerin incelenmesi ve gereğinin
yapılması emrolunmaktadır.¹⁴⁷ Cemaziyelevvel 1109/Aralık

145 Zâviyenin gayr-i menkullerine ilerleyen dönemlerde de eklenen yerler
vardır. Muharrem 1127/Ocak 1715 tarihi itibarıyla Koyunbaba Tekkesi
şeyhi Veli Dede b. Recep ve Ali Dede b. Mahmut, 37 kuruşa Gücek
köyündeki değirmeni alarak Koyun Baba Zâviyesi evkafına katmış-
lardır. Ancak 1136/1724'te bu değirmen harkı tamir edilemez hale
gelmiştir. Bunun üzerine Veli Dede, Osmancık kadısına başvurarak
Recep Dayı'nın arazisinden geçmek üzere hark yapılması için izin ta-
lep etmiştir. Recep Dayı adındaki kişinin buna izin vermemesi üzerine
Kadı Efendi, Veli Dede'deki vakfiyede geçen ayende ve ravendenin
istifadesine sunulduğu kaydından hareketle, "umumun menfaati için
zarar-ı has irtikab olunur" diyerek değirmen harkının Receb Dayı'nın
tarlasında yapılmasına izin vermiştir. Çorumlu, 1 İkinci Kânun 1940,
yıl 2, sayı 18, no: 185, s. 239; Çorumlu, 1 Eylül 946, sayı 40, no: 245,
ss. 357-358; Anakök, age, ss. 94, 104.

146 "Osmanlı Arşivi'nde Mühime ve İrade Defterleri'nde Aleviler-
Bektaşiler", haz. Cemal Şener, İstanbul 2002, s. 193; Hikmet Turhan
Dağlıoğlu, "Onuncu Asırda Çorum", Çorumlu, 29 Birinciteşrin 1938,
sayı 7, ss. 13-14/221-222.

147 Anakök, Çorum Tarihi, s. 87.

1697'de ise Koyun Baba Zâviyesi şeyhi Mehmet Efendi, vakıf gelirlerinin sırasıyla Fatih Sultan Mehmet, II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim'in emri gereğince vergiden muaf tutulmasına rağmen vergi zabıtalарının buna uymadıklarını belirtmekte ve gereğinin yapılmasını istemektedir.¹⁴⁸ Zâviyenin bu tür şikâyetleri 1153/1740, Receb 1168/Nisan 1755, Receb 1180/Aralık 1766, 1200/1786, 1204/1790, 22 Şevval 1222/23 Aralık 1807, 1230/1815 tarihleri için de geçerlidir.¹⁴⁹

Sık sık müdahalelerle karşılaşılan Koyun Baba Zâviyesi'nde zâviyedârlık ve türbedarlık babadan oğla geçmektedir. Menakıbnâme'de Koyun Baba'dan sonra postnişin olanlarla ilgili

Teselsülen gelübdî dedeler heb

Postnişin olmağla enseb.¹⁵⁰

İfadelerine yer verilmektedir. Zâviyede silsile halinde kimlerin postnişin olduğuna dair düzenli bir kayıt tutulmasa da mahkemeye intikal eden davalardan bazı isimlere ulaşılabilmektedir.

Koyun Baba Zâviyesi'nin genelde devlet tarafından desteklendiği görülmektedir. Ancak bu durum 1265/1849 ve sonrası için geçerli değildir. Bektâşilik ilga edilmekle birlikte Koyun Baba Zâviyesi tarihi itibarıyla eskiye uzandığı için kapatılmamış hatta o dönemdeki zâviyedâr görevini sürdürmüş-

148 Çorumlu, 30 Teşrinisani 939, yıl 2, sayı 17, no: 177, s. 231.

149 Çorumlu, 1 Şubat 1940, yıl 2, sayı 19, no: 189, s. 248; Çorumlu, 1 Temmuz 943, sayı 38, no: 238, s. 341; Çorumlu, 1 Eylül 943, sayı 40, no: 246-247, ss. 358-361; Çorumlu, 1 Teşrin 943, sayı 41, no: 249, ss. 304-305; Çorumlu, 1 İkinciteşrin 943, sayı 42, no: 553, s. 375; Ana-kök, Çorum Tarihi, ss. 107, 109, 111, 115, 118.

150 Bk. Menakıbnâme, s. 153.

tü. Bektâşî zâviyeleri ya da en azından Koyun Baba Zâviyesi açısından dikkat çekici bir hadise, işte bu tarihlerde meydana gelmiştir. Menakıbnâme’de geçen,

Sene bin iki yüz altmış beşe tâ

Varınca dedeler çün oldu mülgâ.¹⁵¹

Beytinde de görüldüğü üzere 1265/1849’da dedelik müessesesi¹⁵² Koyun Baba Dergâhı’nda kaldırılmıştır. Dedelik müessesesinin, Bektâşîliğin yeniden devlet nezdinde yardım ve destek gördüğü Sultan Abdülmecit döneminde kaldırılması, üzerinde ayrıca durulması gereken bir husustur. Zira bu uygulamanın yalnızca Koyun Baba Zâviyesi’ni mi yoksa bütün zâviyeleri mi kapsadığı üzerinde araştırma yapılması gereken bir husustur. Söz konusu durum, Bektâşî zâviyelerine Sünnî bir şahsın atanması uygulamasının devamı gibi de düşünülebilir. Ancak bu da yine zamanlama açısından pek makul görülmemektedir.

Dedelik müessesesinin ilgası sonrası o dönemde türbedar olan Abdullah Efendi, rüyasında Koyun Baba’yı görmüş ve onun işaretiyle, bölgede ilmiyle amil Müftü Şemseddin Efendinin türbedar olarak vazifelendirildiğini belirtmiştir. Müftü Efendi, türbenin vakıf işlerini yürütmek üzere hükümetten mütevellîlik fermanı almıştır. 1277/1861’de hac yolculuğuna çıkan Ali Şemseddin Efendi, dönüşte rahatsızlanarak Derbent Köyü’nde vefat etmiş (1279/1862), cenaze Derbent

151 Bk. Menakıbnâme, s. 152.

152 Dedeler, Balım Sultan tarafından kurulan ve Hacı Bektaş-ı Velî’nin yol evladından başka çocuğu olmadığını ileri süren sistemin ruhani ve örgütsel başlıklarıdır. Bu konumlarıyla Hacı Bektaş’ın soyundan geldiklerini iddia eden Çelebilerden ayrılmaktadırlar. Birge, Bektaşilik Tarihi, s. 67; Gündoğdu, Hacı Bektaş-ı Velî, ss. 244-245.

Köyü'nden getirilerek Koyun Baba Zâviyesi'nin yakınına gömülmüştür.¹⁵³

Ali Şemseddin Efendinin Ahmet, Mahmud, Ömer Fevzi ve Ali Rıza isminde dört oğlu olup en büyükleri Hacı Ahmet Efendi, babasından sonra Koyun Baba Zâviyesi'ne mütevellî olmuştur.¹⁵⁴ 1287/1870'de vefat eden Hacı Ahmet Efendi de türbe çevrimi içerisine defnedilmiştir.

Menakıbnâme'de ehliyetli bir kişi olduğu belirtilen Ali Şemseddin Efendinin diğer oğlu Ömer Fevzi Efendinin beratını alması biraz uzun sürmüş, üç yıl sonra 1290/1873'de mütevellî tayin edilmiştir. Menakıbnâme'de devamla şu ifadeler yer verilmektedir.

Berata evlâdiyet üzere aldı

Mütevellî olup dergâhta kaldı¹⁵⁵

Zâviyenin fonksiyonları yanında çevre düzenlemesi, su temini gibi günümüz belediye teşkilatının görevlerine verdiği önemle de tanınan Ömer Fevzi Efendi, zâviye bünyesindeki mescidi tekrar yaptırmış ve senelik 200 yüz kuruş ücret karşılığı hitabet görevini de yerine getirmiştir. Onun 1314/1896'da vefatından sonra bu görevi büyük oğlu Seyit Ahmet Hilmi'ye terfi edilmiştir.¹⁵⁶

8 Ramazan 1319/19 Aralık 1901 tarihli belgeye göre Ahmet Hilmi, zâviyede 3 çeyrek hisseye sahip olup bunu, küçük kardeşi Ali Şemseddin'le paylaşmaktadır.¹⁵⁷

153 Bk. Menakıbnâme, ss. 153-157.

154 Aynı eser, s. 157.

155 Aynı eser, s. 159.

156 Aynı eser, s. 160-163.

157 Çorumlu, 1 İkincikanun 1944, sayı 44, no: 260, ss. 389-390.

2.4. Demirşeyh Zâviyesi

Çorum civarındaki ilk Bektâşî zâviyelerinden biri, Karahisardemirli Köyü'ndeki¹⁵⁸ Demirşeyh Zâviyesi'dir.¹⁵⁹

Demirşeyh, VII/XIII. yüzyılda Çorum ve civarına gelen ilk alperenlerdendir. Asıl adı Mehmet'tir. "Demir Şeyh" ismi kendisine öldükten sonra verilmiş olup rivayete göre türbesinde bulunan yekpare demirden almıştır. Kendisi Sarışeyh ve Âşık Paşa'nın (ö. 734/1333) halifelerinden ve Kırıkkale'de metfun olduğu köye adı verilen Balışeyh'in küçük kardeşidir. Demirşeyh, Bizans döneminde, günümüzde Çorum'a bağlı Sungurlu kazasında kendi adıyla anılan köye yerleşmiştir. Demirşeyh'in türbesi, Sungurlu ve civarının Türklerin eline geçmesinden sonra yapılmıştır. Türbenin yanında tekkesi vardır.¹⁶⁰

Oldukça geniş arazilere sahip olan zâviye, Osmanlı yönetimi tarafından da desteklenmiştir. Osmanlı Arşivleri'ndeki 28 Receb 1211/27 Ocak 1797 tarihli belgede de geçtiği üzere zâviye, 905/1500'ten itibaren üç yüz yıl Karakeçili ve Eşme-dağı Deresi arazisinin öşür ve rüsumatını toplama yetkisini elinde bulundurmuştur.¹⁶¹

158 Karahisardemirli, Selçuklular döneminde önemli ve büyük bir uç bölgesidir. Osmanlı döneminde bu özelliğini yitiren kaza, 984/1576 yılı itibarıyla iki mahalleden ibarettir. Günümüzde Osmancık ile Çorum arasındaki Mescidli köyü ve çevresini kapsamaktadır. Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 34.

159 Bu mekânın Bektâşî tekkesi oluşuyla alakalı olarak bk. BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, no: 95699, 18052

160 Erkoç, "Demirşeyh", Tezkire, s. 76.

161 BOA, Cevdet Tasnifi, Evkaf, c. 2, no: 13603,

Demirşeyh Türbesi

Vakfedilen geniş arazilerden verim alınabilmesi için gerekli hususlardan biri su ihtiyacının giderilmesidir. Bu nedenle sulama kanallarının ve çeşmelerin inşası, zâviyenin bulundukları bölgelerde yaptıkları önemli faaliyetlerdendir.

Çorum'daki diğer Bektâşî zâviyeleri gibi şehir merkezinden uzak yerde kurulan Demirşeyh Zâviyesi'nin icra ettiği en önemli fonksiyonlardan biri, kırsal bölgede yaşayan halka eğitim imkânı da sunmasıdır. Zâviyeye gelen çocuklar, öğretim yanında tasavvufi terbiyeyi de edinmekteydiler. Bu eğitimin ana unsurlarından biri, kişinin elinin emeğiyle geçinmesidir. Nitekim Demirşeyh'te zâviyedâr olan kişi, hâsılatı yıllık 100 kuruş alırken bizzat çiftçilik de yapmıştır.¹⁶²

¹⁶² Korkmaz, age, s. 123.

2.5. Balım Sultan Zâviyesi

Kendi adıyla anılan zâviyesinde metfun Balım Sultan'ın kurduğu zâviye, Çorum'da döneminin bir diğer Bektâşî kurumudur. Ancak burada zâviyeye ismini veren zatla II. Beyazıt döneminde Bektâşî Tekkesi'ne atanan Balım Sultan aynı kişi değildir. Bektâşîliğin ikinci piri olarak kabul edilen Balım Sultan'ın kabri Nevşehir'de, Hacı Bektâş Veli Dergâhı'ndadır.¹⁶³

984/1576 tarihli Rum Evkaf Defteri'ndeki kayıtlardan, bu tarihte faaliyette olduğu anlaşılan Balım Sultan Zâviyesi'nin bulunduğu köyün adı Kızılgeçit iken zâviyeye nispeten 1199/1785'de Balım Sultan olmuştur. 1053/1643 yılı itibarıyla zâviyenin Kızılgeçit, Alpagud, Delihacı, Ağcaviran, Kocaoğlu köylerinde mülkleri bulunmaktadır.¹⁶⁴

Zâviyenin eğitim öğretim, fakirlerin doyurulması, yolcuların barındırılması gibi hizmetlerinden ötürü sahip olduğu gayr-i menkulleri en iyi şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Sadece zâviyenin değil, vakıf mülklerinin olduğu köylerdeki halkın da gözetilmesi dolayısıyla, bölge insanıyla koordineli bir çalışma zorunlu hale gelmekte, bir nevi günümüzdeki toplam kalite yönetimi anlayışı o dönemde uygulamaya konulmaktadır.

Kurumlaşmış yapısına ve yerine getirdiği önemli görevlere rağmen, tüm kurumlarda olduğu gibi zâviyelerde de ak-

163 Bektâşî inancında ikinci bir pir olarak tanınan Balım Sultan Bektâşîliğin kuruluş, genişletilmesinde büyük payı olmuştur. 1462'de Dimetoka'da doğup 1516'da vefat eden Balım Sultan'ın türbesini Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Şehsuvaroğlu Ali Bey 1519'da yaptırmıştır.

164 Korkmaz, age, s. 122.

sayan yönler bulunabilmektedir. Nitekim zâviyedârlığın babadan oğla geçmesi dolayısıyla 1213/1798'de ve 1231/1816'da zâviyedârlık üzerinde hak iddiasıyla mahkemeye intikal eden davalar vardır.¹⁶⁵

Kızılgeçit ya da Şer'îye Sicilleri'ndeki ifadesiyle Balım sultan Köyü'nde yer alan Balım Sultan Zâviyesi'nin 19 Cemaziyelevvel 1278/22 Kasım 1861 tarihli vakfiyesine göre, zâviyedâr için günlük yarım akçe ve tevliyyette yarım hisse ücret tahsis edilmiştir. 18 Şevval 1279/8 Nisan 1863 tarihli belgeye göre Balım Sultan arazisinin temessukat varidatı¹⁶⁶ 374.265 kuruştur.¹⁶⁷

2.7. Şeyh Âşık Zâviyesi

Burası, Şeyh Âşık'ın Örücek Köyü civarında kârgîr ve taştan yapılmış türbesi etrafına müstemilat eklenmesiyle oluşturulan bir zâviyedir. Zâviyenin kurucusu hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

Hazine-i Evrak'ta geçen 1112/1700 tarihli belgede, zâviyenin kuruluşundan itibaren Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin meşrutası olduğu belirtilmektedir. Bu tarihte zâviyeye yetkisi olmayan kişilerce müdahale edilmiş, Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı postnişini Elvan Efendi, zâviyedârlığın Derviş Mehmet'e tevcihi noktasında talepte bulunmuştur.¹⁶⁸

165 ÇŞS, defter no 6, sayfa no 87, hüküm no 107; ÇŞS, defter no 7, sayfa no 143, hüküm no 228; ÇŞS, defter no 8, sayfa no 59, hüküm no 110.

166 Arapça, kelime olarak bir şeyi salıvermemek üzere tutmak, korumak anlamına gelmekte olup terim olarak borç senedi anlamındadır. Özön, Osmanlıca Türkçe Sözlük, s. 711.

167 ÇŞS, defter no 8, sayfa no 59, hüküm no 110; Ali İlca, "XV. Yüzyılda Çorum'da Bektaşî Tekkeleri".

168 Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Hazine-i Evrakın Maarif Kısımında Çorum'a Ait Vesikalar", Çorumlu, 1 Eylül 1941, yıl 4, sayı 29, ss. 4.

Şer'îye Sicilleri'ndeki kayda göre XIII/XIX. asırda faal olan Şeyh Aşık Zâviyesi'nin birden fazla zâviyedarı bulunmakta olup bunlardan Hüseyin Halife ve Osman Halife'nin vefat etmesiyle, yerine Osman Halife'nin torunu Mustafa tayin edilmiştir.¹⁶⁹

18 Şevval 1279/1862 tarihi itibarıyla Şeyh Aşık Zâviyesi'nin yıllık geliri 10.740 kuruştur.¹⁷⁰

2.7. Abdalbudu Zâviyesi

Abdalbudu hem zâviyeye hem de köye adı verilen Bektâşî temsilcilerindendir. Abdalbudu köyü, Şer'îye Sicilleri'ndeki 1299/1882 tarihli kayda göre Karahisardemirli Nahiyesine bağlıdır.¹⁷¹ Abdalbudu, burada metfun olup XIII/XIX. asır itibarıyla çok sayıda vakfiyesi vardır. Ali İzzet Efendinin belirttiğine göre zâviyede hizmetler, mütevellîler tarafından yürütülmüştür.¹⁷²

Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre 5 Receb 1294/16 Temmuz 1877 tarihi itibarıyla Abdülkerim oğlu Ali vefat edince oğlu Abdülkerim'e; 15 Rebiülâhir 1300/23 Şubat 1883'te Mehmet oğlu Osman vefat edince oğlu Mahmut'a zâviyedârlık devredilmiştir.¹⁷³

Zâviyedârlığın genelde babadan oğla geçmesi, erkek evlat yok ise bu konuda ehil bir başka şahsa devredilmesi âdet iken Abdalbudu Zâviyesi ile ilgili dikkat çekici bir husus,

169 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 223, hüküm no 518.

170 Korkmaz, age, s. 127.

171 ÇŞS, defter no 16, sayfa no 174, hüküm no 157; Yalçın, agm, Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, sayı 30, s. 22.

172 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 42

173 ÇŞS, defter no 7, sayfa no 142, hüküm no 226; ÇŞS, defter no 9, sayfa no 203, hüküm no 327.

zâviyedâr olarak bir bayan isminin de geçmesidir. Nitekim 13 Receb 1308/22 Şubat 1891 tarihi itibarıyla vefat eden Seyyit Feyzullah kızı Hatice'nin yerine oğlu Abdülhamit Halife zâviyedâr tayin edilmiştir.¹⁷⁴

XIII/XIX. asrın başlarında da faaliyet gösterdiği anlaşılan zâviyenin görevleri arasında eğitim-öğretim, fakirlerin doyurulması, yolcuların barındırılması gibi genel hizmetler yanında, vakıf arazileri geniş olan zâviyelerin yerin getirdikleri ziraatın düzenlenmesi gibi hususlar yer almaktadır.

18 Şevval 1279/1862 tarihli bir belgede Abdalbudu Zâviyesi'nin temessukat varidatı 793.310 kuruştur. Zâviyedâr, zâviyenin gelirlerinden yıllık 300 kuruş ücret almaktadır.¹⁷⁵

174 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 221, hüküm no 511.

175 Korkmaz, age, s. 121.

Sonuç

Çorum'daki Bektâşî tekkelerinin tarihi geçmişlerinin VII/ XIII. yüzyıla kadar uzandığı görülmektedir. Bektâşî temsilcilerinden Karadonlu Can Baba, Şeyh Nusret Efendinin halifelerinden Ümit Halife, Şeyh Sadreddin ve Arap Dede gibi isimler, Çorum ve civarında faaliyet gösteren önemli simalar olup bölgenin İslamlaşmasında da etkili olmuşlardır.

Bektâşî zâviyelerinin şehir merkezlerinden ziyade kırsal bölgelerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Göçebe ve tarımla uğraşan kırsal nüfusun yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda Çorum'daki Bektâşî zâviyelerinin geniş bir kitleye hitap ettiği siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli görevler yerine getirdikleri görülmektedir. "Aşkın devlet" düşüncesine uygun olarak devletin ulaşamadığı yerlere hizmet götüreren Bektâşî zâviyelerinin Çorum ve civarındaki faaliyetleri şöyle özetlenebilir:

Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden aşiretlerin iskânının sağlanması, yeni tarım alanlarının açılması, su kaynaklarının bulunup halkın hizmetine sunulması, tarım ürünlerinin işlenmesi amacıyla değirmen kurulup işletilmesi, meyve ve sebze yetiştiriciliğinin organize edilmesi, bölgede güvenliğin sağlanması, âyende ve revendenin doyurulması, bölgedeki fakirlerin korunup gözetilmesi, Haremeyn evkafına dâhil olanlarca Hicaz bölgesine ayni ve nakdî yardımda bulunulması, doğal afetlerde barınma ve yiyecek sağlanması, bölge halkı için bir toplanma yeri olması, zâviyeye bağlı olanlarla zikir âyinlerinin yapılması, kütüphane faaliyetlerine yer verilmesi, ibadethane görevi, okuma yazma öğretilmesi ve zâviyelerin genel misyonlarından olan çocukların, gençlerin ahlâki yönden yetiştirilmesi...

Çorum mahkemelerine intikal eden davalardan hareketle, devletin zâviyeleri desteklediği ve istismarcılara karşı korudu-

ğu görülmektedir. Devletin zâviyelere yardımı, binaların tamir ve inşası, padişahların hazineden ya da şahsi mal varlıklarından araziler vakfetmeleri şeklinde olabildiği gibi, vergilerden muafiyet ve öşür toplama yetkisi ile de gerçekleşmiştir. Böylece, halkın devlete bağlılığı da sağlanıp sürdürülürken özellikle IX/XV. yüzyıldan itibaren Safevîlik gibi ayrılıkçı fraksiyonlara karşı savunma mekanizması görevini de yürütmüşlerdir.

İcra ettikleri fonksiyonlar ve halkın benimsemesi dolayısıyla zâviyelerin bulundukları beldeler çoğu zaman zâviyedârla özdeşleşmiştir. Günümüzde de kullanılan adlarıyla Abdalata, Abdalbudu, Balım Sultan, Seydim Sultan bunlar arasında sayılabilir.

Zâviyeler, yerine getirdikleri fonksiyonları açısından önemli olmakla birlikte eleştirilen yönleri de bulunmakta olup bunlardan biri, zâviyedârlığın babadan oğla geçmesidir. Daha ziyade zâviyeyi kuranların şart koştuğu bu uygulama, zâviyenin faaliyetlerini düzenli bir şekilde ehil insanlar tarafından yerine getirilmesini sağlamakla birlikte, evladın bu işin ehli olmaması ya da yetiştirilmemesi durumunda sorunlar yaşanabilmektedir. Böyle durumlarda devlet duruma müdahale etmekte, hatta zâviyedârı azledip yerine başka birini tayin edebilmektedir. Zâviyedârlığın babadan oğla geçmesinde karşılaşılan bir diğer problem, zâviyedârların neslinden gelenlerin sayısının zamanla artması dolayısıyla zâviyede yetki sorunlarının ortaya çıkabilmesidir.

Çorum'daki Bektaşî Zaviyeleriyle ilgili dikkat çekici bir diğer yön, Abdalata örneğinde olduğu gibi, kurulduğu yerlerin halkının tamamen Sünnilerden oluşurken diğer bazı zâviyelerin bulunduğu yerlerdeki halkın düşünce ve inanç yapılarında Sünnî olmayan unsurların bulunabilmesidir. Bu bakımdan Çorum ve civarında Hacı Bektâş-ı Velî'yi takip edenlerin hepsinin Sünnî esaslara bağlı olduğu iddia edilemeyeceği gibi Sünnî olmadıkları da söylenemez.

3. ÇORUM'DA HALVETÎLİĞİN TARİHİ SÜRECİ VE YUSUF BAHRÎ¹⁷⁶

Giriş

Halvet, Arapça bir kimseyle yalnız kalmak anlamındadır. Tasavvuf literatüründe, kimsenin bulunmadığı bir yerde Hakk ile gizlice konuşmak manasında olup müridin nefsini tezkiye ve terbiyesinde kullanılan yöntemlerden biridir.¹⁷⁷

Tarikatın, “Halvetîlik” adını almasının nedeni ise kurucusu kabul edilen Ebu Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmeleddin el-Gilânî el-Lâhici’nin (ö. 750/1349 ya da 800/1397) halveti çok sevip birçok kez halvete girmesinden ötürüdür. Halvetîliğin geniş bir bölgeye yayılışı, Seyyit Yahya eş-Şîrvânî el-Bakûvî (ö. 869/1464) vasıtasıyla. Bu sebeple ona da tarikatın ikinci pîri denilmektedir.¹⁷⁸

Halvetîliğin Anadolu’da yayılışı, Yahya Şîrvânî’nin hali-felerinden Alâeddin Ali, Habîb-i Karamanî (ö. 902/1496-97), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Şeyh Mehmet Çelebi (ö.

176 Bu çalışma, Tasavvuf, 22, 103-136 (2008)’de, aynı başlık altında yayımlanan makalenin yeni bilgiler eklenerek gözden geçirilmiş halidir.

177 İbn Manzur, Lisânü’l-Arab, Daru Sadr, Beyrut 1990, c. 14, s. 238; Kemaleddin Abdurrezzâk el-Kâşânî, Istilâhâtı’s-Sufiyye, Şam 1995, s. 31; Seyyid Şerif Ali Cürcânî, et-Ta’rifât, tahkik Abdulmun’im Hafna, Kahire tr., s. 113.

178 Halvetîliğin teşekkül süreci ve önde gelen isimlerinden olan Yahya Şîrvânî hakkında Bk. Mehmet Rıhtım, Seyid Yahya Bakûvî ve Halvetîlik, Qısmet Yay., Bakı 2005; Hasan Almaz, Bakû’dan Anadolu’ya Yansıyan Işık: Halvetî Pir Seyyit Yahyâ Şîrvânî, Hayatı ve Eserleri, Bizim Büro Yay., Ankara 2007, ss. 36-37.

899/1496), Ahmet Şemseddin Marmaravî (ö. 910/1504), Şemseddin Ahmet Sivasî (ö. 1006/1597) vasıtasıyladır. Bunlardan Dede Ömer Ruşenî'ye nispet edilen Ruşenîlik; Mehmet Çelebi Cemâlî 'ye nispet edilen Cemâlîlik; Ahmet Şemseddin Marmaravî 'ye nispet edilen Ahmedîlik ve Şemseddin Ahmet Sivasî 'ye nispet edilen Şemsîlik, sonraki dönemlerde de geniş bir alanda tesir göstermiştir.¹⁷⁹

Halk arasında olduğu kadar devlet yöneticileri ve münevver kesim tarafından da rağbet gören Halvetîlik, bu konumuyla Osmanlı'nın sosyo-kültürel yapısında ve siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı'nın siyasi ve sosyal alanında etkin bir tarikat olan Halvetîliğin Çorum'daki yansımalarına dair çalışmamız, başlıca iki kısımdan oluşmaktadır: Çorum'da Halvetîliğin ilk nüveleri, Yusuf Bahrî'nin hayatı, eserleri ve yetiştirdiği şahsiyetler...

Halvetîliğin Çorum'da faaliyet göstermeye başladığı IX/XV. yüzyıldan Yusuf Bahrî'ye kadarki süre hakkında pek fazla bilgi sahip olduğumuz söylenemez. Yusuf Bahrî ile ilgili malumat ise onun ilmî kimliğinden ötürüdür. Geride bıraktığı eserleri ve onun neslinden gelenler, Yusuf Bahrî hakkında daha geniş bilgi edinmemizi mümkün kılmıştır.

Hasan Paşa Kütüphanesi'nin hâlihazırdaki tek ve iptidai denilebilecek katalogunda; matematik, mantık, astronomi, tefsir, hadis, Arap dili ve edebiyatından kelim, fıkıh ve tasavvufa

179 Abdurrahman Câmî, Nefehât'ü'l-Üns, çev.: Lamiî Çelebi, İstanbul 1872, ss. 574-575; Sadık Vîcdânî, Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, haz.: İrfan Gündüz, İstanbul 1995, ss. 179, 187-188; Süleyman Uludağ, "Ahmediyye", DİA, c. 2, s. 171; Mehmet Serhan Tayşi, "Cemaliyye", DİA, c. 7, s. 318; Rıhtım, age, ss. 159-174.

kadar geniş bir yelpazede yaklaşık 120 eserin Yusuf Bahrî'ye atfedildiğini görmekteyiz. Bunlardan Yusuf Bahrî ile alakalı olanları konularına göre telif, şerh ve istinsah şeklinde kategorize ettiğimiz bu çalışmamızın, tasavvuf tarihi ve düşüncesi yanında, diğer temel bilimler ve şehir tarihçiliği alanındaki araştırmalara da katkı sağlayacağını umuyoruz.

3.1. Çorum'da Halvetîlik

Halvetî temsilcileri, IX./XV. yüzyılın sonlarından itibaren Çorum civarında faaliyet göstermeye başlamışlardır. Kaynaklarda Çorum'daki ilk Halvetî temsilcisi olarak Yahya Şîrvânî'nin halifelerinden Molla Habîb-i Karamanî'nin (ö. 902/1492) adı geçmektedir.

Habîb-i Karamanî, müderris iken tasavvufa meyletmiş, ziyaret maksadıyla gittiği Yahya Şîrvânî'ye intisap ederek on iki yıl hizmetinde bulunmuştur. İcazeti sonrası uzun süre Ankara'da kalmış, ardından Karaman, Aydın, Rumeli'de birçok kasaba ve şehri dolaşmıştır.¹⁸⁰

İskilip'e de gelen Habîb-i Karamanî, burada Bayramî şeyhi Yavsî Efendinin (ö. 922/1516) kızı Rukiye Hâtunla evlenmiştir. İskilip'te kaldığı süre içinde cami, medrese, kütüphane gibi pek çok vakıf eserinin yanı sıra bir de zâviye kuran Karamanî, bu imaretler için İskilip'te geniş araziler de vakfetmiştir.¹⁸¹

Vakıf arazileri arasında yer alan Taşlı Geçit'in Kasım Bey Evkafı'na kadar ulaşan kısmındaki mezradan elde edilen 60 sehminin iki sehmini Medine-i Münevvere'ye, 4 sehmini oğul-

180 Rıhtım, Seyid Yahya Bakuvî, s. 164.

181 Kâmil Şahin, "Habib Karamânî", DİA, c. 14, ss. 371-372; Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, s. 33. Şeyh Muhyiddin Yavsî ile ilgili olarak bk. Mustafa Aşkar, İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Verâ Yayınları, Ankara 1996, ss. 25-55.

ları Mahmud ve Mehmet'e ve onların nesillerinden gelenlere, 23 sehmini eşi Rukiye Hâtuna 90000 akça karşılığında hibe etmiştir. Ayrıca Şeyh Habîb'den kızı Hatice Hanıma intikal eden malikânenin 60 sehim gelirinin 6 sehmi, camiin mektebinde ilim tahsili yapanlara tahsis edilmiştir.¹⁸²

Döneminde çok yönlü faaliyetleri olduğu anlaşılan Şeyh Habîb-i Karamanî'nin 881/1476'da kendi adıyla anılan camii, günümüzde de ibadete açıktır. Medrese binası için aynı şeyin söylenmesi mümkün olmayıp muhtemelen medreseye bitişik inşa edilen kütüphane, medrese ile birlikte satılmıştır.¹⁸³

Lamiî Çelebi'den öğrendiğimize göre Şeyh Yavsî ile arası açılan Habîb-i Karamanî, Amasya'ya göç etmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁸⁴ Karamanî'den sonra sırasıyla halifesi Şeyh Seyyidüddin Ali Halvetî, Habîb-i Karamanî'nin oğlu Şeyh Hasan ve Şeyh Muhammed Efendi postnişin olmuşlardır. Habîb-i Karamanî'nin Amasya'daki halifesi Hızır Amasî vasıtasıyla silsile, X/XVI. asırda Halvetîliğin Şemsîlik koluyla birleşirken Habîb-i Karamanî'nin silsilesi Karaman'daki halifesi Cemaleddin İshak Karamanî (ö. 933/1526-27) ile devam ettirilmiştir.¹⁸⁵

182 Vakfın mütevellîliğinde Bacı Hâtun isminde birine daha değinilmektedir. Söz konusu mütevellîlik, irsiyet yoluyla kendisine intikal etmiş olup Bacı Hâtun'un 60 sehim geliri bulunmaktadır. Kendisi, buradan elde ettiğinin 6 sehmini ve Sivas'daki mezradan gelen 15 sehmi, oğlu Muhiddin Bedreddin'e ve nesline vakfetmiştir. "Amasya'da Metfun Şeyh Habib-i Ömeri'nin ve Rukiyye ve Bacı Hâtun'un Müşterek Vakfiyeleri Sureti", Çorumlu, yıl 1, sayı: 11, 15 Şubat 939, belge no: 106, ss. 148-152.

183 Ali Kılıcı, "İskilip'teki Vakıflar ve Ebussuud Efendi", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, Ankara 1998, ss. 86, 92.

184 Câmî, Nefehât, s. 578.

185 Reşat Öngören, "Cemaleddin İshak Karamanî", DİA, c. 24, ss. 448-449; Rıhtım, age, s. 164-165.

Habib-i Karamanî'nin bir diğer halifesi Hacı Hamza'dır. Hacı Hamza'nın vefat ettiği belde, X./XVI. yüzyıldan itibaren onun adıyla anılmıştır. Döneminde Hamzavîlikle de suçlanan Şeyh Hamza'nın kabri, harap olduğu için kaybolmuştu. Şeyh Hamza, Çorum'da sakin Derviş Hızır adlı birinin rüyasında görünerek kabrinin yerini işaret etmiştir. 1203/1789'da işaret edilen yer kazıldığında cesedi bulunmuş ve üzerine türbe inşa edilmiştir. Türbenin herhangi bir vakıf geliri bulunmadığından kandiller ve ziyaretçilere ikram edilen yemeğin masrafının karşılanması amacıyla Çorum naibine 1230/1815'de bir ferman gönderilmiştir. 1325/1907 yılı itibariyle de türbe için bir vakıf tahsis edilmiştir.¹⁸⁶

Çorum sınırları içinde faaliyet gösteren bir diğer Halvetî temsilcisi, Şeyh Şabân-ı Velî (ö. 976/1569)'nin halifelerinden İskilipli Abdülbâki Efendi (ö. 997/1589)'dir. İrşat icazeti sonrası şeyhi tarafından Çorum'a gönderilmiştir. Şeyh Şabân-ı Velî'nin ardından Osman Efendi (ö. 976/1569) ve Kastamo-

Halvetiyye-Cemaliyye'nin Sünbüliyye kolunun kendisine nisbet edildiği Şeyh Sünbül Sinan'ın (ö. 936/1529) halifelerinden Merkez Efendi (ö. 959/1551), intisap düşüncesiyle Amasya'ya, Habib-i Karamanî'nin yanına gelmiştir. Rivayete göre Habib-i Karamanî, "senin şeyhin henüz posta oturmadı" demiş ve irşadının başkasının elinden olacağına işaret etmiştir. Bununla birlikte kendisine vaaz icazeti vermiş ve "bundan böyle adın Muslihuddin olsun" demiştir. Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, s. 61.

- 186 Evliya Çelebi, Seyahatnâme, sad. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Üçdal Neşr., İstanbul tr, c. 2, s. 522; BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, 1003; Şerif Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 129; Emin Ekmekçi, Geçmişten Günümüze (Bütün Yönleriyle) Hacıhamza Beldesi, Hacıhamza Belediyesi, yy., tr., s. 26; a. mlf, "Osmanlılar Döneminde Hacıhamza", Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004), Çorum 2006, s. 677.

nulu Hayreddin Efendinin vefatıyla kendisi, Kastamonu'daki dergâhta görev yapmak üzere Çorum'dan ayrılmıştır.¹⁸⁷ Kastamonulu Hayreddin Efendinin 987/1579'da vefat ettiği düşünülürse Abdülbaki Efendinin İskilip'te yaklaşık on yıl görev yaptığı anlaşılmaktadır. Abdülbâki Efendi hem memleketini ziyaret hem de dervişleri ile görüşmek için İskilip'e gitmiş, burada bulunduğu esnada hastalanıp vefat etmiştir (998/1589).¹⁸⁸

Çorum civarında faaliyet gösteren Halvetî temsilcileri arasında, Abdülehad en-Nurî'nin (ö. 1061/1650) halifelerinden Şeyhzâde Ahmet Efendi de yer almaktadır. Osmancık'a yerleşen¹⁸⁹ Şeyhzâde Ahmet Efendinin buradaki faaliyetleri hakkında pek fazla malumat bulunmamaktadır.

Çorum civarında olduğu gibi kent merkezinde de Halvetî temsilcileri bulunmaktadır. Ancak Osmancık ve İskilip'teki zâviyelerin tarih itibarıyla daha eskilere uzandığı görülmektedir. Bunun başlıca sebebi, o dönemde Osmancık ve İskilip'in ticaret yollarına daha yakın olmasıdır.

Vakfiyesinde Halvetî şeyhi olduğunu bildiren ancak silsilesi hakkında malumat verilmeyen "Hacı Güpür" lakaplı Ebubekir oğlu Hacı Mehmet, 1138/1725 yılı Şevval ayı ortalarında vakıf kurmuştur. Kendisi, sağlam rehni ve zengin kefilisi olmayan kimseye verilmemek ve on dirhem bir buçuk dirhemden fazla murabaha edilmemek üzere mütevellî tarafından vakfedilen 800 kuruşun istirbah olunmasını, buradan elde edilen gelirin de şu şekilde dağıtılmasını şart koşmuştur:

187 Öngören, age, ss. 85, 89.

188 Çiftçi, Şeyh Şabân-ı Velî, s. 174.

189 Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl), İstanbul 2001, s. 236.

200 kuruşun kârı, kendisinin tamir ettirerek vakfettiği Güpür Hamamı'nın onarım giderlerine harcanması,

200 kuruşun kârı, Ulu Cami'de Halvetî şeyhi olan kimseye verilmesi, bu ödemenin hayatta olduğu sürece kendisine, vefatından sonra da makamına kâim olan kimseye verilmesi,

80 kuruşun kârı, sabah namazından sonra Ulu Cami'de evrad-ı şerife okuyan kimseye verilmesi,

320 kuruşun kârı da her gün sabah, akşam, cuma ve pazartesi gecelerinde zikreden 8 kişiye verilmesi,

Vakfiyenin şartlarının yerine getirilememesi halinde, elde edilen gelirin fakirlere dağıtılması,

Şeyh Mehmet Efendi, 1139/1726 yılında gelirin sarf edileceği yerler arasına medrese, çeşme ve sebilhaneyi de ilave etmiştir.¹⁹⁰

Ulu Cami'in o dönemde Halvetîler için bir toplanma yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, XII/XVIII. asrın sonlarında yıllarda deprem dolayısıyla harap olan camiin tamirine vesile olan ve medresedeki görevi yanında Ulu Cami'de de vaazlar veren, Çorum'daki en önemli Halvetî temsilcisi konumundaki Yusuf Bahrî dönemi için de geçerli olsa gerektir.

Ali İzzet Efendi Tezkire'sinde, Muzaffer Paşa Camii'nin önündeki Sofi Mehmet Efendiye ait ahşap türbeden bahsederken, burasının daha önceleri Halvetî tarikatının dergâhı olduğunu bazı evrak-ı muteberde gördüğünü belirtmektedir.¹⁹¹

190 Ali İlca, Çorum Vakıfları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001, ss. 56, 196; a. mlf, "Tarihi Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfiyesi", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/1, ss. 324-327.

191 Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul, tr., s. 26.

Halvetî şeyhi olarak ismi geçen bir diğer şahıs, Şeyh İsmail Efendidir. Ali İzzet Efendi, Yeni Balım Köyü'nde metfun olan zatın, Halvetiyye'nin önde gelen isimlerinden olduğunu bazı resmi evrakta gördüğünü belirtmekte, bunun ötesinde bir bilgi vermemektedir.¹⁹²

XIII/XIX. asırda Mustafa Çerkeşi (ö. 1229/1814)'ye nispet edilen Halvetîliğin Çerkeşilik kolunun da Çorum'da faaliyet gösterdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁹³

XX. yüzyılın başlarında Çorum'da faaliyet gösteren bir diğer Halvetî kolu, Uşşâkîlik'tir. Uşşâkîliğin Çorum'a gelişi Necati Dede (ö. 1938)'nin iki halifesi vasıtasıyladır. Bunlardan biri Hüsnü Gülzârî (ö. 1965) diğeri Muhammed Zühdi Efendidir. Muhammed Zühdi Efendinin erken yaşta vefatıyla bu kol, Çorum'da pek yayılmamıştır. Uşşâkîliğin Çorum'daki

¹⁹² Aynı eser, s. 41.

¹⁹³ Halvetiyye-Şabâniyye'nin Çerkeşîyye kolunun kurucusu olan Çerkeşi Mustafa Efendi, Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğmuş, 1229/1814'de yine bu kasabada vefat etmiş olup türbesi, kendi adıyla anılan camiin içindedir. Safranbolu'nun Zora köyünden olan Şeyh Mehmet Efendiye intisap eden Çerkeşi Mustafa Efendi, medrese ve tekke ehli arasındaki ihtilaflara ve çözüm yollarına dair Risale fî tahkîki't-tasavvuf adlı risalesiyle saray çevresinde de tanınmıştır. Çerkeşi Mustafa Efendinin Mehmed, Mesud ve Osman Vehbi adlı oğulları kendisinden sonra irşad faaliyetlerini sürdürerek birçok mürit ve halife yetiştirmişlerdir. Tarikat silsilesi Zoralı Şeyh Mehmed, Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü (ö. 1141/1728-29), Şabânîliğin Nasûhîlik kolunun kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî Üsküdarî (ö. 1130/1718), Karabaşîliğin kolunun kurucusu Karabaş Veli (ö. 1097/1686) vasıtasıyla tarikatın pîri Şeyh Şabân-ı Veli'ye (ö. 976/1718) ulaşır. Şabâniyye mensuplarınca tarikatın ikinci kurucusu anlamında "pîr-i sâni" unvanıyla anılmaktadır. Çerkeşi Mustafa Efendinin halifelerinin faaliyetleri sonucu Çerkeşilik, başta Ankara ve çevresi olmak üzere Batı Karadeniz, Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. Bk. Nihat Azamat, "Çerkeşi Mustafa Efendi", DİA, c. 8, ss. 272-274; Hür Mahmud Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: XIX. Yüzyıl, İstanbul 2004, ss. 69-70.

esas yayılışı Hüsnü Gülzârî vasıtasıyladır. 1872’de doğan Hüsnü Gülzârî’nin silsilesi Seyyit Hasan Necâtî Dede (ö. 1938), Edirneli Mustafa Kanber Efendi ve oradan da Ahmet Talib İrşadi’ye (ö. 1883) ulaşmaktadır. Hüsnü Gülzârî, Sungurlu Müdü Köyü merkez olmak üzere Sungurlu, Çorum, Yozgat, Kırıkkale, Çankırı, Ankara ve Kastamonu civarında irşat faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁹⁴

Çorum’daki Halvetî temsilcileriyle ilgili en geniş malumat Yusuf Bahrî hakkındadır.

3.2. Yusuf Bahrî

Amasya’ya bağlı Vezirköprü diye bilinen Kedikara kasabasında doğan Yusuf Bahrî, Taceddin Paşa Câmîi imâmı Vezirköprülü Sarı İmam Oğulları’ndan Yusuf oğlu Muhammed Efendinin oğludur.¹⁹⁵

Yusuf Bahrî, Hasan Paşa Kütüphanesi no 3610’da, Ali b. Sultan Muhammed el-Fenârî (Aliyyü’l-Kârî)’nin Cami’u’l-Vesâil fî Şerhi’ş-Şemâil adlı eserinin başında bu eseri okutma icazetini Ebu’l-Kerem Abdülkerim b. Ahmet b. Muhammed b. Nuh el-Etrablusî el-Hanefî’den aldığını belirttikten sonra, mahlasının Yusuf Bahrî, künyesinin Ebu’l-Mekârim, mezhebinin Hanefî, tarikatının Halvetî olduğunu belirtir.

Yusuf Bahrî, tahsil hayatına Samsun Sıbyan Mektebi’nde başlamış, Amasya medresesinde Şehit Müftü’den akait dersleri almıştır. Daha sonra İstanbul’a geçmiş, kendisinin “Rum diyarı üstatlarının üstadı” diye nitelendirdiği Ebu Muhammed

194 Eyüp Fatih Sağban, Gülzar-ı Hüsnüya, İstanbul 2003, s. 39.

195 Abdurrahman Âkifzade, Kitabü’l-mecmû fil-meşhûd ve’l-mesmû’, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 27011, ss. 98-99; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, (Tıpkıbasım), Bizim Büro, Ankara 2000, c. 2, s. 57; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 58.

Yusuf Bahrî Hazretlerinin Yüzüğü (İsmet As'ta mevcuttur)

Ahmet b. Hasan el-Ürgübî'den beş yıl aklî ilimler ve hadis alanında ders görüp ilk kez Receb 1194/Temmuz 1780'de Nebvî Hadisleri okutma icazeti almıştır.¹⁹⁶ Ayrıca, Harput'ta doğup Ankara'ya yerleşen es-Seyyit Süleyman b. Mustafa el-Harpûtî Ankaravî'den Sahih-i Buhârî icazeti almıştır.¹⁹⁷ “Beldemizin müftüsü, diyarımızın muhaddisi” ifadesini kullandığı İmam es-Sa'îd eş-Şehid eş-Şeyh Mustafa b. Ahmet el-Köprüvî'den¹⁹⁸ ulûm-ı nafia olarak nitelendirdiği dini ilimler yanında Beydavî, Hâce Ahmet Kefevî'den naklen felekiyât, akait, fıkıh usulü, mantık, münazara ilmi gibi alanlarda da icazet almıştır.¹⁹⁹

196 İcazetnâme, no: 2673/2, vr. 40b-47b; İcazetnâme, no: 5538/4; 5538/7, vr. 4b.

197 İcazetnâme, no: 2673/2, vr. 40b-47b; no: 5538/7, vr. 4b; Âkifzade, Kitabü'l-mecmû, s. 98; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 2, s. 57.

198 İcazetnâme, no: 2673/2, vr. 40b-47b; Âkifzade, Kitabü'l-mecmû, s. 98; Bursalı Mehmet Tahir, age, c. 2, s. 57.

199 İcazetnâme, no: 2673/2, vr. 40b-47b; İcazetnâme, no: 5538/6.

Yusuf Bahrî'nin ders gördüğü kişiler arasında şu isimler de vardır: Kendisinden büyük bir saygı ve övgüyle bahsettiği, “Erzincanlı Müftizâde” de denilen Ebu'l-Burhan Muhammed bu zatın, “benden sana izin” şeklindeki yönlendirmesiyle gittiği ve “şeyhim, devletlim, efendim, halilim, üstad-ı ecl-i kerem ve mürüvvet sahibi, efdalu'l-muhterem Osman Efendizâde” ifadelerini kullandığı Tatarcıkzâde diye de bilinen Ebu Ahmet Reşit Abdullah Molla Efendi (ö. 1211/1796); “Beyzâde” diye bilinen ve Yusuf Bahrî'nin, “şeyhim, faziletli arif, velîyullah” diye övdüğü, kendisinden Delâil okutma icazeti aldığı es-Seyyit Mustafa b. Ali el-Hüseynî; “Rahmet” hadisini ve Tirmizî'nin Şemâil'ini okutma icazetini aldığı İstanbul'a gelen eski Trablusşam müftüsü Ebu'l-Kerem Kerimüddin Abdülkerim b. Ahmet b. Muhammed b. Nuh el-Hanefî el-Etrâblusî;²⁰⁰ yine “Rahmet” hadisini ve Aliyyü'l-Kârî'nin Şerh-i Şemâil'ini okutma icazetini aldığı ve silsilesi, Muhammed Murtazâ Efendiye ulaşan Abdülkerim el-Etrablusî –ki Yusuf Bahrî'nin Mısır'da Muhammed Murtazâ'dan ders almasında bu zatın etkisi olduğu düşünülebilir. Yusuf Bahrî'nin Şerh-i Şemâil'de tarikatını belirtirken “Halvetî” yönünü ifade edip²⁰¹ Nakşî silsilesini vermemesi de bu tespiti desteklemektedir.

Yusuf Bahrî'nin icazetnâmeleri bunlarla sınırlı değildir. Ebu Said Muhammed el-Hadimî'nin (ö. 1169/1756) öğrencisi Ahmet b. Hasan el-Ürgübî'den Sahih-i Buhârî'yi; Muhammed Murtazâ ez-Zebidî'den ve Ebu'l-Hasan es-Sindî'nin talebesi eş-Şeyh Mustafa Efendiden²⁰² Sünen-i Hafız ve Sünen-i Ebû Davud'u okutma icazetini almıştır.

200 İcazetnâme, no: 5538/7, vr. 3a-3b, 6a; İcazetnâme, no: 2673/2, vr. 40b-47b; Âkifzade, age, s. 98; Bursalı Mehmet Tahir, age, c. 2, s. 57.

201 Aliyyü'l-Kârî, Şerhu's-şemâil, vr. 1a.

202 İcazetnâme, vr. 43a-44a; İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/1.

Yusuf Bahrî, Kütüb-i Sitte'deki her eser için Muhammed Murtazâ ez-Zebidî'den ayrıca icazet almıştır. Kendisi, hocasından Sahih-i Buhârî'nin tamamını, Kütüb-i Sitte'nin diğer beş kitabını dirayet üzere, yanında zabt ve rivayet ehlinde bir topluluk da varken tahkikli bir şekilde okuduğunu; Elfiyetü'l-mustalah'ı, Elfiyetü's-sire'yi, Şemâil'i, Hz. Peygamber'in "Rahmet" hadisini evveliyet şartıyla birlikte, "ameller niyetlere göredir" hadisini, sülâsiyyâtı, el-Kâmus'un başından yaklaşık sekizde birini ondan aldığını, Bütün bu zikredilenler ve daha önceleri Hadis ilmine dair telif ettiği her şeyi rivayet hususunda kendisine icazet verdiğini belirtir. Bunların dışında Zebidî ona, 10 ciltlik Kâmusu'l-Muhît Şerhi ve İhyâu 'ulûmi'd-dîn şerhini okutma icazeti vermiştir.²⁰³

Yusuf Bahrî, Muhammed Murtazâ'dan hadis icazetleri dışında Şemâil ve fıkıh alanındaki ed-Dürrü'l-Muhtâr'ın yaklaşık üçte birini okutma ruhsatı da almıştır. Fıkıhtaki silsilesi Dürrü'l-Muhtâr müellifi Abdunnebi el-Halilî kadar ulaşmaktadır. Yusuf Bahrî bu eseri istinsah etmiş, müellifinin Diyarbakır'ın Hasankeyf beldesinden olması hasebiyle bu şekilde nispet edilmesi gerektiğini, kaynaklarda geçen "Haskefî" nisbetinin hatalı bir kullanım olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴

Yusuf Bahrî'nin işitme ve ders tahrir yoluyla aldığı icazetler yanında, ziyaret için gittiği müderrislerden, kendisinin ilimdeki otoritesini gördükten sonra teberrüken aldığı icâzetler de vardır.²⁰⁵

203 Bk. İcazetnâme, no: 2673/2, 40a; İcazetnâme, no: 5538/7, vr. 1b-3b.

204 İcazetnâme, vr. 45a-45b; 5538/7, vr. 6a.

205 Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2673/2, vr. 45a.

3.2.a Tasavvufa İntisabı ve Yolculukları

Yusuf Bahrî, 1189/1775'te Bafra'ya gitmiş, burada kaldığı süre içinde Şeyh Ahmet et-Trabzonî'nin halifesi ve "Muallimu's-Sıbyân" diye de bilinen es-Seyyit Süleyman Bafravî'nin sohbetlerine katılmış, ondan Hizbu'l-Bahr icazeti almıştır.²⁰⁶

Bafra'dan sonra Kastamonu'ya gelen Yusuf Bahrî, bir yandan da ismini duyduğu âlimlerle münakaşaya girmektedir. Rivayete göre Kastamonu'da bulunduğu sürede Şeyh Şabân-ı Velî Dergâhı'nın on üçüncü postnişini Şeyh Hafız Mustafa Vahdetî Efendiyle (ö. 1215/1800) görüşmek ister. Dergâha giderken bir taraftan da Mustafa Efendiye yönelteceği soruları düşünen Yusuf Bahrî, şeyhin odasına girdiğinde onu elinde kâğıt ve kalemle bir şeyler yazarken görür. Şeyhin elindeki kâğıtta kendisinin yolda gelirken sormayı düşündüğü soruların cevaplarını görünce Mustafa Efendinin müritleri arasına katılır.²⁰⁷

Yusuf Bahrî, Kastamonu'da bulunduğu süre içerisinde üç kez halvete girmiştir. Bir müddet daha şeyhinin yanında kalan Yusuf Bahrî'ye, Mustafa Efendi tarafından Halvetî icazeti verilmiştir. İcâzetnâme tarihi 1190/1776'dır.²⁰⁸

206 Bk. İcâzetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 5538/5; Ethem Erkoç, Fahrü'l-Muhaddisin Yusuf Bahri Efendi, Çorum 2003, s. 11.

207 Mustafa Efendi, Halvetî Şeyhlerinden Hacı Mol-lazâde Ahmet Efendinin oğludur. 1125/1713'de dünyaya gelmiş, küçük yaşta hıfzını tamamlamış, devrin aklî ve naklî ilimlerinden icazet aldıktan sonra tasavvufa meyletmış, Şeyh Hafız Mehmet Efendiye intisab ederek hilafet icazeti almıştır. Mustafa Efendi, batinî ilimler yanında zahiri ilimler alanında da döneminin önde gelen simaları arasındadır. 1215/1800'de vefat ederek Şeyh Şabân-ı Velî türbesine defnolunmuştur. Fazıl Çiftçi, Hazreti Pir Şeyh Şabân-ı Velî, Kastamonu 2005, ss. 189-190.

208 Bk. Zeyl-i Menakıb-ı Şabân-ı Velî, Çiftçi, age, ss. 189-190.

Yusuf Bahrî'nin Halvetî icazeti aldığı dergâhın, Şeyh Şabân-ı Velî'ye kadar uzanan postnişinleri şöyledir: Şeyh Abdullah, Hafız Mehmet, Hafız Ahmet, Hafız İbrahim, Abdurrahman Efendi, Şeyh Mustafa Çelebi, İsmail Kutsî, Ömer Fuâdî, Şeyh Abdulkakî, Şeyh Hayreddin, Şeyh Osman ve Şeyh Şabân-ı Velî...²⁰⁹

Yusuf Bahrî, manevî terakkiyât yanında ilmî faaliyetlerine de devam etmiştir. Kastamonu'dan Çankırı'ya geçtiğinde 1195/1781'de Halvetîliğin önde gelen isimlerinden Ömer el-Fuâdî'nin (ö. 1046/1636) Risâle fi Muhlisi'n-Nefs isimli tasavvufa dair eserini istinsah etmiştir.²¹⁰

Şerhu Hırzî'l-Emâni adlı eserin sonundaki, “bu kitap, Mehmet oğlu Yusuf tarafından Vezirköprü'de Kerimağa Medresesi'nde tamamlanmıştır” ifadesi, eğitimi sürecinde Vezirköprü ile irtibatının devam ettiğini göstermektedir.²¹¹ Nitekim Şeyh Murtazâ Efendi, yazdığı senette Yusuf Bahrî'ye hitaben, “el-İmam bi-Cami'i Taceddin Paşa fi 18 Şevval 1198”/3 Eylül 1784²¹² ifadelerine yer vermektedir. Bu ifade, şeyhinin yine aynı tarihte Hanevî fikhına dair icâzetnâmesinde de geçmektedir.²¹³ Buna göre Yusuf Bahrî aynı zamanda babasının da görev yeri olan camide bir dönem imamlık yapmıştır.²¹⁴

209 Bu zatlar hakkında bk. Çiftçi, age, ss. 162-190.

210 Bk. Ömer el-Fuâdî, Risale fi muhlisi'n-nefs, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 786, vr. 31.

211 Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, Şerhu Hırzî'l-Emâni, no: 202/2, vr. 214b.

212 Yusuf Bahrî'nin babasının ve kendisinin görev yaptığı cami, 1494'de Vezirköprü'nün Çanaklı Mahallesi'nde Taceddin Paşa tarafından yaptırılmıştır.

213 Bk. İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/8.

214 Alaaddin Muhammed b. Ali el-Hasankeyfî (ö. 1088/1677), ed-Dürri'l-

Mısır'a Gidişi

Rivayete göre Yusuf Bahrî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Hanefî el-Yemenî'nin²¹⁵ Ezher'deki derslerine katılmak üzere Kahire'ye gittiğinde, Şeyh Murtazâ'nın ders verdiği kalabalığın arasına karışır ve Murtazâ Efendiyi dinlemeye başlar. O sırada içeriden biri gelip “Şeyh Murtazâ Efendi ‘kapıda duran Yusuf’a omzundaki heybeyi Nil’e atıp gelmesini söyleyin’ diyor” der. Yusuf Bahrî bu anî hitap ile şaşırır. Nil kenarına giderek bir kazık çakar, heybeyi iple kazığa bağlayıp Nil’e atarak geri döner. Biraz önce haber veren şahıs tekrar gelerek, “hoca sana, kazığı çeksin de gelsin,” diyor” hitabında bulunur. Bunun üzerine Yusuf Bahrî bağladığı ipi söker ve geri döndüğünde talebeliğe kabul edilir.²¹⁶

Bu rivayet, minyatürlere de ilham kaynağı olan Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî arasındaki şu hadiseyi hatırlatmaktadır:

Muhtar fi Şerhi Tenvîri'l-Ebsar, 20 Şevval 1204/2 emmuz 1790, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 4787/1, vr. 1a.

- 215 Yusuf Bahrî, şeyhin bazı senetlerin sonuna doğum tarihini 11 Muharrem 1145/ 4 Temmuz 1732 şeklinde yazdığını belirtmektedir. Bk. İcazetnâme, no: 5538/2.

Murtazâ Efendi, farklı alanlarda vermiş olduğu eserlerle dikkati çekmektedir. Eserleri şunlardır: Sözlük mahiyetindeki Nazarât fi kitâbi tacî'l-arus min cevâhiri'l-kamus; Hadisle alakalı Bezlü'l-mechud fi tahrici hadisi şeyyebetnî hûd, Bulgatü'l-erib fi mustalahi asari'l-habib, Laktü'l-leali'l-mütenasire fi'l-ehadisi'l-mütevâtire; Tasavvufî ilgili İkdü'l-cevheri's-semin, İthafü'l-asfiya, İthafü's-saadeti'l-muttakin bi şerhi esrari ihyau 'ulumi'd-dîn, Neşvetü'l-irtiyah fi hakikati'l-meysir ve'l-kidah, Şerhu sıfati salati Ahmet el-Bedevî, Şerhu's-salavati'l-meşîşîyye, Tenvîrü'l-kulub fi zikri'l-müluk Beni Eyyüb; Arap Edebiyatına Dair Hikmetü'l-işrak ila küttabi'l-afak; Fıkıhla alakalı Kitabu ukudi'l-cevahiri'l-münife fi edille mezhebi'l-İmam Ebu Hanife; İslam tarihiyle alakalı Laktu'l-mercan fi ahbari'l-can.

- 216 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 10; Abdullah Ercan, Çorumlu Şairler, İstanbul 1991, s. 127; Erkoç, Yusuf Bahri Efendi, ss. 24-25.

Şems-i Tebrizî Konya'ya geldiğinde Mevlâna bir havuzun başında oturmaktadır. Şems, aralarında Sultan Veled'in Maarif'i de olduğu halde kitapları havuza atar. Mevlana, beklemediği bu davranışa tepki gösterince Şems tekrar elini suya daldırır ve kitapları hiç ıslanmamış bir vaziyette çıkarır. Bunun mahiyetini soran Mevlana'ya Şems, "bu zevktir" diyerek hayata aksettirilmeyen malumatın, kişiye pek faydasının olmadığına dikkat çeker.

Yusuf Bahrî'nin Mevlânâ ile Şems arasında geçen hadiseye benzer tarzda müridi ve öğrencisi olduğu Ebu'l-Feyz Murtazâ, Hadis ilmindeki otoritesiyle tanınmakta olup kendisinin Nakşbendîlik'ten icazeti vardır.²¹⁷

Muhammed Murtazâ Efendinin Yusuf Bahrî'ye verdiği icâzetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi 5538/1 numarada bulunmaktadır. Şeyh efendi, icâzetnâmenin ilk yaprağında nefy ü isbat zikrinin yapılışını tarif ettikten sonra Yusuf Bahrî hakkında:

"...el-İmam el-fazıl el-ganî 'ani't-tavsîf ve'l-'ulema sadru'l-müderresîn Seyyidü't-tâlibîn ve kenzü'r-râğibîn ve ma'denu'l-fazl ve'l-yakîn el-fakîh el-muhaddis el-muğnî ez-zâbıt el-mahir, el-cenâb el-mükerrem muhibbuna fi'llahi ve Rasûlih eba'l-'irfân Yusuf Efendi el-Amasî el-mulakkab bi'l-Bahr..."²¹⁸ ifadelerine yer vermektedir. Murtazâ Efendi, şeyhlik ve halifelik icazetinin bir sembolü olarak Yusuf Bahrî'ye yün hırka da giydirmiştir.²¹⁹

Zebidî'nin, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan ve Şevval

217 Bk. İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 3988/3, vr. 15a; 5538/1; 1564/1-2.

218 Bk. İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/1.

219 Aynı yer.

1200/Ağustos 1786 Pazar günü ikinci vakti Yusuf Bahrî'ye de verdiği icâzetnâmedeki Nakşbendî silsilesi şöyledir:

Hayruddin Muhammed Zahid el-Haşimî, Şah Nurullah, Muhammed Ma'sum el-Ömerî, Adem el-Benûrî, Ahmet b. Abdulhad el-Farukî, Hâce Abdulbâkî ed-Dihlevî, Hâcegî el-Emkenegî, Derviş Muhammed, Muhammed Zahid, Gavsu'l-A'zam Hâce Ubeydullah-ı Ahrâr, Şeyhu's-Şuyûh Ya'kub el-Çerhî el-müfessir 'ani'l-kutbi'l-kebîr, Hâce Bahâeddin Nakşbend (k.s.), Seyyit Emir Külâl el-Buhârî, Hâce Muhammed Baba Simâsî, Hâce Ali er-Râmitenî eş-şehîr bi-Azîzân, Hâce Mahmud Encirül'l-fağnevî, Muhammed Arif er-Rivgerî, Hâce Abdulhâlîk el-Gücduvânî, Yusuf b. Eyyüb el-Hemedânî, Ebu Ali Fârmedî –Farmedî hem Yusuf Hemedânî'nin hem de Şeyhulislam fî hucceti'l-İslam Gazzâlî'nin şeyhidir (silsilenin yanına not olarak düşülmüş)-, Ebu'l-Hasan Harakânî, el-Kutb Ebû Yezid el-bistâmî –Harakânî onun ruhaniyetinden (feyz almıştır)-, Cafer-i Sadık –Ebû Yezid onun ruhaniyetinden (feyz almıştır)-, Abdurrahman ibnu'l-Kasım b. Ebî Bekr es-Sıddîk, Selman-ı Farisî (r.a.), Emirü'l-mü'minîn Ebû Bekr es-Sıddîk, Hz. Muhammed (s.a.v.).²²⁰

5538/7 numaradaki icâzetnâmede Yusuf Bahrî'nin isim, mahlas ve künyesi şöyledir: “Yusuf Bahrî et-Tayfûrî en-Nakşbendî el-Cüneydî el-Halvetî el-Mansurî el-Hanefî b. Muhammed el-Köprüvî nezîlü Çorum müderrisen bi-Feyziyye.”²²¹

Yusuf Bahrî'ye verilen bir diğer icazet, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 3988/3 numaradadır. 1197/1783 tarihli icâzetnâmede, “Yusuf b. Muhammed b. el-Köprüvî eş-şehîr

220 Bk. İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/1.

221 Bk. İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/7, vr. 8a.

bi-Bahrî nezîlu'l-Habaniye ve müderrisuhu"²²² ifadelerine yer verilmektedir.

1196/1782-1202/1788 yılları arasında altı yıl boyunca²²³ Muhammed Murtazâ'nın yanında kalan Yusuf Bahrî, ders gördüğü her bir hadis kitabı için ayrı ayrı icazet almıştır. 20 Şevval 1204/2 Temmuz 1790'da istinsahını tamamladığı Alaaddin Muhammed el-Hasankeyfî (ö. 1088/1677)'nin ed-Dürri'l-muhtâr'ının başında hocasından aldığı icazetnâmesini de ekler ve bu senedi hocasının kendisine 18 Şevval 1198/3 Eylül 1784'de verdiğini belirtir.²²⁴

Yusuf Bahrî'nin "Bahrî" mahlasını, Hac yolculuğu esnasında Ravza'da yaşadığı bir hadise üzerine aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Murtazâ Efendinin Yusuf Bahrî'ye ilk icâzetnâmeyi 1197/1783'de verdiği göz önünde bulundurulursa, Yusuf Bahrî'nin hac yolculuğu dönüşünde, Bağdat'a 80 km uzaklıktaki Habaniye'de tedrise başladığı, bir yandan da hocasından hadislerle ilgili diğer kitapların dersini gördüğü anlaşılmaktadır. Aldığı bir diğer icâzetnâme tarihinin 13 Cemaziyelahir 1199/22 Nisan 1785²²⁵ oluşu da bu tespitimizi destekler niteliktedir.

Yusuf Bahrî, icâzetnâme haşiyesinde Rahmet hadisine önem verilmesinin ve silsilede zikredilmesinin, tasavvuf erbabının âdeti olduğunu, bununla hadisin bereketinden istifadenin ve Allah'tan muvaffakiyetin umulduğunu belirtir.²²⁶

Farklı metotlarla ders gören Yusuf Bahrî, bunları iki kı-

222 Bk. İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, 3988/3, vr. 15b.

223 Bk. İcazetnâme, no: 2673/2, vr. 38a.

224 Muhammed b. Ali el-Haskefî, ed-Dürri'l-muhtar, vr. 1a.

225 Bk. İcazetnâme, no: 3988/3, vr. 15b.

226 Aynı eser, vr. 40a.

sımda özetler. Biri Irakiyyun ve'l-Ervâm diye bilinen Ebu'l-Vakt'ın ve diğeri ise İbn Şahan'ın usulüdür. Yusuf Bahrî, icâzetnâmenin devamındaki 10 varaklık kısımda okuma, işitme ve icazet yoluyla edinilen hadis icazeti silsilesini vermektedir. Buna göre Yusuf Bahrî'nin hocası Muhammed Murtazâ ez-Zebidî de İbn Şahan metoduna göre hadis okutma icazetini, hocası Muhammed b. Alâeddin b. Abdalbaki el-Mizhacî el-Hanefî ez-Zebîdî'den Zebid şehrinde 1162/1749'da almıştır. Silsilesinde dikkat çeken isimlerden biri de er-Risâletü'l-kuşeyriyye müellifi Abdülkerim Kuşeyrî'dir.²²⁷

Hac Yolculuğu

Yusuf Bahrî, Şeyh Murtazâ Efendinin derslerine devam ettiği süre içerisinde Hac farızasını da yerine getirmiş, “Bahrî” mahlasını bu yolculuğunda almıştır.

Ziyaret maksadıyla Medine'ye uğrayan Yusuf Bahrî, iç kapının üstündeki hadis-i şerifte fazladan bir “vav” harfinin yazılı olduğunu görür. Bunu ilgililerle bildirince durumu görüşmek üzere ulema toplanır ve “bunca senedir hiç kimsenin fazla demediğine, bir Türk hoca gelmiş de fazla diyor” diyerek sert mukabelede bulunurlar. Yusuf Bahrî, “benim söylediğim hadis-i şerifi yazın, bir de kapının üstündeki hadis-i şerifi yazın. Her ikisini de kapının önüne koyalım” teklifinde bulunur. Denilen yapılır. Ertesi sabah kâğıtlara bakıldığında, Yusuf Bahrî'nin kâğıdının alt kısmına ince bir kalemle; “Sadaka Yusuf Bahrî” yani “Yusuf Bahrî doğru söyledi” yazılmış olduğu görülür. Yusuf b. Muhammed, Bahrî mahlasını bundan sonra kullanmaya başlar.²²⁸

227 İcazetnâme, no: 3988/3, vr. 38b-48b; İcazetnâme, no: 5538/7, vr. 1b, 3a.

228 Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 59.

İstanbul'a Gidişi

Yusuf Efendiye “Bahrî” mahlasını kazandıran hadise saraya intikal edince dönemin sultanı onu İstanbul'a dâvet etmiş ve birçok ihsânda bulunmuştur.²²⁹

Yusuf Bahrî'nin, hocasının yanında altı yıl kaldığı göz önünde bulundurulursa, İstanbul'a 1202/1788 yılında gittiği söylenebilir. İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında Halet Efendi, Tevki'î Süleyman Paşa gibi sarayın ileri gelenleriyle de görüşmüştür.²³⁰

İstanbul'da bir süre kalan Yusuf Bahrî, kendisiyle bir dönem Mısır'da Şeyh Murtazâ Efendiden ders alan ve padişahın kâtiplerinden olan Tevki'î Süleyman Feyzi Paşa'nın²³¹ ricasıyla, onun iki sene önce, 1200/1786'da Çorum'da yaptırdığı ve zengin bir kütüphanesinin bulunduğu medresede ders vermek üzere Çorum'a gelmiştir.²³²

229 Aynı yer.

230 Bk. Taceddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el-İsferayini, Şerhu lübbi'l-elbab, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2778, vr. 1a.

231 Tevki'î Süleyman Paşa ile ilgili olarak bk. Yalçın Atalık, “Tevki'î Süleyman Feyzi Paşa”, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007, Çorum 2008, c. 1, ss. 297-311.

232 Medrese kütüphanesi, Yusuf Bahri ile daha da zenginleşmiştir.

1261/1845 yılı itibariyle Müderris Müftüzade Hacı Ömer Efendi, senelik 50 kuruşla kütüphane muhafızlığı yapmıştır. 1316/1898 yılı itibariyle medresede 15 talebe bulunmakta olup müderrisi Mustafa Efendidir. Söz konusu medrese I. Dünya Savaşı'na kadar faaliyet göstermiştir. 1333/1915'de Çorum Mutasarrıfı Nurettin Bey tarafından Sanat Mektebi yaptırılmak amacıyla medrese yıktırılmış olup günümüzde İstiklal İlkokulu bu alan üzerinde bulunmaktadır. Medresenin yıkılması sonrası aralarında nadir Mushaf-ı Şerif ve diğer kitaplardan oluşan 580 adet eser, günümüzdeki adıyla Hasan Paşa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, ss. 148, 156; Erkoç, age, ss. 19- 21; Çorum İl Yıllığı 2003, ss. 114, 162.

Çorum'a Gelişi

Murtazâ ez-Zebidî'nin yanında kaldığı süreyi göz önünde bulundurduğumuzda, Yusuf Bahrî'nin 1202/1788'den sonra Çorum'a geldiğini söyleyebiliriz.

Çorum'da Seydimoğlu ailesine damat olan Yusuf Bahri'nin bu evliliğinden Ali, Hüseyin ve Mustafa isminde üç oğlu, Ayşe ve Hatice isminde iki kızı dünyaya gelmiştir. Ali küçük yaşta iken, Hüseyin de evlendikten bir yıl sonra hastalanarak vefat etmiştir. Yusuf Bahrî'nin, küçük oğlu Mustafa'dan Abdullah ve Yusuf adlı iki torunu vardır.²³³

Yusuf Bahrî'nin çocuklarından Hüseyin'in ilme yakın olduğu anlaşılmaktadır. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 5538/9'da Ebu'l-Feyz el-Hâcc Hüseyin es-Sıdkî b. Yusuf el-Bahrî el-Çorumî'ye verilen icâzetnâmenin silsilesi, el-Hâcc Osman b. Ali, Muhyiddin Ebu'l-Feyz Hüseyin ez-Zühdi el-Hanefî en-Nakşbendî b. Ömer ed-Derbendî vasıtasıyla Yusuf Bahrî'ye ulaşmaktadır. Muhyiddin ez-Zühdi, Yusuf Bahrî'nin derslerine 1224/1809-1230/1815 yılları arasında devam etmiştir.²³⁴

Muhyiddin ez-Zühdi'nin ders aldığı el-Hâcc Osman b. Ali de Yusuf Bahrî'ye ayrıca icazet vermiştir. Osman b. Ali'nin icazet silsilesi, el-Hâcc Mahmud el-Kayserî vasıtasıyla dönemin önemli Müceddidilerinden Ebu Said el-Hâdimî'ye ulaşmaktadır.²³⁵

Yusuf Bahrî'nin kızı Ayşe, Kayışoğulları'na gelin olmuş,

233 Yusuf Bahrî'nin neslinden isminin açıklanmasını istemeyen bir şahısla 2006 yılı itibarıyla yapılan röportajdan; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, ss. 59, 63.

234 Bk, İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/9, vr. 2a, 9b.

235 Bk, İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/10, vr. 1a.

Hatice ise Elvan Çelebi neslinden Tekkeli Hocalar ailesine mensup ve aynı zamanda Yusuf Bahrî'nin öğrencisi olan Halil İbrahim ile evlenmiştir. Birinci eşinden çocuğu olmadığı için Hatice Hanımla da evlenen Halil İbrahim'in bu evlilikten İbrahim Nuri adlı bir oğlu dünyaya gelmiştir. İlk eşi, çocuğu evde barındırmak istemeyince Yusuf Bahrî, torununu yanına almış ve yedi yaşına kadar bakımını üstlenmiştir.²³⁶

Süleyman Fevzi Paşa Medresesi'nde de 1205/1789–1245/1829 tarihleri arasında yaklaşık kırk yıl müderrislik yapan Yusuf Bahrî, bu görevi yanında Ulu Cami'de vaaz ve irşat faaliyetlerinde de bulunmuştur. 1202/1786 ve 1209/1793'deki depremler sonrası kullanılamaz hale gelen²³⁷ ve yaklaşık yedi yıl kapalı kalan Ulu Cami, Yusuf Bahrî'nin girişimiyle, Yozgat'ta Çapanoğlu Süleyman,²³⁸ onun ölümü sonrası oğlu

236 Yusuf Bahrî'nin neslinden, isminin açıklanmasını istemeyen bir şahısla yapılan röportajdan.

237 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 10; Ercan, Çorumlu Şairler, s. 127.

238 Osmanlı Devleti 1182/1768'de başlayan Rus Savaşı dolayısıyla ayanlardan sık sık yardım istemek durumunda kalmıştır. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması, devletin Anadolu'daki etkinliğini azaltmıştır. Bu savaştan sonra ayan olan aileler aynı zamanda mutasarrıflık görevini de üstlenmişle ve bu görev, babadan oğla geçer hale gelmiştir. Çapanoğulları ya da Çapanoğulları adı ile anılan aile, daha önce Yeni İl Has Voyvodası Çapanoğlu Ahmet Ağa döneminde etkinliğini artırmış, 1176/1763'de bölgeyi eşkıyadan arındırması karşılığında kendisine Çorum Sancağı arpalık olarak verilmiştir. Bu görevi yerine getiren Çapanoğlu Ahmet'in bazı istekleri ve davranışlarıyla tehdit haline gelince 1765'de idam edilmiştir. Çapanoğlu ailesi 1178-1181/1765-1768 yılları arasında etkinliğini yitirmiş, Ahmet Paşa'nın oğlu Mustafa Bey ile tekrar etkili olmaya başlamıştır. Çapanoğullarının en parlak devri 1196-1228/1782-1813 yılları arasındaki Süleyman Bey zamanıdır. Onun Bâb-ı Âlî'ye karşı itaatkar siyaseti, Çapanoğullarını Bozok dışında Çankırı, Amasya, Sivas taraflarında da etkili olmasını sağlamıştır. II. Mahmut'un 1812'den itibaren merkezileşme siyaseti ve 1813'de Süleyman Bey'in ölümüyle Çapanoğullarının Bozok'daki idari nüfuzuna son verilmiştir. Korkmaz, age, s. 352.

ve Yusuf Bahrî'nin öğrencisi Abdülfettah tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.²³⁹ Taş duvarları örüldükten sonra üstü, ahşap kubbeyle örtülmüş ve 1225/1819'da kullanıma açılmıştır.²⁴⁰

- 239 Yusuf Bahrî'nin Çapanoğlu Süleyman ile tanışıklığı, 1793'e kadar uzanmaktadır. Hatta Yusuf Bahrî'nin Çapanoğlu'nun zaman zaman ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Çorum Yozgat arasında ulaşım yaya olarak sağlandığı için Alaca yolu üzerindeki Arpaöz Köyü'ne bir köy odası yapılması yönünde girişimde de bulunmuştur. Dönemin önde gelen âlim ve sûfilerinden olan Yusuf Bahrî'yi evlerinde ağırlamak isteyen köylülere Yusuf Bahrî hem diğer yolcuların da konaklaması hem de geldiğinde irşat faaliyetlerini rahatlıkla yapabilmesi için temelini bizzat kendisinin attığı köy odası inşa edilmiştir. Bu mekân, yakın zamanda yeniden tamir ettirilmiş olup halen aslı fonksiyonunu icra etmektedir.

Çapanoğlu, Yozgat'ta yaptırdığı camiin açılış duasını yapmak üzere Yusuf Bahrî'yi davet etmiş, o da bu davete icabet etmiştir. Yusuf Bahrî'nin Ulu Cami'nin yaptırılmasına vesile oluşuyla ilgili şöyle bir rivayet vardır: Bir Şubat günü Çapanoğlu Süleyman, Yusuf Bahrî'yi Yozgat'a davet etmek üzere birkaç adamını gönderir. Mevsimin kış olması dolayısıyla Yusuf Bahrî davete hemen icabet etmese de daha sonra Yozgat'a gider. Çorumluların gönlünü kazanma arzusundaki Çapanoğlu'ya depremde yıkılan Ulu Cami'yi tamir ettirmesini teklif eder. Bu teklif, Çorumluları da memnun eder ve 1800'de caminin inşasına başlanır. İsminin anılmasını istemeyen, Yusuf Bahrî'nin neslinden bir şahısla yaptığımız ropörtajdan; Erkoç, age, s. 34; Ali İlca, Çorum Ulu Camii ve Vakıfları, Çorum Belediyesi, Ankara 2006, s. 43; Çorum'da köy odaları ile ilgili olarak bk. İrfan Yiğit, Çorum'da Köy Odaları, Çorum Belediyesi Kent Arşivi.

- 240 Camiin inşası sonrası Yusuf Bahrî istinsah ettiği, Muslihuddin Mustafa b. Şabân el-Gelibolî es-Surîrî, (ö. 969/1562)'ye ait Kitabı bahrî'l-maarîf'in dibacesinde şu mısralara yer verir:

Hâza tarih-i Cami'i'l-Kebir

Sahibu'l-mecmua Bahrî fakirin Ulu Camiin bina ve inşasına inşa ettiği tarihtir:

Aferinler ana kim fatih-i ebvab-ı felah

Mazhar-ı tevfik-i Hak Hazret-i Abdülfettah

Nesl-i pâk-i şeref tahiyye-i Abdülcebbar

3.2.b. Vefatı

Ömrünün sonlarına doğru iltihaplı bir cilt rahatsızlığına yakalanan Yusuf Bahrî, 1246/1829'da Çorum'da vefat etmiştir.²⁴¹ Kabri, Hıdırlık mevkiinde sahabeden Kereb-i Gazi'nin türbesinin ayakucundadır.

Vefatından yaklaşık bir yıl sonra, talebesi Derviş Mehmet Paşa, hâlihazırdaki türbeyi yaptırmıştır (1246/1830). Türbenin duvarındaki mermer levhada:

“Feyz-i Hak’dan noksan ola mı hâşâ
Sahibü’l-hayrat Derviş Mehmet Paşa
Sene hicri 1246”

İftiharü’l-ümera fasl-ımiftah
Evhadî’l-fuhema salik-i râh-ı tevhid
el-Luma’u’n-nücebâ nur-ı ziya-yı misbah
“İnnema ye’muru” kavline Hüda’nın tahkik
İmtisal ile tamam sa’yini kıldı iflah
Şöyle bir mabed-i İslam’ı bina eyledi kim
Barekallah deyup eyledi tahsin-i ervah
“Men bena lillahi mesciden bena’llahu leh”
Ya’ni “fi’l-cenneti beyten” verdi tarihe necah
Mescidin başında kırktan birin al bakisini
Ayağından cennetin nisfi ile kıl itrah
Ta be-mahşer şema-i hayratının ikadına
Bahrî ile da’iyân-ı ehl-i salâh ehl-i felah
Eylesün devlet ü ikbalini Allah mezid.
Tâ muradınca revah ide mesâ ile sabah.
Her muradına senâ ola akşam ü sabah.

Bk. Muslihuddin Mustafa b. Şabân el-Gelibolî es-Sururi, Kitabu bahri’l-maarif, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2114, vr. 16a.

241 Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 2, s. 57; Erkoç, Yusuf Bahri Efendi, s. 42.

Tarihi verilmektedir. Yusuf Bahrî'nin sandukasının bir yan-
nında:

Yâ zâiren bi-kabrî hel igteberte hâlî?

Bi'l-emsî küntü mislûke, ğâden tesîru mislî.

“Ey kabrimi ziyaret eden, halimden ibret aldın mı?

Dün ben senin gibiydim. Yarın sen de benim gibi olacak
sın.”

Mısrası yazılıyken sandukanın kible tarafında, “dünya iş-
lerinde şaşırıp, hayrete düştüğünüz zaman kabir ehlinde yar-
dım isteyiniz”²⁴² rivayeti bulunmaktadır.

Sandukanın kitabesinde Kehf Sûresi 18'deki, “...ve kel-
buhum basitun zira'ayhi bi'l-vasîd...” âyeti yazılıdır. “...ve
köpekleri de ön ayaklarını uzatmış vaziyettedir...” mealin-
deki âyet, Yusuf Bahrî'nin isteği doğrultusunda yazılmış olsa
gerektir.²⁴³ Abdurrahman Câmî söz konusu âyetten hareketle
Hakk'a niyaz babında şöyle der:

“Ey Allah'ın Resulü! Ashab-ı Kehf'in köpeği gibi ben de
senin ashabının arasına karışsam da cennete girsem ne olur?
Ashab-ı Kehf'in köpeği cennete girer de, ben nasıl cehenneme
girerim? O Ashab-ı Kehf'in köpeği, ben de senin ashabının
köpeğiyim.”²⁴⁴

242 el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-hafâ ve muzilu'l-ilbâs, Dâru
İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut tr, c. 1, s. 85.

243 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 10; Ercan, Çorumlu Şairler, s. 127.

244 Söz konusu beytin, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde benzer tarzda işleni-
şile ilgili olarak bk. Şefik Can, Mesnevî Tercümesi: Konularına Göre
Açıklamalı, Ötüken Yay., İstanbul 1997, c. 3, s. 20.

3.2.c. Şahsiyeti

Bursalı Mehmet Tahir, Yusuf Bahrî'yi, “efadıldan zü'l-cenahayn edîb ve zarîf bir zat” olarak nitelendirirken²⁴⁵ Ali İzzet Efendi, onun nükteli konuştuğunu ve hazır cevap olduğunu belirtmektedir.²⁴⁶ Tasavvufa intisabı öncesi, dönemin âlimleriyle münazara etmek için yolculuklara çıkması da onun bu yönünün bir tezahürüdür.

Hadis ilmini Kur'an'dan sonraki en önemli ilim dalı olarak kabul eden Yusuf Bahrî, kendisinin bu sahada derinleşmesini Allah'ın bir lütfu olarak görmektedir. İlim tahsiliyle insanın birçok hikmete ulaştığını belirtir ancak bunun bir şartı vardır. O da bilgiyi hayata aksettirmektir.²⁴⁷

Talebesine verdiği icâzetnâmedeki öğütler, karakterinin de bir anlamda yansımasıdır. Öğrencisine takvâ üzere olmasını, hadis kitaplarını mütalaa ederken kısaltma yapmamasını, bilmediği bir hususta şerh etme yoluna gitmemesini, senetlerdeki metin ve isimlerin lafzını tashih hususunda çok dikkatli olmasını, bilgi açısından belli bir noktaya geldiği hadis ilminde, bildiklerini uygulama ve itikadına da dikkat etmesini, ilim yolunda elinden gelen bütün gayreti göstermesini tavsiye etmektedir.²⁴⁸

Yusuf Bahrî, eserlerini ele aldığımızda da görüleceği üzere hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, Arap Dili gibi temel İslam bilimleri üzerine hayli çalışması bulunan, “câmi'u'l-ulum denilebilecek nitelikte bir âlimdir.

245 Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 2, s. 57.

246 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 10.

247 İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2673, vr. 37b.

248 İcazetnâme, no: 2673, vr. 47b-48a; İcazetnâme, 5538/7, vr. 7b.

İlme ve ilim ehline verilen kıymet noktasında hassas olan Yusuf Bahrî, Çorum'da kaldığı süre içinde umduğu ilgi ve alakayı bulamamaktan da muzdariptir. İstinsah ettiği bazı eserlerde Çorum'da ilim ehlinin kıymetini bilip hürmet eden bir başka beldeye göç etmek istediğine dair münacatta bulunmaktadır.²⁴⁹ Benzer durum Kadı İyaz'ın Şifâ'nı şerh ettiği eserinde de söz konusudur.²⁵⁰

Kaleme aldığı manzumeleri, döneminin âlim sûfî profiline tabii bir sonucu olup kendisindeki sanat yönünün de bir tezahürüdür.

Mutasavvıflarda sıkça görülen edebî yön Yusuf Bahrî için de geçerlidir. Şiirlerinde Bahrî veya Bahrîya mahlasını kullanmıştır. Bir araya getirilmiş bir divanı olmayıp manzumeleri dağınık haldedir. Aşağıdaki mısralar, şahsiyetine ışık tutması açısından önemlidir:

Sûfî olan safa ile olsa
Biz de olurduk 'aba ile olsa.
Doldururduk cihanı nara ile
Zikr-i Hakk Hû-yi hâ ile olsa.²⁵¹

Bir diğer manzumesi şöyledir:
Ben o Mecnûnum ki yâd etmem gam-ı Leylâ nedir?
Aşk nedir, âşık nedir ya bunca vâveylâ nedir?

249 Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmet İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzihi Nuhbetü'l-fiker, istinsah tarihi Şabân 1218/ Aralık 1803, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 3656, vr. 1a.

250 Yusuf Bahrî, Şerhu 'Atâi'l-Kadiri'l-Feyyaz, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 363, vr. 406a.

251 Taceddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el-İsferayinî, Şerhu lübbi'l-elbab, Hasan Paşa 2778, vr. 1a.

Ben tılsım-ı âzam-ı feyz-i müsemmâyım velî,
Sorsalar bilmem bana ya alem-i esmâ nedir?

Pençe-i Ankâ-yı kudsîden tahammül kıl peşin,
Tâ bilesin kim nedir aşk-ı hakikat sûzişin,
Pertev-i Hak'tır tevekkül arş olur hayretnişin,
Ferşe düşmüş şem ile pervaneden pervanedir.

Biz elest bezminden evvel mest olan divaneyiz,
Ânın için tâ ebed ayrılmayız mestaneyiz,
Sâgar ü sahbâ biziz, sâki biziz, meyhane biz.
Hayretin sırrı nedendir, serde bu sevda nedir?

Bahrîyâ bu sûzişin ol mihr-i enverden midir?
O perîveş tal'atı mâh-ı münevverden midir?
Bilmezem yardan mı, ağyardan mı, kemterden midir?
Kem nedir, kemter nedir, kim rehber-i Mevlâ nedir?²⁵²

Aynı zamanda hattat olan Yusuf Bahrî, medrese tahsiline devam ettiği dönemden itibaren eser istinsahına başlamıştır. Tedrise başladığı Süleyman Fevzi Paşa Medresesi'nde de bu faaliyetini sürdürmüştür.

3.2.d. Eserleri

Yusuf Bahrî'nin telif eserleri yanında, kozmografyadan mantığa, hadis ve tefsirden tasavvufa kadar çeşitli alanlarda istinsah ettiği bir hayli eser vardır. Farklı alanlardaki bu eserleri, araştırmacıların bilgisine sunmak amacıyla konularına göre tasnif ettik.

252 Yusuf Bahrî'nin diğer bazı manzumeleri için Bk. Ercan, Çorumlu Şairler, ss. 143-144.

Telif Eserleri

Halvetîlik ve Nakşbendîlik'ten icazeti olan Yusuf Bahrî, hadisçi kimliğiyle ön plana çıkmakla birlikte telif eserleri akait, kelam ve fıkıh üzerinedir. Tasavvuf ve hadisle ilgili çalışmaları ise şerh ve istinsah tarzındadır.

İstinsah faaliyetlerine öğrenciyken başlayan Yusuf Bahrî'nin, telif eserlerini Çorum'da kaleme aldığı görülmektedir.

Akait ve Kelamla İlgili Eserleri

Beyanu itikadi ehli's-sünne ve'l-cema'a: Yusuf b. Muhammed el-Bahrî mahlasıyla, 1231/1816'da Çorum'da telif etmiştir.²⁵³

Fıkıhla İlgili Eserleri

Durru't-tahrîrî risâleti hakkı't-tekbîr: Fahru'l-Muhaddisin Eimmeti'l-Mu'temidîn Seyyitü'l-Kurra Yusuf Bahrî mahlasının yer aldığı ve Osmanlı Müellifleri'nde de ismi geçen eserin²⁵⁴ müellif nüshası, Hasan Paşa Kütüphanesi'ndedir. Telif tarihi ve yeri belirtilmemekle birlikte Çorum'da yazılmış olması muhtemeldir. 36 varaktan müteşekkildir.²⁵⁵

Arap Dili ve Edebiyatıyla İlgili Eserleri

Risâletu lami't-ta'rîf: İki varaktan müteşekkil küçük bir Risâledir. "Yusuf Bahrî b. Muhammed el-Köprüvî" mahlasını kullandığı Risâlesini Çorum'da yazmış, telif tarihi belirtmemiştir.²⁵⁶

253 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 976.

254 Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 2, s. 57.

255 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 214.

256 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2707/1.

Şerh ettiği Eserler:

Tasavvufî İlgili Eserler

Şerh-i hizb-i Nevevî: Muhyiddin en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) Hizbu'n-Nevevî adlı eserinin şerhidir. Hasan Paşa Kütüphanesi no: 627/1 ve 2'de Hizbü'n-Nevevî'nin şerh edilmemiş nüshaları bulunmaktadır. 627/3'deki ise Yusuf Bahrî'nin şerh edip kaleme aldığı nüshadır.²⁵⁷

Hadisle İlgili Eserler

Şerhu 'atâi'l-kadiri'l-feyyâz: Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) eş-Şifa bi-ta'rîfi hukukî'l-Mustafa başlıklı hadise dair eserini şerh eden Yusuf Bahrî, "Yusuf el-Bahrî el-Köprüvî el-Hanefî et-Tayfûrî en-Nakşbendî" mahlasını kullanmıştır. Eserin iki nüshası Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 363 ve 9242 numaradadır. 363 numaradaki eser 406 varak, 9242 numaradaki nüshası ise 597 varaktan oluşmaktadır.

363 demirbaş numaralı eser, şârih nüshası olup Yusuf Bahrî, hatimesinde eserin ismini Şerhu 'atâi'l-kadiri'l-feyyâz olarak vermektedir. Telif tarihi belirtilmemiştir.²⁵⁸

9242 numaradaki nüsha ise 1360/1940'da Ahmet Halid el-Çorumî el-Yesârî tarafından istinsah edilmiştir.²⁵⁹

İstinsah Ettiği Eserler

Yusuf Bahrî'ye atfedilen eserlerin büyük çoğunluğu, istinsah tarzındadır. Yusuf Bahrî, eserlerin sonunda ismini müs-

257 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 627/3, vr. 1a.

258 Kadı İyaz, Şerhu 'atâi'l-kadiri'l-feyyâz, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 363, vr. 406a.

259 Bk. ilgili eser, vr. 597a.

tensih olarak zikretmiş, ancak kütüphane katalogunda bunlar kendisine atfedilmiştir.

Tasavvufî İlgili Eserler

Meşâhidü'l-esrari'l-kudsiyye ve metali'i'l-envâri'l-ilahiyye: İbn Arabî'nin eseri olup 47 varaktan müteşekkildir. İstinsah tarihi belirtmemiştir.²⁶⁰

Risâle fi muhlisi'n-nefs: Ömer el-Fuâdî'nin (ö. 1046/1636) eseridir. Yusuf Bahrî, Kastamonu'dan Çankırı'ya geçtiği 1195/1781'de istinsah etmiştir.²⁶¹

Tuhfetu'l-ahbâb fi's-sulûk ila tariki'l-ashâb: Bafra'da kaldığı sürede sohbetlerine katıldığı Bafra'lı Süleyman Efendinin şeyhi, Kösec Ahmet et-Trabzonî (ö. 1195/1781)'nin eseridir. Çorum'da Rebiyülevvel 1231/ Şubat 1816'da istinsah etmiştir.²⁶²

Hasan Paşa Kütüphanesi'nde, Ömer el-Fuâdî'nin Makale-i Tevsikeye ve Risâle-i Tevhidiyye adlı eserinin 1194/1780'de istinsah edilmiş, 15 varaklık bir nüshası daha bulunmaktadır. Müstensih adlı belirtilmemekle birlikte, yazı karakterinden ve 1195/1181'de Çankırı'da bulunmasından ötürü bu eseri Yusuf Bahrî'nin istinsah etmiş olması muhtemeldir.²⁶³

Hadisle İlgili Eserler

Nüzhetü'n-nazar fi tavnîhi nuhbetü'l-fiker: Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmet İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'nin Hadis usûlüne dair eseridir. Yusuf Bahrî, Receb 1218/Ka-

260 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 782/1.

261 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 786.

262 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 788/3.

263 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no:786/1

sım 1803'de istinsahına başladığı eseri Şabân 1218/Aralık 1803'de, 1 ayda tamamladığını belirtmektedir.²⁶⁴

Risâle fi beyani ehâdisi'l-mütevâtire: Şeyh Ebu'l-Feyz Muhammed Murtazâ'nın eseridir. Çorum'da istinsah edilmiştir.²⁶⁵

el-Hadisü'l-müselsel: Muhammed Murtazâ ez-Zühdi'nin ders takrirlerinden derlenmiştir. 12 Zilkade 1188/13 Ocak 1775'de tamamlanarak şeyhe sunulmuştur. Muhammed Murtazâ bu eseri, Rebiülahir 1197/Mart 1783'de gözden geçirmiş, Yusuf Bahrî de 9 Receb 1231/4 Nisan 1816'da istinsah etmiştir.²⁶⁶ Hadis araştırmaları açısından orijinal denilebilecek niteliktedir.

Tefsirle İlgili Eserler

ed-Durrü'l-mensur: Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1506)'nin eseridir. İstinsah tarihi ve yeri belirtilmemiştir.²⁶⁷

Kıraat İlmiyle İlgili Eserler

Tayyibetü'n-neşr fi kıraati'l-aşr: Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (ö. 833/1429)'nin eseridir. Birkaç risâle ile birlikte ciltlenen eser, 110-141. varaklar arasında yer almaktadır. İstinsah tarihi belirtilmemiştir.²⁶⁸

Hırzu'l-emânî ve vechü't-tehanî: Ebu Muhammed el-Kasım b. Ferruh eş-Şatıbî (ö. 590/1194)'nin eseridir. Yusuf

264 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 3656.

265 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 976/2, vr. 18b.

266 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 976/3, vr. 21a.

267 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 3401/2.

268 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 195/2.

Bahrî tarafından Kerimağa Medresesi'nde istinsah edilmiş olup istinsah tarihi belli değildir.²⁶⁹ Eser, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî'nin, 170 varaklık Şerhu'l-hırzî'l-emânî ve vechü't-tehanî li'ş-Şatıbî adlı kitabıyla birlikte ciltlenmiştir.²⁷⁰

Fıkıhla İlgili Eserler

ed-Dürü'l-muhtâr fi şerhi tenvîrî'l-ebşâr: Alaaddin Muhammed b. Ali el-Hasankeyfî (ö. 1088/1677)'nin eseridir. 20 Şevval 1204/2 Temmuz 1790'da istinsah edilmiştir. Yusuf Bahrî, 1202/1788'de Süleyman Paşa Medresesi'nde göreve başladığına göre Çorum'da istinsah ettiği söylenebilir.²⁷¹ Hocası Muhammed Murtazâ'dan ve Abdülkerim Trablusî'den bu eseri okutma icazeti alan Yusuf Bahrî, müellifin Diyarbakır'ın Hasankeyf beldesinden olması hasebiyle "Haskefi" yerine "Hasankeyfî" nisbesinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir.²⁷²

ed-Dürerü'l-levâmî' fi tahrîri cem'i'l-cevamî: Şihabuddin Ebu'l-Abbâs Ahmet b. İsmail el-Gürânî (ö. 813-893/1410-1488) tarafından kaleme alınan eser, Abdulvahhâb b. Ali es-Subkî'nin Cem'u'l-cevamî adlı fıkıh usûlüne dair çalışmasının şerhidir. "Yusuf Bahrî el-Mansûrî en-Nakşî el-Halvetî el-Hanefî el-Misrî el-Çorumî", Safer 1212/Temmuz 1797'de istinsah etmiştir. Eser, 31a-127b varakları arasındadır.²⁷³

Kitâbu neseb-i Ebi Hanife: Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf ed-Dimeşkî eş-Şafiî el-Kadirî'nin eseridir. Yusuf Bahrî,

269 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 202/2, vr. 214b.

270 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 202/1.

271 Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 4787/1.

272 İcazetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2673/2, vr. 45b.

273 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 1564/2.

istinsah ettiği risâlenin sonunda ismini “Yusuf Bahrî el-Halvetî en-Nakşebendî ve'l-Hanefî b. Muhammed el-Köprüvî” şeklinde verir.²⁷⁴

Kelam ve Akâidle İlgili İstinsah Ettiği Eserler

Havra şerhü'z-zevrâ: Celaleddin Muhammed b. Esad ed-Devvanî (ö. 918/1512)'nin eseridir. 1192/1778'de istinsahı tamamlanmıştır.²⁷⁵

Arap Dili ve Edebiyatıyla İlgili Eserler

Haşiye 'alâ telhisi'l-miftâh: İsamuddin İbrahim b. Muhammed b. Arabşah el-İsferayinî (ö. 945/1538)'nin eseridir. Arap Edebiyatı'yla ilgili Kazvîni'nin Telhisu'l-Miftâh adlı eserinin şerhi olup 146 varaktır. Eser, Rebiyülevvel 1212/Ağustos 1797'de Çorum'da istinsah edilmiştir.²⁷⁶

el-İzahu'l-izah: Cemaleddin Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî (ö. 791/1388)'nin eseri olup istinsah tarihi ve yeri belirtilmemiştir.²⁷⁷

el-Metâli'u's-sa'îde: Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505), İbn Malik'in Elfiye'sini şerh etmiş, bu çalışmasına el-Metâli'u's-sa'îde başlığını koymuştur.²⁷⁸

274 Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf ed-Dimeşki eş-Şafî el-Kadiri, Kitabu neseb-i Ebi Hanife, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 1564/1.

275 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 1107/1, vr. 8b.

276 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 4788/9.

277 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 4787/4.

278 Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, el-Metaliu's-saide, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2686, vr. 1a. Toplam beş nüshasını tespit ettiğimiz eserin diğer nüshalarının yeri şöyledir: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, no: 138; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Böl., no: 530, 3352; Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Böl., no: 1958.

216 varaktan oluşan eserin istinsahı Cemadiyelûlâ 1211 Salı/ Kasım 1796'da bitmiştir. Müstensih “Yusuf Bahrî Ebu'l-Mekarim Afıfuddin Muhammed el-Köprüvî el-Müderriş bi-Feyziyye bi-Çorum nazilen fiha” nisbesini kullanmıştır.²⁷⁹

Kitâbu bahrî'l-ma'ârif: Muslihuddin Mustafa b. Şabân el-Gelibolî es-Sururî, (ö. 969/1562)'nin vezinler ve şiirler ile ilgili kitabıdır. 54 varaktan oluşan eser, 1191/1777'de istinsah edilmiştir.²⁸⁰

Telhisu'l-miftâh: Kutbuddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 739/1338)'ın eseridir. Mecmû'atu'r-Resâil içinde 47a-68b varakları arasında yer almaktadır. Çorum'da istinsah edilmiş olup tarih belirtilmemiştir.²⁸¹

Mantık ile İlgili Eserler

Ahmet b. Hasan el-Ürgübî'nin yanında kaldığı beş yıl boyunca aklî ilimler konusunda da ders alan Yusuf Bahrî'nin²⁸² bu alanda da istinsahlarda bulunmasından, görevli olduğu medresede mantık ve nazari ilimler alanında da ders verdiği anlaşılmaktadır.

Şerhu'l-latîf: Esirüddin Mufaddal b. Ömer el-Ebherî'nin İsağoci'sinin şerhidir. Şarih ismi bilinmemektedir. Yusuf Bahrî, 11b-29a varakları arasında yer alan ve bir nüshanın

279 Bk. el-Metaliu's-saide, vr. 216a.

280 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2114. Muslihuddin Mustafa'nın Mesnevî şerhi de bulunmaktadır. Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa Böl., no: 686.

281 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2428/2.

282 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/4. Ürgüplü Hacı Ahmet Efendiden ders alanlar arasında, Turhal Şeyhi Mustafa Efendinin halifelelerinden Kırımlı Seyyit Şeyh Abdülbaki Hicabi (ö. 1238/1822) de vardır. Bk. Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 304d.

sonunda bulduğunu söylediği eseri, aynen müellifi gibi iki namaz arasında Perşembe günü 13 Zilkade 1236/11 Ağustos 1821'de istinsah etmiştir.²⁸³

Şerhu risâleti'l-kıyasiyye: Hasan b. Muhammed'e atfedilen ve Mecmû'atu'r-resâil içinde yer alan eser 31b-35a varakları arasındadır.²⁸⁴

Bursalı Mehmet Tahir, Dürrü't-tahrir isminde hey'et-i atike, usûl ve irtifadan bahseden bir eserin Yusuf Bahrî'ye atfedildiğini nakledeir.²⁸⁵ Hasan Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshalar arasında rastlamadığımız bu eser de Yusuf Bahrî'nin istinsah ettiği eserlerden biri olması muhtemeldir.

3.2.e. Öğrencileri ve Halifeleri

Yusuf Bahrî, görev yaptığı Süleyman Fevzi Paşa Medresesi'ndeki kırk yıllık süre içerisinde bir hayli öğrenci yetiştirmiş olmalıdır. İrşad faaliyetine de devam eden Yusuf Bahrî'den sonra tarikat, halifeleri vasıtasıyla devam ettirilmiştir.

Yusuf Bahrî'nin öğrencileri ve halifelerinden tespit edebildiğimiz isimler şunlardır:

Mehmet Sadık Efendi

Kendisi, Edirne'de Süleyman Çelebi Mahallesi'nde Şah Kadın Zâviyesi şeyhi ve aynı zamanda Kirişhane'de Taş Mektep (Sarı Şeyh Mektebi) muallimidir.

Sâdık Efendi, Sultan I. Abdülhamit döneminin sonlarında

283 Şerhu'l-latîf, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5032/2.

284 Bk. Hasan Paşa Kütüphanesi, no:5044/6.

285 Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. 2, s. 57.

Edirne'den ayrılıp uzun süre tahsil görmüş, Eskicizâde Mevlânâ el-Hâc Ali el-Mehdî Efendiden ders almış, 1237/1821'de hocasıyla birlikte hacca gitmiştir. İşte bu hac yolculuğunda Yusuf Bahrî'ye intisap ederek icazet almış, Edirne'ye döndüğünde Şah Kadın Zâviyesi şeyhliği ve mektep muallimliğini bir arada yürütmüştür. 1247/1831'de vefat eden Mehmet Sadık Efendi, hocası Eskicizâde Efendinin yanına defnedilmiştir. Mehmet Sadık Efendinin Hac ziyareti esnasında Yusuf Bahrî'den Nakşî icazeti aldığı rivayet edilmektedir. Şah Kadın Zâviyesi'ni Halvetî tekkesi oluşu göz önünde bulundurulursa²⁸⁶ onun şeyhinden her iki tarikattan da icazet aldığı düşünülebilir.

Hacı Ali Baba

Şerbetçizâde diye bilinen Hacı Ali Baba'nın kabri, Turhal Şeyhi Mustafa Efendinin halifesi Mehmet Baba'nın Nakşbendî dergâhı olarak yaptırıp²⁸⁷ sonradan mevlevîhaneye çevrilen yerdedir.²⁸⁸ Konuyla ilgili Ali İzzet Efendi Tezkire'sinde:

286 Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: XIX. Yüzyıl, s. 316.

287 Turhal Şeyhi Mustafa Efendi, Pembe Ömeroğlu diye de bilinen Mehmet Baba'yı Çorum'a halife tayin ettiğinde, "...oğlum memleketine vardığında hâneni hafır idesin (kazasın). Bu tarik-ı âlîden bir zat-ı 'ulyâ cesedi zuhur ider. Orasını mahall-i icrâ-yı âyin ittihaz idesin" d e r . Memleketine döndüğünde söylenen yeri kazan Mehmet Baba kabri bulur. Kabrin kible tarafında zikir icrası için bir mescid yaptırır, bulunan cesedin üzerine de "türbe ve alamet-i farika-ı tarik-i Nakşbendîye" yaptırır.

Nakşbendiliğin Üveysiyye Kolu'nun kurucusu Turhallı Mustafa Efendi, XVIII. Yüzyılda daha çok Amasya, Tokat, Çorum havalisinde etkili olmuştur. Geniş bilgi için bk. Ahmet Cahid Haksever, "Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", Tasavvuf, Temmuz-Aralık 2004, sayı: 13.

288 Bk. Ahmet Cahid Haksever, "Çorum'da Mevlevîlik: Tarihi Süreci ve Son Temsilcileri", Tasavvuf, sayı: 19, Temmuz-Aralık 2007, ss. 156-158.

“el-Ân (halen) Mevlevî dergâhı ittihaz olan mara’z-zikr (bahsi geçen) hangâh-ı Nakşbendiyye-i Üveysiye pîşgâhında metfun olup sâbigan (daha önce) zikr olunan Yusuf Bahrî hazretlerinin ecl-i hulefâsından olmasıyla hâl-i ihtizârında (hayattayken) üzerine türbe inşa olunması hususunu vasiyet eylemişken, vefatında isgâ olunmayarak (sözü dinlenilmeyerek) çend def’a (birkaç kez) kâgir türbe inşa iylediklerinde min tarafillah (Allah tarafından) münhedim olmağla (yıkılmakla), muahharan (sonradan) dört kâime üzerine kar ve yağmurdan siper olmak üzere etrafı küşâde (açık) ve sakfî (çatılı) ol kâime üzerlerinde mesdûd olarak bir tarz-ı neîn kulûbe i’ mâl olunmuştur.”²⁸⁹ İfadelerine yer vermektedir.

Ali İzzet Efendinin belirttiğine göre sonradan, “...esbak Çorum müftüsü Muhammed Hilmi Efendi burayı tamir ettirdiğinde, mimarı Mevlevî olduğu için Mevlevî alâmet-i fârikası olmak üzere mezarın baş kısmına alçı kirecinden bir uzunca külâh” şekli yaptırmıştır.²⁹⁰

Dergâhtaki Nakşî-Üveysîlerin faaliyetlerine, “Ethem Baba’nın 1270/1853’de vefatından sonra inşa edilen Ethem Baba Tekkesi’nde²⁹¹ devam etmeleriyle dergâhın faaliyetinin sona erdiği anlaşılmaktadır. Zira Mevlevî şeyhi Muhammed İzzet Dede, Azap Ahmet Mahallesi’nde o dönem itibarıyla metruk haldeki zâviyenin kendilerine verilmesini Hilmi Efendinin çocuklarının da rızasını alarak Evkaf Nezareti’nden talep etmiş ve bu talebi uygun görmüştür.”²⁹²

289 Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 22-23.

290 Aynı eser, ss. 21-22.

291 Çorum sancağı mütesellimi olan Memiş Ağa tarafından, dönemin Ethem Baba’nın 1270/1853’de vefatı sonrası mezarının bulunduğu yere dergâh yaptırmış ve bu yer daha sonra ÇŞS, 16.defter, s. 280.

292 Çorumlu, sayı: 51, 1 Ağustos 944, belge no 388, s. 426.

Hacı Ali Baba'nın ve muhtemelen Yusuf Bahrî'nin de irşat faaliyetlerinde bulunduğu dergâhın, Yusuf Bahrî'nin bir diğer öğrencisi Müftü Mehmet Hilmi Efendi tarafından tamir ettirilmesi ve buranın mevlevîhaneye çevrilmesinde onun çocuklarının rızasının alınması, söz konusu onarımın, zâviye üzerinde tasarruf yetkisini de beraberinde getirdiği düşüncesi-ni uyandırmaktadır.

Nakşî-Üveysî kolun Ethem Baba tekkesine taşınmasından ve dergâhın zamanla harap olup mevlevîhaneye dönüştürülmesinden hareketle, Yusuf Bahrî'den gelen Nakşî-Halvetî kolun Hacı Ali Efendiden sonra devam etmediği düşünülebilir. Yusuf Bahrî'nin neslinden gelenlerle yaptığımız görüşmede de edinilen izlenimler bu yöndedir.²⁹³

Hacı Ali Baba'nın vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Yusuf Bahrî'nin 1245/1829, Mehmet Hilmi Efendinin 1261/1845'de vefat etmesinden hareketle bu tarihler arasında ahrete göç ettiğini söyleyebiliyoruz.

Müftü Mehmet Hilmi Efendi

Madanoğulları ailesinden gelen Mehmet Hilmi Efendi, Çorum müftülüğü de yapmıştır. Döneminin varlıklı ailelerinden olan Mehmet Hilmi'nin,²⁹⁴ bu mal varlığını hayır ve hasenat yolunda da harcadığı anlaşılmaktadır. Hacı Ali Baba'nın

293 Yusuf Bahrî'nin neslinden gelen bu şahsın ismini kendi isteği üzerine belirtmedik.

294 Mehmed Hilmi Efendi, dönemi itibarıyla Çorum'da büyük arazi sahipleri arasında sayılmaktadır. Vefatından sonrası oğulları Ebubekir ve Münib Efendilerin mirasçısı oldukları yerler şöyledir: Ilıca, Kulaca, Hamamlıçayköy, Karapürçek, Kayı, Yaydığın köylerinde 125 dönüm çiftlik, Celil köyünde 80 ve Çorum civarındaki 140 dönüm tarla. Korkmaz, age, s. 257.

türbesi ile kendisinin de bizzat faaliyette bulunduğu zâviyenin onarımını üstlenmesi bunun tezahürlerindendir.²⁹⁵

Mehmet Hilmi'nin ailesiyle ilgili bilgiler sınırlı düzeydedir. Mevlevî şeyhi İzzet Dede'nin, zâviyenin Mevlevîlere devredilmesi yönünde rızasını aldığı Hilmi Efendinin çocuklarının adları Mehmet Sait, Ahmet Münib ve Mustafa Lebib'tir.²⁹⁶

Mehmet Hilmi, hocası Yusuf Bahrî'nin hayatının son demlerinde rahatsızlığıyla ilgilenmiş, onun hizmetinde bulunmuştur. Talebesinin bu özverili halinden dolayı Yusuf Bahrî'nin ona, “evladım, bolluk ve bereket içinde olasın. Sen de soyundan gelenler de darlık yüzü görmesin. Namın Şam'a kadar ulaşsın” diye dua ettiği, sonrasında “velâkin ahir ömründe şehit olacaksın” dediği nakledilmektedir.

Hilmi Efendinin vefatı, hocası ve şeyhi Yusuf Bahrî'nin dediği gibi olmuş, dönemin isyancıları tarafından Madan sokaktaki evinde 1261/1845'de vurularak şehit edilmiştir.²⁹⁷

Ahmet Siyahî

Halidîliğin önde gelen temsilcilerinden olan Ahmet Siyahî, 1191/1777'de Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Burada Şabân ve Mustafa Efendilerden ilk tahsilini almış, Amasyalı Uzun Ali Efendi, Müderris Numan Efendi ve Buhârî Abdülaziz Efendiden ders görmüştür. Amasya'da Hoca Piyas'tan mantık, Hoca Mehmet Canıkî'den tefsir dersleri almış, dönemin Nakşî temsilcilerinden Hoca Numan Efendinin sohbetlerine iştirak etmiştir. Daha sonra Çorum'a gelen Ahmet Siyahî,

295 Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 22-23; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 63.

296 Çorumlu, sayı: 51, 1 Ağustos 944, belge no 388, s. 426.

297 Erkoç, Yusuf Bahrî, ss. 42-43.

Yusuf Bahrî'den hadis ilmini öğrenmiş ve akranları arasında "hadis hafızı" lakabıyla anılmıştır.²⁹⁸

Birkaç kez Çerkeş'e giden Ahmet Siyahî, burada Halvetî temsilcisi Mustafa Efendinin sohbetlerinde bulunmuştur. Şeyh Mustafa Efendinin, "senin feyzine sebep olan zâtın ismi Hâlit olacak, onu ara!" İfadelerinden gerek Yusuf Bahrî'nin gerekse Mustafa Efendinin Ahmet Siyahî'ye Halvetî veya Nakşî icazeti vermediği anlaşılmaktadır.

Ahmet Siyahî, Hicaz'a giderken Şam'da Halid-i Bağdâdî'ye (ö. 1242/1826) intisap edip hilafet icazeti aldıktan sonra Kastamonu merkez olmak üzere Halidîliğin Batı Karadeniz Bölgesi'nde yayılmasında etkili olmuştur (ö. 1291/1874).²⁹⁹

Muhyiddin Ebu'l-Feyz Hüseyin ez-Zühdi

Tam adı, Muhyiddin Ebu'l-Feyz Hüseyin ez-Zühdi el-Hanefî en-Nakşebendî el Mansûrî b. Ömer ed-Derbendî'dir.

Zühdi, Münib el-Hâcc Osman b. Ali'ye verdiği icâzetnâmede, 1224/1809-1230/1815 yılları arasında Yusuf Bahrî'nin derslerine katıldığını, ihvandan bir cemaatin ha-

298 Memiş, Anadolu'da Halidîlik, s. 187; Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 128.

299 Ahmet Siyahî, Şam'a vardığında Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'ye intisap etmiş ve şeyhi ile birlikte hacca gitmiştir. Başına devamlı siyah sarık sardığı için Hâlid-i Bağdâdî tarafından kendisine "Siyahî" lakabı verilmiştir. Hac ibadeti sonrası bir süre daha Şam'da kalan Ahmet Siyahî, şeyhi tarafından memleketine irşat için gönderilmiştir. 1242/1827'de Kastamonu'ya dönen Ahmet Siyahî ve Abdülbaki Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, Merdoğlu Medresesi'nde de öğrenci yetiştirmiştir. Ahmet Efendi için 1294/1877'de maliye nazırı Safvetî Paşa'nın arzı ve Sultan Abdülmecit Han'ın iradesiyle Ahmet Dede Camii'nin yanında bir dergâh yaptırılmıştır. Memiş, age, ss. 187-188.

zır bulunduğu sohbetlerinde Sahih-i Buhârî'yi dirayet üzere okuduğunu, bunun dışında Nuhbetü'l-fiker'i, Elfiyetü's-sîre'yi, "inneme'l-e'mâlu bi'n-niyât" hadisini, Sülâsiyyât'ı, Beydâvî'yi, Şerhu'l-mevâkîf'in ilk kısımlarını, aklî ve naklî diğer ilimleri tahsil edip icazet aldığını belirtmektedir.³⁰⁰

Hüseyin ez-Zühdî, tasavvufi nisbesinin nereye ulaştığı konusunda bir bilgi vermemekle birlikte, "ihvandan bir cemaatin hazır bulunduğu sohbetlerinde..." ifadelerinden Yusuf Bahrî'den tasavvufi yönden de istifade ettiği düşünülebilir.

Muhammed el-Çorumî

Tam adı Muhammed b. Mustafa Şemseddin Ebu'l-Mekarim el-Çorumî'dir. Yusuf Bahrî, bu öğrencisine verdiği icazetnâmenin başında, Hadis ilmini Kur'an'dan sonraki en efdal ilim dalı olarak gördüğünü belirtmektedir.³⁰¹ İcâzetnâme, Yusuf Bahrî'nin ilmi serüveni hakkında önemli bilgiler içermesinden ötürü de ayrı bir öneme sahiptir.

43 yıllık müderrisliği ve irşat faaliyeti esnasında şüphesiz bir hayli talebesi olan Yusuf Bahrî'nin yukarıda isimlerini verdiğimiz öğrencileri ve halifeleri dışında; Kadı Beydavî tefsiri ve Sahih-i Buhârî okutma icazeti verdiği Muhammed b. Ahmet el-Amasî,³⁰² Tekkeli Hocalar diye tanınan aileden gelen ve Yusuf Bahrî'nin kızı Hatice Hanımla evlenen Halil İbrahim Efendi, Yusuf Bahrî'nin vefatından bir yıl sonra türbesini yaptıran Derviş Mehmet Paşa onun yetiştirdiği şahsiyetler arasındadır.

300 İcâzetnâme, 2019/3, vr. 2a-2b; no: 5538/7, vr. 2a-10a.

301 İcâzetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 2673/2, vr. 37b-38a; 5538/7, vr. 1a.

302 İcâzetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/7, vr. 3a-10a.

Sonuç

XIII/XIX. Asra kadar Osmanlı topraklarında geniş ölçüde yayılmış tarikatlardan olan Halvetiliğin, teşekkül dönemi sonrası Çorum'da da temsilcileri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde en önemli isim, şüphesiz Habib-i Karamanî'dir. Bayramî şeyhi ve dönemin önde gelen mutasavvıflarından Şeyh Muhyiddin Yavsî'nin kızıyla evlenmiş, İskilip'te zâviye kurmuş, Amasya'ya göçü sonrası halifeleri vasıtasıyla Çorum'daki etkinliğini sürdürmüştür.

Çorum'daki Halvetî temsilcilerine ait sınırlı bilgilere kısmen arşiv kayıtlarından ulaşılmakta olup eldeki belgelerden bu tarikatın, Çorum'da Bektaşilik, Nakşbendîlik, Mevlevîlik ve Rifailik kadar etki alanına sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Halvetîlik temsilcileri hakkında en geniş malumat, dönemin önde gelen hadis bilginlerinden Yusuf Bahrî hakkındadır. O, devrinin önde gelen birçok âliminin derslerine katılmış hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, Arap Dili gibi temel İslam bilimler yanında, aklî ve nazari ilimler konusunda da eğitim alarak "camî'u'l-'ulûm denilebilecek nitelikte bir ilim adamıdır. Medine'de yaşadığı harikulade olaylar ve hadis ilmindeki otoritesinden ötürü kendisine, derin ilim sahibi anlamında "Bahrî" nisbesi verilmiş, şiirlerinde Bahrî veya Bahriyâ mahlasını kullanmıştır. Kozmografyadan mantığa, hadis ve tefsirden tasavvufa kadar çeşitli alanlarda telif, şerh ve istinsah ettiği bir hayli eser olup Çorum'daki kütüphanenin zenginleşmesinde emeği vardır.

Güçlü bir medrese eğitimi sonrası tasavvufa intisap, Yusuf Bahrî için de geçerlidir. Kastamonu'da Şeyh Mustafa Vahdetî Efendiden Halvetî'den Halvetî, Mısır'da Murtazâ ez-Zebidî'den Nakşbendî icazeti almıştır.

Yusuf Bahrî, tasavvufta elinin emeğiyle geçinmek prensibinden hareketle, Tevkî'î Süleyman Paşa'nın Çorum'da yaptırdığı medresede ders verirken, Ulu Cami'de vaaz ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir.

Bir tasavvufî kol için en önemli unsurlardan biri, şüphesiz yolun devam etmesidir. Bu noktada Yusuf Bahrî'nin, medrese icazetine ilaveten Nakşbendî-Halvetî icazeti verdiği öğrencileri ve halifeleri de bulunmaktadır. Edirne'de faaliyette bulunan Mehmet Sadık Efendi ve Çorum'da Hacı Ali Baba bu konumlarıyla dikkat çekicidir.

Sahabeden Ma'di Kereb'in (r.a) ayakucuna defnedilmesi ve kitabesindeki yazılar, Yusuf Bahrî'nin düşünce yapısı ve inceliği konusunda fikir vermektedir.

4. ÇORUM'DA NAKŞBENDİLİĞİN TARİHİ SÜRECİ VE TEMSİLCİLERİ³⁰³

Giriş

XIII/XIX. asırda Osmanlı'daki en yaygın tarikatlardan biri olan Nakşbendilik, siyasi ve sosyal alanda etkili olmuştur. Tarikatın payitahttaki siyasi ve sosyal etkinlikleri, araştırma kaynaklarının zenginliğinin de etkisiyle ayrıntılı bir şekilde incelenebilmektedir. Ancak Nakşbendiliğin siyasi alanda payitaht kadar olmasa da sosyal ve kültürel alanda taşradaki faaliyetleri de hem tasavvuf tarihi hem de sosyo-kültürel tarih açısından ortaya konulmalıdır.

Bu düşünceden hareketle, Çorum'da Nakşbendiliğin tarihini ve temsilcilerini konu edindiğimiz çalışmamızda biz de Nakşbendiliğin genel tarihi sürecine kısaca değindikten sonra Çorum'da tespit edebildiğimiz Kara Müftü, Pembe Ömer, Ethem Baba, Şiranlı Mustafa Efendi, Çerkez Şeyhi, Yusuf Bahri ve Mehmet Hilmi gibi Nakşî temsilcilerinin hayatlarına, faaliyetlerine, varsa halifelerine ve eserlerine eğindik.

Çalışmada, Çorum Şer'iyе Sicilleri'nden, dönemin basınyayın organlarından, makalede ismi geçen bazı zatların nesillerinden günümüze ulaşanların bize aktardığı şifahi bilgilerden ve günümüz araştırmalarından yararlandık. Müellif sûfilerle ilgili nispeten zengin malumata sahip olurken kaynakların sınırlı olması dolayısıyla bazı zatlarla ilgili ayrıntıyı giremedik.

303 Bu çalışma, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13, 61-82 (2008)'de aynı başlık altında yayımlanan makalenin yeni bilgiler eklenerek gözden geçirilmiş halidir.

Tasavvuf tarihi ve Nakşbendîlik üzerine yapılan araştırmalara katkıda bulunmayı amaçladığımız bu çalışmanın benzerlerinin diğer şehirler için de yapılması, Tasavvuf tarihi için olduğu kadar şehirlerin sosyal ve kültürel dokusundaki tasavvufî neş'eyi gözler önüne serme açısından da önem arz etmektedir.

Nakşbendîliğin Tarihî Süreci

Bahâeddin Nakşbend (ö. 791/1389)'e nispetle anılan tarikat, hem elit zümreye hem de halka hitap etmesi bakımından ikili bir karaktere sahiptir. Ehl-i sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı olduğu için halkın, hilafet hususunda icmaı desteklediği için Sünnî hükümdarların ilgisini ve yardımını görmüştür.³⁰⁴

Nakşbendîliğin temel ayırıcı vasfı, Kelimât-ı Kudsiyye olarak da bilinen; 1.Nazar ber kadem, 2.Hoş der dem, 3.Sefer der vatan, 4.Halvet der encümen, 5.Yâd kerd, 6.Bâz geşt, 7.Nigâh dâşt, 8.Yâd dâşt, 9.Vukûf-i zamânî, 10.Vukûf-ı adedî, 11.Vukûf-ı kalbî şeklindeki on bir esastır.³⁰⁵ Ancak, bu esaslar prensip olarak sadece Nakşbendîliğin ayırt edici karakteristiği şeklinde algılanamaz. Zira hemen her tasavvufî tarikatın gelenğinde bu hedefler yer almıştır. Uygulamada diğer tarikatlardan ayrılan yönleri ise zikir şekli ve mürşidin sahip olduğu önemli roldür.³⁰⁶

304 Gündüz, Devlet-Tekke Münasebetleri, s. 41; Buehler, "The Naqshbandiyya in Timurid India", Journal of Islamic Studies, c. VII, ss. 196-197; Ahmet Cahid Haksever, Ya'kub-ı Çerhî: Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2009, s. 49.

305 Ali b. Hüseyin Vâiz el-Kâşifî, Reşahât Ayne'l-Hayât, çev.: Mehmed Rauf Efendi, İstanbul 1291, s. 32.

306 Johan G. J. ter Haar, "Nakşbendiyye'de Manevî Rehberliğin Önemi", çev.: Ahmet Cahid Haksever, Tasavvuf, Ankara 2002, sayı 9, ss. 385-386.

Hâcegân temsilcileri, tarihi süreci itibariyle Abdulhâlîk Gücduvânî zamanından itibaren Harezm'e kadar yayılmış, Bahâeddin Nakşbend tarafından Üveysilik, sohbet, rabîta ve teveccüh düsturları ile tahkim edilerek, merkezi Buhara'da olmak üzere hâlen Farsça'nın etkisini sürdürdüğü Maverâünnehir ve Horasan bölgelerine kadar genişletilmiş, zamanla bütün Orta Asya'da müntesipleri en kalabalık tarikat haline gelmiştir.³⁰⁷

Teşekkül dönemi ve sonrasında Orta Asya'da geniş ölçüde faaliyet gösteren tarikat temsilcilerinin siyasî konjonktür gereği bu dönemde Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinin asgari düzeyde olduğu söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı sultanlarının Nakşilik'le ilişkisinin, tarikatın düşünce yapısıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, devrinin aktüel tasavvufî meseleleriyle ilgilenmiş, vahdet-i vücudla ilgili ilmî toplantılar yapmıştır. Osmanlı Sultanı, Abdurrahman Câmî (ö. 897/1492)'yi görüşmek üzere çağırılmış ancak o, Hüseyin Baykara'yı rencide etmemek için vahdet-i vücudla ilgili yazmış olduğu Risale fi'l-vücûd isimli eserini Sultan Mehmet'e göndermekle yetinmiştir.³⁰⁸

307 Harîrîzâde M. Kemaleddin, Tibyânu Vesâilî'l-Hakâik fî Beyân-i Selâsili't-Tarâik, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi, no: C 441, c. 3, vr. 196a; Khalîq Ahmad Nizami "The Naqshbandiyyah Order", edit.: Seyyid Hossein Nasr, Islamic Spirituality, New York 1991, s. 163; Alexandre Bennigsen, "Orta Asya'da Tarikatlar", çev.: Osman Türer, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 1993, sayı 11, s. 218; Hamid Algar, "Naqshbandiyya", The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World, Oxford University Press, New York 1995, c. 3, s. 226.

308 Bk. İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, ss. 40, 43, 45-48; Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Uludağ Yay., Bursa 1990, c. 1, s. 148; Hamid Algar, "Nakshbandiyya", EI, Leiden-New York E. J. Brill 1993, c. 7, s. 936; Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlılar'da Din ve Düşünce Tarihi", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, edit.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, c. 2, s. 134.

İlerleyen dönemlerde Timurluların zayıflaması ve Osmanlıların güçlenmesine paralel olarak Nakşbendî temsilcileri, özellikle Abdullah-ı İlâhî (ö.896/1490-1491) ile birlikte Osmanlı'da nüfuz sahibi olmaya başlamışlardır. XIX. asra gelindiğinde Nakşbendîlik, Osmanlı'da en yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir. Yeniçeriliğin ilgası sonrası gelişmeler, devlet yöneticileriyle Nakşbendî temsilcilerini daha da yakınlılaştırmış, yönetim düzeyinde de etkili olunmuştur. Timurlularda olduğu gibi Osmanlılarda da Nakşbendîliğin yönetim tarafından desteklenmesinde ve bu denli yaygınlaşmasında Ehl-i Sünnet'e sıkı bağlılık önemli bir faktördür.

Osmanlı Devleti'yle ilişkileri açısından düşünüldüğünde tarikatın en önemli temsilcilerinden biri, Ubeydullah Ahrâr'ın halifelerinden Abdullah-ı İlâhî ve Ahmed-i Buhârî'dir. Bu iki zat vasıtasıyla İstanbul, Bursa, Rumeli ve Doğu Anadolu'da birçok tekkeler kurulmuştur.³⁰⁹

Çorum'da Nakşî temsilcilerinin ise bu tarihlerden çok sonraları faaliyet göstermeye başladığı anlaşılmaktadır. Şimdi bu zatlara ve tesirlerine değinelim.

4.1. Müftü Abdulkadir Efendi (Kara Müftü)

Çorum'da Nakşbendîliğin temsilcisi olarak kaynaklarda yer alan en eski şahsiyet Ali İzzet Efendinin Tezkire-i Makâmât'ında yer alan Kara Müftü'dür.³¹⁰

309 Kasım Kufralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonra Nakşbendi Muhiti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1949, c. 3, sayı 1-2, s. 133; Tahsin Yazıcı, "Nakşband, Bahâ'al-Din Muhammed b. Muhammed al-Buhârî", İA, İstanbul 1964, c. 9, s. 54; Algar, "Nakshbandiyya", EI, c. 7, s. 936.

310 Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul tr., s. 13.

Kara Müftü'nün Mezar Taşı

Asıl adı Hacı Ahmet Abdulkadir, babası Kara Mehmet Çorumî'dir. Sabuncuoğlu'nun, "elde mevcut yazma bir kitap-taki meşruhatı" na dayandırdığı çalışmasında, Kara Müftü'nün 1145/1732 tarihinde evlendiği, 1165/1752'de Hac yolculuğuna çıkıp 1166/1753'te döndüğü bilgisi mevcuttur. Ailesi hakkında fazla bir malumatın bulunmadığı Kara Müftü'nün yedisi erkek, ikisi kız olmak üzere 9 çocuğunun olduğunu öğrenmekteyiz. Şer'îye Sicilleri ile Sabuncuoğlu'da adları geçen ve doğum tarihleri belirtilen çocukları şunlardır: 1148/1735 Ahmet, 1149/1736 Mustafa, 1152/1739 Rabia, 1154/1741 Mehmet, 1157/1744 Hacı Mehmet, 1159/1746 Hacı Abdullah, 1162 Fatma, 1181/1768 Hacı Mehmet ve Hacı Hüseyin.³¹¹

311 ÇŞS, defter no 10, sayfa no 142, hüküm no 212; ÇŞS, defter no 10, sayfa no 406, hüküm no 635; ÇŞS, defter no 11, sayfa no 225, hüküm no 529; ÇŞS, defter no 12, sayfa no 25, hüküm no 141; Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul tr., s. 13; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 142.

Abdulkadir Efendi, Çorum'da yaklaşık kırk yıl müftülük yapmıştır. 1176/1762'de Çorum Müftülüğüne tekrar atanmasından hareketle XII/XVIII. yüzyılın ortalarında Çorum'da bulunduğu anlaşılmaktadır.³¹² 1201/1787'de vefat eden Abdulkadir Efendinin mezarı Çorum Ulu Mezar'da kuzey taraftadır. Mermerden yuvarlak başlı mezar taşı "Deli Müftü" diye tanınan Ahmet Feyzi (ö. r. 1327/1911) tarafından yaptırılmıştır.³¹³

Teninin esmerliğinden dolayı Kara Müftü diye bilinen ve Emirler ya da Emir Ahmetler diye bilinen aileden gelen Abdulkadir Efendi, genç yaşta babasını kaybetmiştir. Dokumanın revaçta olduğu dönemde aile mesleği olan kökboyacılığı işine yönelmeyerek tahsil için İstanbul'a gitmiştir.³¹⁴

Şeyhülislam Dürrîzâde Mustafa Efendi, Abdulkadir Efendi yeterli liyakate sahip olmadığı anlaşılan Şeyh Mehmet Efendinin yerine Cemaziyelahir 1176/Ocak 1763'de tekrar Çorum'a müftü tayin etmiştir.³¹⁵

Ulu Cami'de haftanın belirli günlerinde Hatm-ı Hâce yaptıran Abdulkadir Efendinin, Saçaklızade Muhammed b. Ebu Bekr el-Ma'raşî (ö. 1196/1732)'nin er-Risaletü'l-velediyye'sine yaptığı Haşiye-i Velediyye başlıklı bir haşiyesi vardır. Söz konusu eserin Çorumlu İsmail b. İbrahim tarafından 1196/1782 tarihinde yapılan istinsahı, Amasya Beyazıt Kütüphanesi'ndedir.³¹⁶

312 Ali İzzet Efendi, age, ss. 12-13; Tayyar Anakök, Çorum Tarihi, (Müellifin daktilo ile yazdığı nüsha), Çorum 1950, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 18833, s. 112; Abdullah Ercan, 14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Çorum 1998, s. 129.

313 İhsan Sabuncuoğlu, "Kara Müftü", Çorumlu, 1 İkinciteşrin 943, sayı 42, s. 17.

314 Aynı yer.

315 Aynı yer.

316 Bk. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, Amasya Beyazıt Ktp, no: 958, vr. 72b-82b; Anakök, age, s. 130

Abdulkadir Efendinin geniş kitaplığı Üçtutlar Mahallesi Emir Ahmet semtindeki hamam yakınında Feyziye Kütüphanesi'ndeydi. Medreselerin kapatılması sonrası kütüphane binasının yıkılmasıyla kitaplar, Hasan Paşa Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.³¹⁷

4.2. Şeyh Mehmet Baba (Pembe Ömerzade)

Çorum'daki bir diğer Nakşbendiye kolu, Çorum'da metfun "Pembe Ömerzade" diye meşhur Şeyh Mehmet Baba vasıtasıyla Turhal Şeyhi Mustafa Efendiye (ö. 1205/1790) ulaşmaktadır. Turhallı Mustafa Efendi, aslen Amasya ile Tokat arasında yer alan Turhal'dandır. Yeniçeri kökenli olan Mustafa Efendi, tahsilini Amasya ve sonrasında İstanbul'da yapmış,³¹⁸ Şam'da Murad-ı Buhârî'nin (ö. 1132/1720) torunu, Muhammed Bahâeddin'in (ö. 1169/1755) oğlu ve halifesi Ali el-Murâdî (ö. 1184/1770)'ye intisap etmiştir.³¹⁹

Turhal Şeyhi Mustafa Efendi, Mehmet Baba'yı Çorum'a

317 Sabuncuoğlu, agm, Çorumlu, 1 İkinciteşrin 943, sayı 42, s. 19.

318 Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Yay., İstanbul 1333, c. 1, s. 108; İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-ârifin: esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin min keşfi'z-zünûn, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, c. 6, s. 543.

319 Turhallı Mustafa Efendi ve sonrasında Nakşbendiliğin Üveysilik kolu daha çok Amasya, Tokat ve Çorum civarında etkili olmuştur. Turhal Şeyhi'nin halifelerinden Bor'da Ahmet Kuddusi Efendi (ö. 1265/1849), Amasya'da Kırımlı Seyyit Şeyh Abdülbaki Hicâbî (ö. 1238/1822) gibi isimlerle de tarikat Anadolu'da yaygınlaşmıştır. Turhallı Mustafa Efendi, Mürşidü's-sâlikîn, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 871/1, vr. 6b, 17b-18a; Ebu'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karnî's-sânî 'aşer, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat tr., c. 3, ss. 130, 220; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: XIX. Yüzyıl, İnsan Yay., İstanbul 2004, ss. 302-304; Ahmet Cahid Haksever, "Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", Tasavvuf, Ankara 2004, sayı 13, ss. 363-379.

halife tayin ettiğinde ona: “Oğlum, memleketine vardığında evini kazasın. Bu tarik-ı aliyyeden bir zat-ı ulyâ cesedi zuhur eder. Orasını mahall-i icrâ-yı âyin ittihaz idesin” der. Memleketine dönen Mehmet Baba kendisine verilen emir gereğince evini kazdığında bahsedilen zatın mezarı ile karşılaşır. Merkadın üzerine türbe; kible yönüne de bir mescit inşa ettirerek burada irşat faaliyetlerine başlar.³²⁰

Ali İzzet Efendi, merkadin baş kısmında Nakşbendî alamet-i farikasının olduğunu, ancak sonradan Müftü Mehmet Hilmi burayı tamir ettirirken Mevlevî olan mimarının, alçıdan bir Mevlevî sikkesi yaptığını belirtir.³²¹

Ali İzzet Efendinin verdiği malumata göre, günümüzde üç kabir yeri olan ve camiye bitişik haldeki hazirede, Turhal Şeyhi'nin işaretleriyle Mehmet Baba tarafından bulunan mezarı ilaveten Şeyh Mehmet Baba'nın, altı halifesinin ve mescidin mihrap kısmında da Halvetilik ile Nakşbendilik'ten icazetli Yusuf Bahrî'nin halifesi Hacı Ali Baba'nın da mezarı bulunmaktadır.³²²

Şeyh Mehmet Baba tarafından faaliyete geçirilen tekkeye o dönemde “Pembe Ömerzade Tekkesi” denilmekte olup vakfiyeleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri, iki yüz seksen beş kuruşun vakfedildiğini gösteren 15 Rebiülevvel 1263/ 2 Mart 1847 tarihine aittir.³²³

Nakşbendiliğin Üveysî kolu, Şeyh Mehmet Baba'dan sonra da devam etmiş olup temsilcilerinden biri Ethem Baba'dır.

320 Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 31-22.

321 Aynı yer.

322 Aynı yer.

323 Şerif Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet), GÜSBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 585.

4.3. Ethem Baba

Ethem Baba, XIII/XIX. asırda Çorum'daki tasavvufî hayatla ilgili önemli bilgiler veren Tezkire-i Makamât yazarının İzzet Efendinin de babasıdır. Ancak Ali İzzet, eserinde babası ve halifeleriyle ilgili fazla bir malumat vermemektedir.

Ahıska göçmenlerinden olan Ethem Baba'nın Çorum'a geliş tarihiyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır. Pembe Ömerzâde Tekkesi'nde faaliyet gösterdiği anlaşılan Ethem Baba ve dergâhının giderleri için ayrılan vakfiyeler, onun halk nezdindeki itibarını göstermesi açısından önemlidir. 15 Zilhicce 1250/14 Nisan 1835 tarihli belgede özetle şu ifadeler yer verilmektedir:

“Ethem Baba, bir müddetten beri Çorum'daki hankâhında sakın olarak evrâd ve ezkâriyle meşgul olduğu, geçimi için bir taraftan bir şey tahsis olunmayıp Çorum'da bulunan boyahanelerden efendimizin hazinesine tahsis olan aylık ellişer kuruşun on bir kuruşu Ethem Baba Zâviyesi'ne, beş kuruşu her ayın Cuma geceleri Sûre-i Feth-i Şerif tilavetine tahsis kılınmış ise de Ethem Baba'nın idaresine vaki olmadığından boyahanelerden hazine-i hazret-i efendimize tahsis olan elli kuruşun beş kuruşunun Fetih Sûresi'ni tilavet edene, kırk beş kuruşunun da Ethem Baba'ya tahsisine gerek vardır.”³²⁴

Ethem Baba'nın, Çorum halkı kadar idarecilerinin de takdirini kazandığı anlaşılmaktadır. Çorum Sancağı mütesellimi Memiş Ağa, Ethem Baba'nın 1270/1853'te vefatı sonrası türbenin bulunduğu yere dergâh yaptırmış ve bu yer daha sonra, “Ethem Baba Tekkesi” olarak anılmıştır.³²⁵ Dolayısıyla Çorum'a Üveysiliği getiren Mehmet Baba'nın vefatından son-

324 İlca, Çorum Vakıfları, s. 117d.

325 Çorum Şer'iye Sicilleri, 16.defter, s. 280; Çorumlu, Temmuz 946, no: 435, sayı 60, ss. 492-495; İlca, “Seyyit Şeyh Ethem Baba”, s. 4.

ra tarikat, Ethem Baba'nın vefatına kadar faaliyetlerine günümüzdeki mevlevihânenin bulunduğu yerde, sonra da Ethem Baba Tekkesi'nde devam etmiştir. Çorum Şer'îye Sicilleri'nde Ethem Baba Tekkesi'ne ait vakfiyeler de bu tespitimizi destekler mahiyettir.³²⁶

Ali İzzet Efendinin bizzat kendisinin de Nakşbendiyye'nin Üveysiye Kolu'na mensup olması³²⁷ ve ayrıca Ethem Baba Tekkesi'ne XIV/XX. yüzyılın başlarında da vakıf tahsisinde bulunulması, Üveysiliğin Çorum'da uzun dönem faaliyetlerinin devam ettiğini göstermektedir.

Tekkeye en son vakfedilen yerlerden biri, Ethem Baba'nın torunu, Ali İzzet Efendinin oğlu Ahmet Ramiz Efendiye aittir. Ahmet Ramiz Efendi, 22 Receb 1325/Ağustos 1907 tarihli vakfiye özetinde; İstanbul'da Mesih Paşa Mahallesi'ndeki fırını ve bazı arsaları Seyyit Şeyh Ethem Baba Tekkesi'ne

326 Çorumlu, Temmuz 946, no: 435, sayı 60, ss. 493-494; Çorumlu, Ağustos 946, sayı 61, s. 500.

327 Tasavvufia içli dışlı bir çevrede yaşamış olan ve XIX asırda Çorum'daki tasavvufi hayatla ilgili önemli bir kaynak hüviyetindeki Tezkire-i Makamât müellifi Ali İzzet Efendinin "İzzet" mahlasıyla yazdığı tasavvufi şiirleri de bulunmaktadır. Aşağıdaki dörtlükler Ali İzzet Efendiye aittir:

Âteş-i şevkinle cismin bir fîrûzan hûb olup
Görse bu etvârını şems ü kamer mahcûb olup
Hem Zelihâ-yı zaman lâ-şek sana mağlûb olup
Şerm eder Leylâ seninle imtihan olsun da gör.
Görse bu tarz ile cânım reşk eder cennet seni,
Yazmadan âciz kalır her hâme-i şevket seni,
Daima metheyleyip tahrir eder İzzet seni,
Kavga-yı vaslında bir sahipkırın olsun da gör.

Ali İzzet Efendinin diğer mısralarıyla ilgili olarak bk. Ercan, Çorumlu Şairler, ss. 149-151.

bağışladığını belirtmektedir. Kendisi, vakfın mütevelliliğine Kısım-ı Askeriye Mahkemesi muhırbaşısı Abdüllatif oğlu Hasan Ağa'yı, müderrisliğine de Mustafa Hilmi Efendiyi tayin etmiştir. Burada sabah ve ikindi vakitlerinde ders yapılmasını, müderris Nakşbendiliğe mensup ise pazartesi ve cuma geceleri ikindiden sonra talebelerle birlikte Hatm-i Hâce icrâ edilmesini şart koşturmuştur.³²⁸

Ahmet Ramiz Efendinin vakfettiği bu emlâkin, uzun süre Ethem Baba Tekkesi'nin ihtiyacını giderdiği anlaşılmaktadır. Zira 3 Safer 1341/25 Eylül 1922 tarihli belgede vâkıfın diğer emlâki ile vakfedilen yerler arasındaki takastan bahsedilmektedir. Buna göre Ahmet Ramiz Efendinin attâr arastasında bir başka dükkânı daha bulunmaktadır. Dükkânın kira geliri Ethem Baba Tekkesi'nde paraztesi ve cuma geceleri akşam namazı sonrası Hatm-i Hâce okuyan kişiye verilmektedir.

Vakıf mütevellîsi ve aynı zamanda Çorum Müftüsü olan Süleyman Ağa Oğlu Mustafa Efendi, vâkıfın mirasçılarının da onayıyla şehirde yeni yapılan düzenlemede vakfiyede belirtilen iki dükkâna karşılık, bilirkîşi olarak tayin edilen komisyonun onayı ile eski dükkânlardan daha kıymetli, mevkiisi daha iyi olan ve yeni inşa edilen iki ayrı dükkânın gelirinin aynı şartlarda kullanılmasına devam edileceği şerhini düşmüştür.³²⁹

Ahmet Ramiz Efendinin Şeyh Eyyüb Mahallesi'ndeki Memiş Ağa Tekkesi'nin bitişiğine bir dersane yaptırdığı (kayıtlarda Ahmediye Medresesi olarak geçmektedir), Yusuf Ağa oğlu Mustafa Hilmi Efendiyi 27 Receb 1325/5 Eylül 1907'de müderris olarak tayin ettiği Safer 1325/Mart 1907 tarihli bel-

328 ÇŞS, defter no 16, sayfa no 342, hüküm no 660; Çorumlu, Temmuz 946, no: 435, sayı 60, ss. 493-49.

329 Çorumlu, Temmuz 946, no: 435, sayı 60, ss. 493-498; Ilca, age, ss. 151-1525, 116d.

gede ifade edilmektedir. Ahmet Ramiz Efendi müderris tayininin yapıldığı bu tarihten önce vefat etmiş olup medrese, vakfettiği son hayratıdır.

Medresenin hocalarından biri, aynı zamanda Ahmediyeye Medresesi'ne müderris olarak tayin edilen Mustafa Hilmi Efendidir. Görevini ihmal etmeyişi dolayısıyla yeni yapılan medreseye müderris tayin edilmiş aylık 100 kuruş üzerinden yılda 1200 kuruş kendisine ödeme yapılması vasiyet edilmiştir. Vefatından sonra oğullarından tedrise ehil ve takvâ sahibi olan bu görevi devam ettirecektir. Çocuklarından bu görevi yürütebilecek kimse olmazsa mahallî ulemadan mütevellînin uygun göreceği bir kişi bu görevi yürütecektir. Medrese için vakfettiği kıymetli evin gelirinden ayrıca Çorum'daki ve Büğdüz Köyü'ndeki akrabalarının fakirlerine de yardımda bulunulacaktır.³³⁰

Görüldüğü üzere Osmanlı'nın son dönemlerinde Nakşbendîlerin medrese ile yakın ilişkisinin tezahürü bu tekke için de geçerlidir. Tekke ve medrese burada birlikte görev icra etmiş, giderleri vakıf tarafından karşılanmıştır.

Ali İzzet Efendi, babası Ethem Baba'yla birlikte Nakşbendî-Üveysî temsilcisi olarak Şevki Efendi isminde bir zata da değinir ki onun da mezarı, Çorum Kaymakamı Abdullatif Efendinin yaptırdığı Şeyh Eyyüb (günümüzde Kale) Mahallesi'ndeki ahşap türbede, Ethem Baba'nın yanında olup³³¹ burası Çorum'daki ziyaretgâhlar arasında yer almaktadır.³³²

330 Aynı yerler.

331 Aynı yerler.

332 Anakök, "Çorum Mitolojisi", Çorum Tarihi içinde, s. ek.

4.4. Şiranlı Mustafa Efendi

Hacı Mustafa Efendi, 1254/1838'de Gümüşhane'nin Şiran Kazası Sarıca Köyü'nde doğmuştur. Babası Ömer Efendi, annesi Nasuhoğullarından Havva Hâtundur.³³³

İlk eğitimini köyünde alan Mustafa Efendi, sırasıyla Trabzon, Tokat ve Uşak'ta tedris görmüştür. Eğitimi sonrası, tasavvufa meyli dolayısıyla Mekke'ye giderek Abdullah Mekki Erzincânî'ye intisap etmiştir. Onun vefatı sonrası Yahya Dağıstani'nin sohbetlerine katılmış ve hilafet icazeti almıştır.³³⁴

Yahya Dağıstani'nin yedi yıl hizmetinde bulunan Mustafa Efendi, şeyhi tarafından irşat için Anadolu'ya gönderilmiştir. Mekke'de iken tanıştığı bir zengin, günümüzdeki Milönü Caddesi'nde tarihî Kellegöz Camii'nin çaprazında bir dergâh yaptırmıştır. Üst kısmı Şiranlı Mustafa Efendinin hanesi olan bina, günümüzde bakımsız haldedir. Şiranlı Mustafa Efendinin Çorum'da yerini tespit ettiğimiz diğer evi ve aynı zamanda tekkesi, Kulaksız Mahallesi'nde olup burası da yine bakımsız, yıkılmaya yüz tutmuş haldedir.³³⁵

4.4.a. Ailesi Çocukları

Dört evlilik yapan Mustafa Efendinin ilk eşi, Mekke'den ayrılışı sonrası memleketi Şiran'a uğradığında evlendiği Güllü

333 Hacı Faik Efendinin torunu Münibe Hanımdan naklen. Mustafa Efendinin doğumuyla ilgili 1829 tarihi de verilmektedir. Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 74.

334 Ertekin, agm, İskilipli Alimler, s. 407; Abdurrahman Memiş, Halid-i Bağdâdi ve Anadolu'da Halidilik, Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 193; Süleyman Uludağ, "Anadolu'da Halidilik", DİA, c. 15, s. 297.

335 Şiranlı Mustafa Efendinin neslinden gelip isminin açıklanmasını istemeyen şahıslarla yapılan röportajdan.

Hanımdır. Bu evliliğinden Abdullah, “Hafız Efendi” denilen Mehmet Nuri ve Ayşe; İskilipli Emine Hanımla evliliğinden Hacı Hilmi Efendi ve Hacı Faik Efendi dünyaya gelmiştir. Şer’iye Sicilleri’ndeki kayda göre Şiranlı Mustafa Efendi 28 Rebiülahir 1314/6 Ekim 1896’da, Sofular Mahallesi sakinlerinden Çırakoğlu müteveffâ Osman’ın dul hanımı Zeliha Hâtun ile evlenmiştir. Şiranlı Mustafa Efendinin dördüncü eşi ise Tokatlı zengin bir hanım olup servetini Mustafa Efendinin hizmetine sunmuştur. Son eşi, kocasının ölümünden birkaç gün sonra vefat etmiş ve Cennetü’l-Bâkî Kabristanı’nda eşinin yanına defnedilmiştir.³³⁶

Şer’iye Sicilleri’nin 23 Cemaziyelahir 1320/27 Eylül 1902 tarihli kaydında Şiranlı Mustafa Efendinin vârisleri arasında eşleri Güllü, Emine ve Zeliha ile oğulları Hacı Hilmi ve Faik’in adı geçmekle birlikte, onun neslinden gelenlerin bize aktardığı isimler arasında olan oğlu Abdullah ile kızı Ayşe’nin adına yer verilmemektedir. Onun vârisleri arasında, bahsi geçen isimlerin dışında Saliha ve Firuze isimli iki şahıs daha bulunmakta olup son ikisinin kimlikleri hususunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.³³⁷

4.4.b. Vefatı

Mustafa Efendi, her iki dergâhında yetiştirdiği üç yüzün üzerinde halifesiyle Tokat’tan Afyon’a kadar faaliyet göstermiştir.

Şiranlı Mustafa Efendinin Afyon’da da etkili olmasının sebebi, Sultan II. Abdülhamit tarafından oraya sürgüne gön-

336 ÇŞS, defder no: 12, sayfa no: 221, hüküm no: 1300; Şiranlı Mustafa Efendinin neslinden gelenlerle yapılan röportajdan; Ertekin, “Son Dönem İskilipli Alimler”, İskilipli Alimler, s. 409.

337 ÇŞS, defder no: 15, sayfa no: 123, hüküm no: 268.

derilmesi dolayısıyladır. Müritleriyle çıktığı, muhtemelen beşinci hac yolculuğunda, Hacı Hasan Paşa'nın delaletiyle Sultan tarafından saraya davet edilmiştir. Yemek yendikten sonra padişah tarafından kendisine hediye takdim edilmiş ancak Şiranlı Mustafa Efendi, "âlimlerin en kötüsü emirlerin kapısında bulunur" prensibince kendisine sunulan parayı kabul etmemiştir. Bu durum padişahı gücendirmiş ve sürgününe neden olmuştur.³³⁸

Altı kez Hacca giden Mustafa Efendi, oğulları ve hanımıyla yaptığı son Hac yolculuğunda 1317/1899'da Medine'de vefat etmiştir.³³⁹

4.4.c. Halifeleri

Şiranlı Mustafa Efendinin halifelerinden isimlerini tespit edebildiklerimiz şunlardır.

Hacı Ömer Efendi: 1240/1824'de doğmuş olup aslen Kelkitlidir. İskilip'te ilim, tasavvuf ve kıraat yönünden öne çıkan isimlerdendir.

Tahsil için Kelkit'ten Çorum'a gelmiş, kendinden yaşça küçük olan Şiranlı Mustafa Efendiden ders okuyup ona intisap etmiştir. İrşat icazeti sonrası İskilip'e gönderilmiş, Hacıpîri Mahallesi'ndeki evinin alt katını tedris ve irşat faaliyetlerine tahsis etmiştir.

1324/1906 yılında vefat eden Hacı Ömer Efendi, İskilip'te Hacı Karânî Mezarlığı'na defnedilmiştir.³⁴⁰

338 Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 63.

339 ÇŞS, defder no: 12, sayfa no: 221, hüküm no: 1300; Şiranlı Mustafa Efendinin neslinden gelenlerle yapılan röportajdan; Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", İskilipli Alimler, s. 409.

340 Ertekin, agm, İskilipli Alimler, s. 411-412, 424.

Hacı Ahmet Niksârî (Zarakol): 1279/1861’de Niksar’ın Mesudiye ilçesinin Beyseki köyünde doğmuştur. Babası Yusuf Efendi, annesi Marziyye Hanımdır. İlk tahsilini, döneminin önemli âlimlerinden olan babasından almıştır. Hacı Ahmet Niksari’nin kardeşi Ömer Lütfi Efendi, Enderun’a gitmiş ve müderrisliğe kadar yükselmiştir.³⁴¹

Diğer birçok âlim sûfi gibi tahsili sonrası tasavvufa intisap eden Hacı Ahmet Efendi, Niksar Keşfi Osman Medresesi’nde ders vermesi yanında Kastamonu, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Ordu, Sivas, Tokat’ı içine alan bölgede irşad faaliyetlerine devam etmiş, 1935’de vefat etmiştir.³⁴²

Hacı Faik Efendi: 1303/1886’da doğan Faik Efendi, Şiranlı Mustafa Efendinin oğludur. Bayburt’ta medrese tahsili görmüştür. Babasının vefatıyla yarım kalan sülûkunu Ahmet Niksârî’nin yanında tamamlamış ve hilafet icazeti almıştır. İskilip’e yerleşen Hacı Faik Efendinin İskilip’te irşat faaliyetlerinde bulunduğu, bazen Çorum’daki evinde bazen de İskilip’te kaldığı nakledilmektedir. Ara sıra Şiran’a da giden Faik Efendinin halifeleri arasında Tokatlı Hacı Ahmet Efendi, Sivaslı Hacı İsmail Efendi ve İskilip’te Hacı Karânî mezarlığında metfun aynı zamanda oğlu Hacı Zeynelabidin Efendi (ö. 1982) gibi isimler bulunmaktadır. 1950’de Çorum’da vefat eden Faik Efendinin kabri Ulumezar’dadır.³⁴³

341 Necmettin Sarioğlu, “Niksarlı Hacı Ahmet Efendi”, Somuncubaba Dergisi, sayı 58, ss. 42-43.

342 Ertekin, “Son Dönem İskilipli Alimler”, İskilipli Alimler, s. 409; Sarioğlu, aynı yer.

343 Faik Efendinin kızı Münibe Hanımın torunu Şükrü Yalçın Yanar’la yapılan röportajdan; Ertekin, agm, İskilipli Alimler, s. 409.

Şiranlı Hacı Mustafa Efendi ile ilgili bilgilere ulaşmamızda bize yardımcı olan Şükrü Yalçın Yanar’a şükranlarımı arz ederim.

Hacı Faik Efendinin dört kızı, bir oğlu vardır. İsimleri; Zeynelabidin, Münibe (Yanar), Melahat (Şahinbaş), Nezaket ve ismini tespit edemediğimiz biz kızı daha bulunmaktadır.³⁴⁴

Mustafa Hâki Efendi: Aslen Tokatlı olan Mustafa Hâki Efendinin lakabı, “Melek Hafız” olup Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendinin yeğenidir. İlk tahsilini Tokat’ta yaptıktan sonra, Şeyhi Şiranlı Mustafa Efendiye intisap etmiştir. İstanbul’da Fatih Camii’nde imamlık yapan Hâkî Efendi irşat icazeti sonrası Tokat’a dönüp irşat faaliyetlerine başlamış, aynı zamanda Tokat’ta Ali Paşa Camii’nde imamlık görevinde bulunmuştur.³⁴⁵

Mustafa Hâki Efendi, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânı sebebiyle yapılan seçimde devrin ileri gelenlerinin arzusıyla Tokat mebusu olmuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde İttihat ve Terakkî ile yolları ayrılmış, İttihatçıların ve gayr-i müslimlerin oyları ile mebusluğu düşürülerek İstanbul’da ikamete mecbur tutulmuştur. Kendisine Çarşamba’daki Mustafa İsmet Efendi Dergâhı tahsis edilmiş, 1338/1920’de vefatına kadar burada kalmıştır. Hâki Efendinin kabri Fatih Camii bahçesinde, Gazi Osman Paşa’nın türbesine yakındır.³⁴⁶

Mustafa Hâkî Efendinin bağlıları arasında tanınmış bir diğer isim Sivaslı Mustafa Tâkî’dir. Mustafa Tâkî Efendi vefat edince bazıları; “İlim üç Mustafa ile gitti. Bunlar Çorum Şeyhi Şiranlı Mustafa, Mustafa Hâki ve Sivaslı Mustafa Tâkî’dir” denildiği rivayet edilmektedir. Fatsalı Hamid Hoca, Mustafa Hâkî Efendinin talebelerindendir.³⁴⁷

344 Faik Efendinin kızı Münibe Hanımın torunu Şükrü Yalçın Yanar’la yapılan röportajdan.

345 Necmettin Sarioğlu, “Mustafa Hâkî Efendi”, Somuncubaba Dergisi, <http://www.somuncubaba.net/icerik/altinsilsile/altinsilsile05701.html>.

346 Aynı yer.

347 Aynı yer.

Mustafa Tâki Efendi: Silsilesi Şiranlı Mustafa Efendiye ulaşan bir diğer önemli isim Mustafa Tâki Efendidir. Sivas'ta 1290/1873'te dünyaya gelen Mustafa Tâki'nin babası Mehmet Selim Efendi, annesi Saniye Hanımdır. Sultani Mektebi'nde (Lise) Arapça ve Farsça, Darülhilafe'de Türkçe ve Fıkıh dersleri veren Mustafa Tâkî Efendinin ilk resmi görevi, Sivas Bi-dayet Mahkemesi'nde zabıt kâtipliğidir.³⁴⁸

Mustafa Tâkî Efendi, Şiranlı Mustafa Efendiye intisap etmekle birlikte Mustafa Hâkî'nin sohbetlerine devam etmiş, irşat icazetini ondan almıştır. Mustafa Hâkî Efendinin vefatıyla postnişin olmuştur. Yaklaşık beş yıl irşat faaliyeti yanında, I. Dönem Sivas milletvekili seçilmiştir. 1343/1925'de vefat eden Mustafa Tâkî Efendinin kabri, Sivas'ta Abdülvehab Gazi Mezarlığı'ndadır. Halifeleri Şeyh Bahaeddin, Şeyh Yusuf ve İsmail Hakkı Toprak Efendilerdir.³⁴⁹

Mustafa Tâkî'nin Sırat-ı Müstakîm, Sebîlû'r-Reşat ve Beyanu'l-Hak gibi dergilerde makaleleri, II. Meşrutiyet sonrası düşünce yapısına ışık tutması açısından önemlidir. Kendisinin ayrıca sekiz cüzden oluşan Tarih-i Nûr-i Muhammediyye ve Kırk Hadis başlıklı iki eseri bulunmaktadır.³⁵⁰

Hacı Salih Efendi: Tokat Niksar Başçiftlik köyündendir. Şiranlı Mustafa Efendi Niksar'a uğradığı sırada ona mürit olmuş ve şeyhiyle birlikte Çorum'a gelmiştir. Seyr ü sülûkunu ve medrese eğitimini bu şehirde ikmâl etmiştir.³⁵¹

348 Bk. Necmettin Sarioğlu, "Mustafa Tâkî Efendi", Somuncubaba Dergisi, sayı 57.

349 Memiş, Anadolu'da Halidilik, ss. 195-196; Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 335.

350 Memiş, aynı yer; Sarioğlu, "Mustafa Tâkî Efendi", Somuncubaba Dergisi, sayı 57.

351 Hacı Salih Efendinin akrabalarından günümüze ulaşanlarla yapılan röportajdan. Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 73.

Çorum'a yerleşip evlenen Salih Efendi, burada müderrislik yapmış ve 1329/1911'de vefat etmiştir. Salih Efendinin mezarı Hıdırlık'ta Kereb-i Gâzî Türbesi'nde olup müritlerinden, Belediye Başkanlığı da yapan Sücaaddinzâde Zarif Ağa mezarını yaptırmış, kendisi de vefatı sonrası şeyhinin yanına defnolunmuştur.³⁵²

Hacı Salih Efendi ile Zarif Ağa'nın, Kereb-i Gazi türbesinin güney kısmında ayrı bir türbe girişi varken 1973'teki bakım onarım sırasında her iki türbe tek çatı altında birleştirilmiştir. Daha önceleri Hacı Salih Efendinin türbe kapısındaki,

Mazhar-ı yuhyikehu'llah ma'den-i kân-ı vefâ

Nakşebend-i Şiranî Halife-i Mustafa

El-Hac Salih en-Niksârî nûr-i Bârihüdâ

Bin üç yüz yirmi dokuzda eyledi dâr-ı bekâ³⁵³

Yazılı kitabe de 1973'teki bu bakım onarım sonrası kaybolmuştur.

Hacı Mahmut Efendi: Sofuzâde lakabı ile tanınan Mahmut Efendi, 1241/1826'da Darende'de doğmuştur. İlk tahsilini Darende'de yapmış, ilim tahsili için sırasıyla Uşak, Sivas, Kayseri ve İstanbul'a gitmiştir. Eğitimi sonrası İstanbul'da Ruûs-ı Hümayun sınavına girip başarılı olmasına rağmen resmi görev yerine, Çorum'a gelerek müderrislik yapmayı tercih etmiştir.³⁵⁴

Çorum'da yaklaşık yirmi beş yıl müderrislik yapan ve

352 Hacı Salih Efendinin akrabalarıyla yapılan röportajdan; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 74.

353 Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 72.

354 İsmail Hakkı Toprak, "Çorumî, Hacı Mustafa Rumî Faruk-ı Şirani (Kara Şeyh)", www.islamvetasavvuf.org

Şiranlı Mustafa Efendiye intisap eden Mahmut Efendi, daha sonra Darende'ye gitmiştir. Şeyh Hamid-i Velî Camii yanındaki yıkılmaya yüz tutmuş medreseyi yeniden inşa ettirerek tedris faaliyetlerine burada devam etmiştir çok sayıda talebe yetiştirmiş, medresenin kütüphanesinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. 1308/1891'de 65 yaşlarındayken Darende müftülüğüne atanan Sofuzâde Hacı Mahmut Efendi, 1319/1901'de vefat etmiştir.³⁵⁵

Şiranlı Mustafa Efendinin irşat icazeti verdiği rivayet edilen diğer isimler şöyledir: Alucralı Müderris Hacı Hasan Efendi, Alucralı Müderris Hacı Osman Efendi, Çalganlı Müderris Osman Efendi (ö. 1932), Başçiftlikli İnceimamzâde Hasan Efendi (ö. 1932), Hacı Muharrem Hilmi Harputi Efendi [11], Ofllu-Haçkalı Hoca Baba, Acem veliahdî Takyûddin Efendi, Benseköslü Sararîalizâde Ahmet, İskilipli Ömer (ö. 1324/1906), Cevlikli Mehmet (Gülşen).³⁵⁶

Bahsi geçen isimlerin dışında, Şiranlı Mustafa Efendiye intisap edip ders okumakla birlikte hilafet icazeti almayan ilim adamları ve hafızlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır: Kurtzade ve Alaybeyoğlu Medreseleri müderrisi olan, aralıklarla Çorum Müftülüğü de yapan Ahmet Feyzi Efendi (ö. 1909),³⁵⁷ Kutuğunlu Abdullah Efendi (ö. 1941),³⁵⁸ evinin ve

³⁵⁵ Aynı yer.

³⁵⁶ Şiranlı Mustafa Efendinin neslinden gelenlerle yapılan röportajdan; Toprak, agm, www.islamvetasavvuf.org, Halil İbrahim Şimşek, "Şiranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufi Görüşleri, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, c. 1, ss. 578-579.

³⁵⁷ 1255/1839'da Çorum'da doğan Ahmet Feyzi Efendi, Elvan Çelebi köyünde metfun ilk Osmanlı tarihçilerinden Aşık Paşazâde'nin soyundan gelmektedir. Leblebicioğulları ailesine mensup olup dedesi Osman Raif Efendi ve babası Ali Ârif Efendi gibi Çorum müftülüğü yap-

Köprübaşı Camii'nin yanındaki iki ayrı medresede ders veren Cıncıllı Mehmet Efendi (ö. 1944),³⁵⁹ Kestefzade Hafız Emin Efendi (ö. 1943),³⁶⁰ Hacı Hafız Veli Efendi (ö. 1933),³⁶¹ Şiran-

mıştır. "Deli Müftü" diye de bilinmektedir. Şer'iyye Mahmekesi'nde başkâtiplik ve kadılık vazifeleri yanında Kurt-zâde ve Alaybeyoğlu medreselerinde müderrislik te yapmıştır. Dedesi ve babasından kâlanlarla birlikte kıymetli eserlerinde aralarında bulunduğu 6112 ciltlik müstakil kütüphanesi, Çorum İl Halk Kütüphanesi'nin temelini teşkil etmiştir. Bk. Kamil Şahin, "Ahmet Feyzi", DİA, c. 2, ss. 67-68; Sayın Dalkıran, "Ahmet Feyzi Çorumî'nin Hayatı, Eserleri ve Feyz-i Rabbânî fi Redd-i Bâtıl-ı İrânî Adlı Eseri", Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (1-3 Ekim 2004), Çorum 2006, s. 559.

358 1274/1858'de İskilip'te doğmuştur. 20 sene kadar Kastamonu'da eğitimine devam etmiş, sonrasında Sallilerbaşı'ndaki medresede müderrislik yapmıştır. Atıf Hoca, vaiz Kuzköylü Mehmet Efendi ve Ulu-dereli İsmail İpekçi gibi isimler öğrencileri arasında yer almaktadır. Şiranlı Mustafa Efendiye intisap etmiş olup 7 yıllık rahatsızlığı sonrası 1941'de vefat etmiştir. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklardan; Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", İskilipli Alimler, s. 412.

359 1287/1870'de Kelkit'te doğmuştur. İskilip'e kendisi gibi Kelkitli olan Hacı Ömer Efendiden ilim öğrenmek için gelmiş, hocasının bağlı bulunduğu Şiranlı Mustafa Efendiye intisap etmiştir. Tahsili sonrası İskilip'te Köprübaşı Camii'nin yakınındaki medresede ve evinin yakınındaki medresede dersler vermiştir. Öğrencileri arasında Şeyh Ethem Efendi, Veyis Hoca, İsmet Hafız, Hocazade Hacı Mustafa, Hüdhüd Hüseyin Efendi, kardeşi Mustafa Efendi ve Osman Kalfa gibi isimler bulunmaktadır.

Mehmet Efendinin dikkat çekici bir diğer yönü, sema ve deveran gibi cehri zikir uygulamalarına karşı olmasıdır. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklardan; Ertekin, agm, İskilipli Âlimler, ss. 412-413.

360 1283/1867'de İskilip'te doğmuştur. Babası Kestefzade Hacı Emin Ağa, debbağların ve aynı zamanda tüm esnaf ve sanatkârların Yiğitbaşı idi. Babasının vefatı sonrası Emin Efendi bir yandan baba mesleğini, diğer yandan da tahsilini devam ettirmiştir. Şiranlı Mustafa Efendiye intisap etmiş olup Köprübaşı Camii'nde hatiplik yapmıştır. Vefatından 6 ay önce rahatsızlanmış, 1943'de vefat etmiştir. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklar; Ertekin, agm, İskilipli Alimler, ss. 415-418.

361 Ertekin, agm, İskilipli Alimler, ss. 418-419.

lı Mustafa Efendinin kızı Ayşe ile evlenen Kürt Hacı Mustafa Efendi (ö. 1931).³⁶²

Edebî yönü de olan Şiranlı Mustafa Efendinin münâcatından iki kıta şöyledir:

Seherde kölendir bu dertli ârif,
Halleri sana malum, istemez tarif,
Dertlere dermandır İhlas-ı Şerif,
Hürmetine bizi affeyle Allah'ım!
Günahım çoktur eyleme tâzir,
Şiranlı hacıyım, cevherim hazır,
Gamdükkânım açtım, pirimdir Hızır,
Hürmetine bizi affeyle Allahım!³⁶³

4.5. Ömer Lütfi Efendi (Çerkez Şeyhi)

Çorum'da faaliyet gösteren bir diğer Nakşbendî temsilcisi Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendidir. 18 Rebiülahir 1265/13 Mart 1849'da Kafkasya'da doğmuş olup bir hane-dan ailesi olan As kabilesine mensuptur. Babasının adı Ab-sal (Abdullah), annesinin adı Fatma'dır. Kabileye, "Asların memleketi" anlamına gelen "Asetin" de denilmektedir. Büyük dedeleri, birkaç nesil Kafkasya'da şehir devletlerinden birinin yöneticiliğini yapmışlardır.³⁶⁴

362 1283/1866'da Aşağı Emir Halil köyünde doğmuştur. Tahsil için önce Kayseri'ye gitmiş, Kastamonu'da tedris icazeti almış İskilip Köprübaşı medresesinde ders okutmaya başlamıştır. Birkaç yıl İskilip müftülüğü de yapmış olup Köprübaşı camiinde 20 sene fahri imamlık icra etmiştir. Şükrü Yanar Yalçın'dan edinilen evraklar; Ertekin, agm, İskilipli Alimler, ss. 421-422; Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 765.

363 Ertekin, agm, İskilipli Alimler, s. 410.

364 Çerkez Şeyh'in torunu ve 18. Dönem Çorum milletvekillerinden Nev-zat Aksu ile yapılan röportajdan. Elindeki bilgileri bizimle paylaşma nezaketi gösteren Nevzat Aksu Bey'e şükranlarımı arz ediyorum.

Çerkez Şeyhi'nin dedesi Azamat Efendi, beş oğlunu da yanına alarak önce Sarıkamış Hamamlıköy'e gelmişler, burada sekiz ay kaldıktan sonra Erzurum Hasankale'ye yerleşmişlerdir. Buralarda geniş araziler satın olmuşlardır. Absal Bey burada on yıl kadar ikamet ettikten sonra, diğer kardeşleriyle aralarında çıkan arazi anlaşmazlığı nedeniyle Tokat'ın Batmantaş köyüne yerleşmişlerdir. İlk Hariciye Vekili Bekir Sami'nin babası Kundukzâde Musa, Paşa Ömer Lütfi'nin akrabası olup tahsilini tamamlaması için onu İstanbul'a götürmüştür.³⁶⁵

4.5.a. Tasavvufi Serüveni

Rivayete göre yedi yaşından itibaren rüyalarında gördüğü bir zat, Ömer Lütfi'ye devamlı, “ilim öğrenmek için İstanbul'a gel” demektedir. Medreseye devam ederken bu zatı bulmak için her Cuma namazını bir başka camide kılan Ömer Lütfi Efendi, bir camide rüyalarında gördüğü zatla karşılaşır. Bu, Edirneli Mehmet Nuri Efendi (ö. 1303/1884)'dir.³⁶⁶ Şeyh Efendi, camide onu görünce diğer müritlerine, “gariptir, kolların” der. Böylece Ömer Lütfi Efendi de onun müritleri arasına katılır. On bir yıl şeyhinin yanında kalan Ömer Lütfi, ilkin tekkelerde yeni müntesiplerin benliklerinin eritilip manevi yönden olgunlaşmaları için verilen görevlerden olan kümes bakıcılığıyla görevlendirilir. Mehmet Nuri Efendiye daha sonra Çerkez Şeyhi'nin babası Absal Bey de intisap etmiştir. Mehmet Nuri Efendi, onun ismini “Abdullah” olarak değiştirmiştir.³⁶⁷

365 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

366 Edirneli Mehmed Nuri Efendi, İstanbul Emönünü'de Hacı Beşir Ağa Tekkesi'ni yeniden canlandırıp bir Halidî merkezi olmasını sağlayan isimdir. Mustafa Hâkî gibi o da “Melek Hafız” olarak tanınmıştır. Mehmed Nuri Efendi, vefatında Kaşgari Dergâhı'na defnedilmiş, yerine halifesi küçük Hüseyin Efendi geçmiştir. Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 338.

367 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

Ailecek Mehmet Nuri Efendiye intisap eden Ömer Lüt-fi Efendi, toplam on altı yıl tahsil ve seyr ü sülûk sonrası 1303/1884'te Nakşebendî, Kadirî, Sühreverdi, Kübrevî, Çeşti tarikatlarından icazet almıştır. Çerkez Şeyhi'nin Nakşî silsile-si, Mehmet Nuri Efendi, Hacı Feyzullah Fendi 81293/1876), Muhammed Kudsî Bozkırî (ö. 1269/1852) vasıtasıyla Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye ulaşmaktadır.³⁶⁸

Sultan II. Abdülhamit'in eşi de Ömer Lütfi Efendiye mün-tesip olup bizzat Sultan'ın da iltifat ettiği, hatta İstanbul'da is-tediği yere tekke açabileceği iletilmiş, ancak kendisi Sultan'a teşekkürlerini bildirerek şeyhinin talimatıyla Sivas'ın Aziziye kasabasına bağlı Kazancı köyüne gitmiştir.³⁶⁹

Çerkez Şeyhi, Kazancı Köyü'nde ilk eşi Evliyâ Hanım-la evlenmiştir. Evliyâ Hanım, Mehmet Nuri Efendinin şeyhi Hacı Feyzullah Efendinin diğer halifesi İbrahim Halilullah'ın eşidir ve bu evlilik Mehmet Nuri Efendinin iradesiyle gerçek-leşmiştir. Evliyâ Hanımın önceki eşinden Emine adında kızı olup Çerkez Şeyhi'nden de Ayşe isminde bir kızı dünyaya gelmiştir.³⁷⁰

Kazancı Köyü'nde iki yıl kaldıktan sonra 1304/1887'de Çorum Alaca'nın Bakırboğazı Köyü'ne taşınan Çerkez Şeyhi, burada bir tekke yaptırmıştır. Dört yıl irşat faaliyetinde bulun-duktan sonra 1308/1891'de Çorum'a taşınmıştır.³⁷¹

368 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006, c. 2, ss. 306-315; Zülfikâr Güngör, "Çorumlu bir Mutasavvıf Şair: Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütfi Efendi", Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, c. 1, s. 562.

369 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

370 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

371 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 72; Güngör, agm, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, c. 1, s. 562.

Çorum'a taşındıktan sonra hac yolculuğuna çıkan Çerkez Şeyhi'nin eşi Medine'de vefat etmiştir.³⁷² Kendisi, hac dönüşü Bakırboğazı Köyü'nde yaptırdığı tekkeyi yıktırarak buranın malzemelerini Çorum'a naklettirmiş, Karakeçili Mahallesi Alaybey Sokak'ta, günümüzde yıkılmaya yüz tutmuş haldeki geniş müştemilatlı tekkesini inşa ettirmiştir (1310/1893).³⁷³

Tekke; iki haymelik, bir buğday ambarı, ahır, 150–200 kişilik mescit, şeyh ailesinin kaldığı odalardan müteşekkil ve dönemine göre hayli müştemilatlı olup Sultan II. Abdülhamit'in eşi, tekke için şahsi servetinden 30 altın göndermiştir.³⁷⁴

İlk eşi vefat eden Çerkez Şeyhi'nin ikinci evliliği uzun sürmemiş ve eşinin isteğiyle ayrılmışlardır. Onun üçüncü evliliği, Alaybeyoğulları ailesinden Zekiye Hanımlardır. Bu evliliğinden r. 1310/1894'te Bahaaddin, r. 1313/1897'de Abdullah Avni, r. 1316/1900'de Zübeyde ve r. 1337/1919'da Ubeydullah isminde çocukları dünyaya gelmiştir. İlk oğlu Bahaattin, iki yaşında vefat etmiştir. Zekiye Hanım, üvey evlatları Emine ve Ayşe'ye de sahip çıkıp onların bakımını üstlenmiştir.³⁷⁵

372 Nevzat Aksu'nun naklettiğine göre Çerkez Şeyh Medine'de iken Hacc gelirlerini paylaşan Arap kabileler arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkar. İşler daha da kızışınca Çerkez Şeyh, Vali Fahreddin Paşa'ya, sulh için aracılık yapabileceğini söyler. Yaklaşık 15 günlük bir süre içinde vaaz ve nasihatlerle taraflar arasındaki anlaşmazlığı giderir. Bu, doğal olarak kendisine yönelik itibarı da artırır. Eşi Evliyâ Hanım vefat ettiğinde vasiyeti gereği Hz. Fatıma'nın yakınına gömülme yönünde talebini iletince, hem vali hem de Araplar tarafından olumlu karşılanır ve Hz. Fâtıma'nın sol tarafında 6. mezara defnolunur.

373 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan; Güngör, agm, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, c. 1, s. 562.

374 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

375 Zekiye Hanımın vefatı 1953-54 olup Hıdırlık'ta Çerkez Şeyh'in mezarına yakın yere defnolunmuştur. Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan, Güngör, aynı yer.

Tasavvufî olduğu kadar ilmî yönü de bulunan Çerkez Şeyhi, Ulu Cami’de kürsüde vaaz verip talebe de yetiştirmiştir. 1342/1924 yılına kadar 33 yıl şeyhlik yapan Çerkez Şeyhi, müritlerinden her hangi birine irşat icazeti vermemiştir. Kendisinden sonra kimin irşat faaliyetlerine devam edeceği yönündeki sorulara, “biz tesbih tanesi kadarız. Bizden sonrasına görev yoktur. Biz de emaneti sahibine iade ediyoruz” dediği nakledilmektedir.³⁷⁶

Çerkez Şeyhi, irşat faaliyetleri yanında dönemin siyasî ve sosyal hayatıyla da yakından ilgilidir. Çorum ve civarındaki prestiji dolayısıyla Mustafa Kemal, Refet Bele vasıtasıyla Çerkez Şeyhi’nden Yozgat’ta meydana gelen ayaklanmalarda nasihatçi olmasını istemiştir. Çerkez Şeyhi, böyle bir görevi yerine getirirken, isyancıların eline geçip onların safında imiş propagandasına meydan vermemek için kendisinin askerlerce korunmasının uygun olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, “şeyh efendi isabet buyurdu, kendileri bize duaya devam etsinler” mukabelesinde bulunmuştur.³⁷⁷

Ömrünün sonuna kadar irşat faaliyetlerine devam eden Çerkez Şeyhi, Çorum Ulu Camii’nde verdiği son vaazında yakın zamanda seyahate çıkacağını söyleyerek cemaatten helallik almış, vefatına yakın sol tarafından felç geçirmiştir. Vefatı sonrası, vasiyeti gereği Peygamber soyundan büyük bir zât olduğunu belirttiği Hıdırlık mevkîinde Beyler Çelebi’nin

376 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

377 Çerkez Şeyh’in Milli Mücadele esnasında yaşadığı hadiselerden biri şöyledir: Sakarya Meydan Muharebesi esnasında Çerkez Şeyh, sohbet halindeyken birden ayağa kalkıp, kibleye dönerek ezan okumaya başlar. Meclistekilerin hepsi ayağa kalkarak şaşkın vaziyette birbirlerine bakarlar. Ezanı bitiren Çerkez Şeyh “çok şükür, Yunan kâfiri Sakarya’da bozguna uğradı, kaçıyor, fakat çok da şehidimiz var.” der. Torunu Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

Çerkez Şeyhi'nin Alaybey Sokaktaki Konağı

sol yanına bir karış aşağı defnedilmiştir. (16 Ramazan 1342/21 Nisan 1924).

Çerkez Şeyhi'nin vefatı dolayısıyla dönemin mahallî yayın organlarından Çorum Gazetesi'ndeki şu satırlar, onun halk nezdindeki itibarını yansıtmayı bakımından dikkat çekicidir:

“Taata ve takvâsından gayri hiçbir şeyle meşgul görünmeyen, ömrü fanisini derin bir vecd-i kudsîde Hâlık'ın emrettiklerine hasreden, muhitimizde erişilmez bir hürmet kazanan tarikat-ı alîyye-i Nakşbendiyye'den Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Efendi hazretleri, bir müddettir esir-i firaş (yatakta hasta) bulunmakta idiler.

Geçirdiği yetmiş iki yıllık ömrün safahâtını kâfi ve Rabbînin âlem-i diğerine geçmeyi daha ziyade arzu eden Pîr-i muhterem, yalancı dünyanın müdaverât ve mualecâtına kıymet vermemiş, bir teslimiyet-i şeyhane ile bekasını da zevalini de Hâlık'ına terk etmişti. Dervişane bir tevekkülle zevâlini bekleyen Pîr-i muhterem, fazl-ı ekmele Pazar günü saat on bir'de

fani dünyanın dalâlet ve masiyetle dolu boşluğuna gözlerini kapamış, “ircîî” emr-i celîline lebbeyk’le icabet etmiştir. Hüda rahmet eyleye...

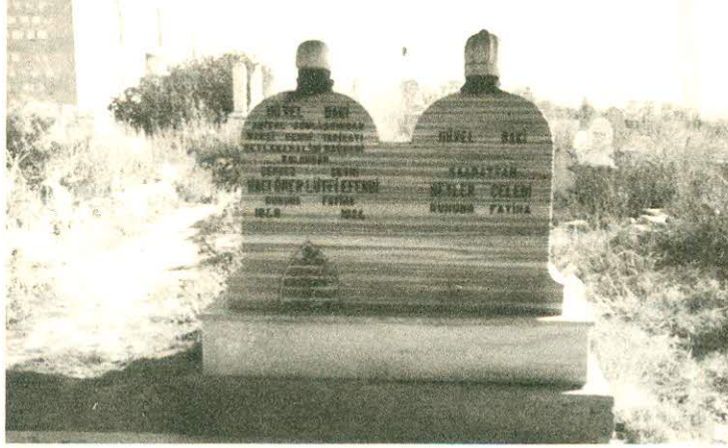
Ertesi gün cenazesi Cami-i Kebir’de bir cemâat-i Kübra ile kılınmıştır ki, Çorum muhitinde böyle bir tezahürat görünmemiştir. Nihayetsiz bir hürmete mazhar olan Şeyh muhteremin cenaze namazına iştirak eden cemaati, camiin vasi muhiti istiab edemediği gibi bir kısım halk sokaklar arasında namaza iştirak etmiştir. İmamın tekbirini ilan eden beş altı müezzinin güz sedası safha safha en son saflara yayılırken, kulaklarda faniliğin korkunç nağmeleri yer buluyordu.

Çerkez Şeyhi'nin Cenazesi (Hıdırlık'ta)

Vasiyeti mucibince Hıdırlık’a hareket eden tabut önünde bir jandarma müfrezesi, meşayih ve sokakların istiab edemediği bir cemaatle tekbirler, tehliller arasında gidiyor, daha doğrusu şehadet parmakları üstünde yükseliyordu. Hazret-i Süheyb-i Rûmî’nin havzasında sâdattan Beyler Çelebi’ye komşu olmayı arzu eden Şeyh-i muhterem, hoş-elhân Hafız Said efendinin

tertil ettikleri aşr-ı şerifin mukaddes akisleri arasında ebedi me'vasının rabit boşluğuna tevdi olunurken yükselen “Fatıha” sedası, bir daveti gufran ve rahmet halinde kalpleri dudakları dolaştı. Yaşayanların bir tuhfe-i vedâi oldu.

Çerkez Şeyhi'nin Mezarı – Üzeri kapatılmadan önce (Kent Arşivi)

Aile ve mahdumlarına beyan-ı taziyet ederiz.”³⁷⁸

Geniş bir kitap koleksiyonu olan Çerkez Şeyhi'nin Kütüphanesi değerlendirilememiştir. Gerek maddi gerekse manevi mirasıyla ilgili, “ben öldükten sonra benden size hiçbir şey kalmaz” dediği nakledilmektedir.³⁷⁹

Çerkez Şeyhi'nin 1310/1894'te, döneminin tekke ve medreselerindeki dejenerasyona işaret ettiği ve bu kurumların böyle giderse “harâb turâb” olup sonra düzelebileceklerine dair şiiri şöyledir:

378 Çorum Gazetesi Çevirileri 1921-1926, haz.: Abdulkadir Ozulu, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, c. II, ss. 1536-1537.

379 Nevzat Aksu ile yapılan röportajdan.

Hamden li'llâh îmânımız vardır hükm-i ezele
 Şükret her an Ol Bâki Rabb-i lem-yezele
 Asla çıkmaz dilimizden gıybet kelâm-ı rezele
 Tekke medreseler kalmadı, kıraat işleri düdü gazele
 Yakında tekke medreseler harâb turâb olup sonra düzele
 Hele bak gör dünyayı baştanbaşa hep hezele
 Ehl-i dil sarardı soldu döndü gazele
 Lütfüyâ işlerimiz kaldı merhamet-i Hüdâ-yı lem yezele³⁸⁰

4.6. Yusuf Bahrî

Çorum'da Nakşbendî temsilcisi olarak gösterilebilecek bir diğer isim, döneminin önemli Hadis âlimlerinden ve aynı zamanda Halvetî şeyhlerinden Yusuf Bahrî'dir. Yusuf Bahrî'yi ve Çorum'da Halvetiliği ayrı bir makalede işlediğimiz için burada tekrara düşmemek için onun Nakşîlik yönüne dair bilgilere değineceğiz.

Yusuf Bahrî, Nakşbendîlik icazetini Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Hanefî el-Yemenî'den almıştır. Kendisi, bu zatın Ezher'deki derslerine katılmak üzere Kahire'ye gitmiştir. Dönemin önemli hadisçilerinden ve Tâcu'l-Arûs yazarı olan Muhammed Murtaza Efendi (ö. 1205/1790), Yusuf Bahrî'ye hadis okutma yanında Şevval 1200/Ağustos 1786'da Nakşbendî icazeti de vermiş, şeyhlik ve halifelik sembolü olarak da yün hırka giydirmiştir.³⁸¹

Mısır'daki eğitimi sonrası İstanbul'a geçen Yusuf Bahri, kendisiyle bir dönem Mısır'da Şeyh Murtaza Efendiden ders

380 Güngör, "Çorumlu Bir Mutasavvıf Şair", Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum, c. 1, s. 570.

381 Bk. İcazetname, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 5538/1.

alan ve padişahın kâtiplerinden olan Tevki'î Süleyman Feyzi Paşa'nın ricasıyla, 1200/1786'da Çorum'da yaptırdığı ve zengin bir kütüphanesinin bulunduğu medresede ders vermek amacıyla Çorum'a gelmiştir (1202/1788).³⁸²

Yusuf Bahrî, medresedeki dersleri yanında irşat icazeti dolayısıyla tasavvufî faaliyetlerde de bulunmuştur. Bunun için seçtiği mekân ise, Nakşbendîliğin Üveys-i kolunun dergâhıdır. Onun bu tercihinde, Turhallı Mustafa Efendi gibi Yusuf Bahrî'nin de Halvetiyye-Şabâniyye'den icazet almasının etkisi olsa gerektir. Zira Bursalı Mehmet Tahir, Üsküdar'da gördüğü bir Tomar'dan hareketle, Turhallı Mustafa Efendinin, Halvetîliğin Şabâniyye kolundan da hilâfet aldığını belirtirken³⁸³ Yusuf Bahrî, Şeyh Şaban-ı Velî Dergâhı'nın on üçüncü postnişini Şeyh Mustafa Vahdetî Efendiye (ö. 1215/1800)³⁸⁴ intisap etmiş ve hilafet icazeti almıştır.

Yusuf Bahrî'nin halifesi Şerbetçizade diye bilinen Hacı Ali Baba da burada uzun süre faaliyet göstermiştir. Mezarı dergâhın haziresindedir.³⁸⁵

4.7. Müftü Hacı Mehmet Hilmi

Çorum'daki bir diğer Nakşbendî temsilcisi Müftü Hacı Mehmet Hilmi'dir. Kendisi, yine bir Nakşbendî halifesi olan Keyyâlî Veli Dede'nin neslinden gelmektedir.

382 Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, ss. 148, 156; Çorum İl Yıllığı, 2003, ss. 114, 162.

383 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, c. 1, s. 108; Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İnsan Yaya., İstanbul 2004, s. 240.

384 Fazıl Çiftçi, Hazreti Pir Şeyh Şaban-ı Velî, Kastamonu 2005, ss. 189-190.

385 Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 22-23.

Tezkire’de Keyyâlî Veli Dede’nin Nakşbendî halifesi olduğu bildirilirken silsilesi, şeyhi ve hayatı hakkında malumat verilmemektedir. Çiftlik Mezarlığı’nda metfun olan Veli Dede, zincir ustasıdır. Öşür hâsılatını bizzat ölçüp Miri İdaresi’ne teslim etmesinden ötürü “Keyyâlî” (dürüst ölçen) lakabıyla anılmıştır. Büyük Hacı Hasan Ağa, onun hayrına han, dükkân ve değirmen vakfetmiştir.³⁸⁶

Mehmet Hilmi, Keyyâlî Veli Dede’ye anne veya baba tarafından mı bağı olduğuna dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Babasının adı Mustafa olup Madanoğulları ailesinden gelmektedir ve döneminin varlıklı aileleri arasında yer alır. Kendisinin üç oğlu vardır: Mehmet Said, Ahmet Münib ve Mustafa Lebib... Şer’iye Sicilleri’nde, oğullarından Lebib’in aklî dengesinin yerinde olmadığı, Ahmet Münib’in oğlu Osman Salim’in, amcasının vasîliğini yaptığı belirtilmektedir.³⁸⁷

1261/1845’te vefatına kadar Çorum müftülüğü de yapan Mehmet Hilmi,³⁸⁸ Yusuf Bahrî’nin öğrencisi ve müntesibidir. Ali İzzet Efendi Tezkire’de, Mehmet Hilmi Efendinin irşat icazeti olduğunu belirtir ancak silsilesi hakkında malumat vermez.³⁸⁹ Ancak Hacı Ali Baba’nın türbesiyle Nakşî-Üveysilere ait zâviyenin onarımını üstlenmesi,³⁹⁰ dergâh üze-

386 Aynı eser, ss. 24, 29.

387 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 277, hüküm no 660; ÇŞS, defter no 16, sayfa no 58, hüküm 55; ÇŞS, defter no 16, sayfa no 74, hüküm 90; Çorumlu, 1 Ağustos 944, no: 388, sayı 51, s. 426.

388 ÇŞS, defter no 1, sayfa no 130, hüküm no 247..

389 Ali İzzet Efendi, age, ss. 24, 29.

390 Hilmi Efendi, Keyyali Veli Dede gibi mal varlığını hayır yoluna harcamış olup bir de medrese yaptırdığı nakledilmektedir. Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 21-23.

rindeki salahiyetin kendisinden sonra oğullarına geçmesi³⁹¹ Üveysîliğe mensup olduğu yönündeki düşünceleri kuvvetlendirirken kendisinin, Yusuf Bahrî'den de Nakşî icazeti almış olması mümkündür.

Mehmet Hilmi'nin tamir ettirdiği bu dergâhın metruk hale gelmesinin nedeni, Nakşî-Üveysilerin faaliyetlerine "Ethem Baba'nın 1270/1853'de vefatından sonra inşa edilen Ethem Baba Tekkesi'nde³⁹² devam etmeleridir. Burası sonradan mevlevîhâneye dönüştürülmüştür.

Makalede ismi geçen zatların dışında haklarında fazla bir malumatın bulunmadığı Nakşbendî temsilcileri de yine Çorum'da faaliyet göstermiştir. Tespit ettiğimiz bir diğer isim Şerife ve Fatma Hâtunların yaptırdığı medresede müderris olan Salih Efendinin babası Kara İsmail Efendidir. Kara İsmail Efendi, kendi adını taşıyan medresede Tefsir dersleri yanında irşat faaliyetlerinde de bulunmuştur.³⁹³

Bir diğer Nakşbendî Dergâhı İskilip'te yer almaktadır. Hacı Mehmet Ağa tarafından 1264/1848'de yaptırılan dergâh hakkında da fazla bir malumat bulunmamaktadır.³⁹⁴

391 Zira Mevlevî şeyhi Muhammed İzzet Dede, Azap Ahmet Mahallesi'nde o dönem itibariyle metruk haldeki zâviyenin kendilerine verilmesini Hilmi Efendinin çocuklarının da rızasını alarak Evkaf Nezaretî'nden talep etmiş ve bu talebi uygun görülmüştür. Çorumlu, 1 Ağustos 944, no: 388, sayı 51, s. 426.

392 Çorum sancağı mütesellimi olan Memiş Ağa tarafından, Ethem Baba'nın 1270/1853'de vefatı sonrası mezarının bulunduğu yere dergâh yaptırılmıştır. Çorum Şer'îye Sicilleri, 16.defter, s. 280.

393 Anakök, "Çorum Mitolojisi", Çorum Tarihi içinde, s. ek.

394 Ali Kılıcı, "İskilip'teki Vakıflar ve Ebussuud Efendi", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, haz.: Mevlüt Uyanık, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998, s. 92

Sonuç

Diğer tarikatlar ve temsilcileriyle kıyaslandığında Osmanlı Devletinin genelinde olduğu gibi Çorum'da da Nakşbendiliğin XIII/XIX. asırda yaygın bir şekilde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Mehmet Baba'yla Çorum'da başlayan Nakşbendiliğin Üveysilik kolu, XII/XVIII. Yüzyılın sonlarından tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar yaklaşık 150 yıl faaliyet gösterirken Halidîler de Çorum'da etkilidirler.

Zengin bir tasavvufî kültüre sahip olan Çorum'da tarikatların birbirleriyle etkileşim halinde oldukları görülmektedir. Turhallı Mustafa Efendinin ve Yusuf Bahrî'nin Nakşî ve Halvetî icazetleri dolayısıyla Çorum'daki bu tarikatların temsilcileriyle aynı dergâhı paylaşımları bunun bir tezahürüdür.

İlmî müktesebatı ile dikkati çeken Çorum'daki Nakşbendî temsilcilerinin, belli aralıklarla Ulu Cami'de halka vaaz ve nahiyye bulunmaları, sadece çevrelerindeki derviş zümresinin ya da öğrencilerinin değil, tüm halkın eğitim ve yetişmesine olan alaka ve gayretlerinin örneklerinden biridir.

Çorum'daki Nakşî temsilcilerinin şahsında dikkat çekici bir diğer yön, ilmiye sınıfına mensup olmalarıdır. Müftü Abdulkadir Efendi, Şiranlı Mustafa Efendi, Çerkez Şeyhi Ömer Lütfi Efendi, Yusuf Bahrî ve Kara İsmail Efendi tedris faaliyetlerinde adı geçen isimlerdir. Müftü Mehmet Hilmi Efendi her ne kadar tedris ile meşgul olmasa da ilmiye sınıfından gelmektedir.

Yine Ethem Baba ve Şevki Baba'nın tekkesinin bir bölümünün medrese olarak tahsis edilmesi, Çorum'daki hemen tüm Nakşî temsilcilerinin dönemlerine göre eğitim seviyelerini ve halk nezdindeki itibarlarını göstermesi açısından önemlidir.

Nakşbendî dergâhların yerine getirdiği fonksiyonlar açısından konuya bakıldığında, bu kurumların kırsal kesimden ziyade şehir merkezinde yoğunlaştıkları, temsilcilerinin ilim adamı kimliğinden ötürü eğitim faaliyetlerinin ön plana çıktığı söylenebilir. Bunun yanında fakirlerin gözetilip korunması, yolcu ve misafirlerin doyurulup barındırılması, kütüphane faaliyetlerine yer verilmesi ve ibadethane gibi işlevlerin yerine getirildiği görülmektedir.

5. ÇORUM'DA OSMANLI DÖNEMİ RİFAÎ KÜLTÜRÜ³⁹⁵

Giriş

Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü olarak nitelendirilen kültür, toplumsal gelişme süreci içinde oluşturulan maddî ve manevî değerleri ihtiva etmektedir. Bu noktada tasavvuf, Türk-İslam kültürü içinde önemli bir yere sahiptir.

Çorum'da bir dönem etkin olan Mevlevîlik, Bektâşîlik, Nakşbendîlik, Halvetîlik gibi tarikatlar, tasavvuf kültürünü oluşturan, ona renk veren öğelerin bir kısmıdır. Kulluk bilinci, insanın kendini gerçekleştirmesi gibi ideallerde birleşen tasavvufi ekoller, ritüelleri, giyim ve davranış biçimleriyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Rektörlüğümüzün, Çorum Valiliği ve Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanan Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum" başlıklı sempozyumda biz de Çorum'daki tasavvufi hayatla ilgili yaptığımız çalışmaların devamı niteliğinde Rifâîlik konusunu ele aldık.

Tebliğimizde, Çorum'da Rifâîliğe dair ilk izlerden tekke ve zâviyelerin kapatılışına kadarki süreçte tarikatın tarihi serüvenini, tespit edebildiğimiz son temsilcilerini, Çorum tarihi ve kültüründeki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

Araştırmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Çorum

³⁹⁵ Bu çalışma, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu, c. II, 1149-1163, Çorum 2008'de aynı başlık altında sunulan tebliğin yeni bilgiler eklenerek gözden geçirilmiş halidir.

Şer'îye sicilleri başta olmak üzere ilk elden kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Bunlara ilaveten geçmişteki Rifâî temsilcileriyle akrabalık bağı ya da konuyla ilgili bilgisi olan şahıslarla röportajlar yapma imkânı bulduk.

Çorum'da Rifâîlik konusuna geçmeden önce tarikatın kuruluşu ve tarihi süreci hakkında kısaca bilgi verelim.

Irak'ın Vâsıt şehri yakınlarında metfun Ahmet er-Rifâî (ö. 578/1182)'ye nispet edilen Rifâîlik, Kadirilik ve Yesevilik'ten sonra kurulan ilk tarikat sayılmaktadır. Rifâîlik, aynı zamanda Anadolu'ya ilk giren tarikatlar arasındadır. VII/XIII. yüzyıldan itibaren Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli'de yaygınlaşan tarikatın esas yükselişi ve yaygınlaşması XIII/XIX. asırdadır. Yanında kaldığı yirmi yıl boyunca Sultan II. Abdülhamit'in İttihad-ı İslam düşüncesinin Arap ülkelerinde uygulanmasında önemli role sahip olan Ebu'l-Hüdâ'nın çabalarıyla tarikat, geniş ölçüde yayılmıştır.³⁹⁶

Her ne kadar İttihad-ı İslam düşüncesi çerçevesinde Rifâîlik, farklı coğrafyalardaki Müslümanların birliğini amaçlasa da Osmanlı dâhilinde de faaliyetlerini artırmış olup bunun Çorum'daki tezahürlerinden biri günümüzde Abdi Bey Camii'nin bulunduğu yerde yaptırılan Rifâî dergâhına yönelik malî yardımlardır. Bina, Hazine-i Hassa'dan gelen destekle inşa edilmiştir.

396 Hasan Kamil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 1994, ss. 260-261; II. Abdülhamit'in de desteği ile 19. asrın sonlarına doğru Irak ve Suriye'nin birçok bölgesinde ve Halep'te de Rifâî zâviyeleri açmıştır. Gündüz, Devlet Tekke Münasebetleri, ss. 216-235; Mustafa Kara, "II. Abdulhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", II. Abdulhamid ve Dönemi sempozyumu bildirileri, (2 Mayıs 1992), İstanbul 1992, ss. 69-70; Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", DİA, c. 2, s. 128; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 19. Yüzyıl, İnsan Yay., İst. 2004, ss. 40-41, 410.

Çorum'da bir hayli müntesibi olan Rifâîliğin bilinen ilk yeri, asıl adı Ömer olan Biber Dede'nin, Şıhlar (şimdiki adıyla Kunduzhan) Mahallesi'nde Şıhlar (Devane) Camii'nin doğu kısmında iki zat ile birlikte metfun olduğu mezarın bitişiğidir. Ali İzzet Efendi, XIII/XIX. yüzyıl sonlarında birçok Rifâî'nin burada zikir yaptığını belirtir.³⁹⁷ Günümüzde duvarla çevrili bir alan içerisinde olup önünde küçük bir bakkal vardır.

Daha önceleri Rifâî dergâhı iken XIII/XIX. yüzyılın ikinci yarısında fonksiyonunu yitiren bir dergâh daha vardır ki Şarkıyan Mahallesi'nde Hacı Abdurrahmanzade Konağı'nda Penahi Sultan'ın metfun olduğu yerdir.³⁹⁸

XIX. asrın son çeyreğine gelindiğinde, Çorum'da etkili olan başlıca iki Rifâî Dergâhı dikkati çekmektedir. Kurucuları Ebu Bekir Efendi ve Ömer Hulûsi'dir. Şimdi bu zatlara ve kurdukları dergâhlara kısaca değinelim.

5.1. Ebu Bekir Efendi (Hacı Bekir Baba) ve Dergâhı

1262/1846'da Çorum'un Değirmendere Köyü'nde dünyaya gelen Ebu Bekir Efendinin baba adı el-Hâcc Osman b. Ali'dir.³⁹⁹

Hafız-ı kurra olan Hacı Bekir Baba, tasavvufa intisabı öncesi hocalık yapmak için Çorum'dan Samsun'a gitmiştir. Tasavvufa meylederek İstanbul'a, Hüdâyî Dergâhı'na gitmiş,

397 Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makamât, Şirket-i Sahafıyye-i Osmaniye, İstanbul tr., s. 28.

398 Aynı eser, s. 31.

399 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 226, hüküm no 480; ÇŞS, defter no: 14, sayfa no 157, hüküm no 385; İhsan Eskiürk, Bir Başka Yolculuk, Ankara 2003, ss. 8-11.

nefsini terbiye amacıyla kendisine atların seyisliği verilmiş ve yedi sene bu görevi yapmıştır. Sonrasında dergâhın şeyhi tarafından yanına namaz kılması için seccade, bir keşkül ve canavar düdüğü verilerek seyahate yollanmıştır. Yaklaşık yedi senelik seyahati sonrası Mekke'ye gelen Hacı Bekir Baba, bilahare Ahmet er-Rifâî'nin türbesini ziyaret etmiş, burada Üveysi tarzda, manevi işaretle gittiği Tanta'da Abdürrahim Tantavî'den de zahiri icazet almıştır. Hacı Bekir Baba'nın bundan başka Kadirî, Bedevî ve Şazeli icazetleri de vardır.⁴⁰⁰

Abdurrahim Tantavî'nin yanından ayrılarak İstanbul'a gelen Hacı Bekir Baba, kendisine verilen icazetnameyi Şeyhülislam'a göstermiştir. Şeyhülislam'ın, "nerede kalmak

Hacı Bekir Baba

400 Metin Balcı ile yapılan röportajdan; EskiTürk, age, ss. 8-13.

istersiniz?” Sorusuna memleketi Çorum’da kalmak istediğini söylemiş, hazineden dergâhını inşa için para verilmiş ve gönderilirken bu meblağın yeterli olmaması halinde yetkili kişilerden gereken parayı alması irade buyrulmuştur.⁴⁰¹

Hacı Bekir Baba, Çorum’a gelip de ilk olarak otele yerleştiğinde Çorum halkı kendisi hakkında, “Kara Şeyh” lakabını kullanmıştır. Aynı dönemde yaşamış olan Nakşbendî temsilcilerinden Çerkez Şeyhi’nin de Hacı Bekir Baba’dan bu şekilde bahsetmesinden hareketle, “Kara Şeyh” lakabının yaygınlaştığı söylenebilir.⁴⁰²

25 Zilkade 1317/27 Mart 1900 tarihli Şeyh Ebu’l-Hüdâ’nın, “selef-i dâiyanem” ifadesini kullandığı Muhammed Bahaeddin Nazif Efendi tarafından düzenlenen vakfiyede, vakıfların vekâleti Ebu Bekir Efendiye verilirken kullanılan, “...dergâh-ı mezkûrda meşihat ve vakf-ı mezkûrun tevliyet cihetinin uhdesine tevcihi semehatlü Şeyh Ebu’l-Hüdâ Efendi hazretlerinin hulefasından tarikat-ı aliyye-i Rifâiyye meşayihından Çorumlu reşadettü eş-Şeyh el-Hâcc Ebu Bekir Efendi b. el-Hâcc Osman dâileri tarafından istid’â olunmakla..”⁴⁰³ ifadelerinden, Ebu Bekir Efendinin Şeyh Ebu’l-Hüdâ (ö. 1307/1909)’dan⁴⁰⁴ da hilafet icazeti aldığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu dergâhın evlada meşrut vakfiyesinden, dergâhın kuruluşunun 866/1461 tarihine kadar uzandığı anlaşılmaktadır.⁴⁰⁵ Dergâha bitişik haldeki caminin bânisi

401 Aynı eser, ss. 13.

402 Aynı eser, ss. 13, 15, 23.

403 ÇŞS, defter no 14, sayfa no 157, hüküm no 385.

404 Ebu’l-Hüdâ Efendi 1313/1895 tarihinde Eyüp Yahyazade Tekkesi bitişinde bir kütüphane inşa ettirmiş, vefatında da kütüphane içerisine defnolunmuştur. Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, s. 100.

405 Çorumlu, sayı 45, 1 Şubat 944, belge no 368, ss. 401-402.

Abdi Ağa'dır. Cami, günümüzde de aynı adla anılmakta⁴⁰⁶ olup dergâhla caminin aynı dönemde inşa edilip edilmediği konusunda bir malumat bulunmamaktadır. 1121/1708 yılı itibariyle camiin imamı İbrahim Efendi, günlük 1 Akçe ücret almaktadır.⁴⁰⁷

Zamanla dergâha vakfedilen yerler artmıştır. Çorum Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlarda Abdi Bey Camii için Muharrem 1057/Şubat 1647 tarihi itibariyle, "Yazıçiftlik karyesinde vâki mamulumu'l-hudud ve'l-ceyran bir bab değirmenin yedi sehinden birisi ve Karapürçek nam karyesi malikânesinden rub' hisse-i aidat..." vakf edilmiştir. Ancak "...vazife-i muayyenesiyle ber vech-i meşruta tevliyetine bâ berat-ı şerif-i âlişan mutasarrıf olan batn-ı evvelde ekber ve erşed-i evlad-ı vâkıfıdan..." Osman b. Mustafa'nın vefat etmesi ve çocuğunun da çok küçük olması hasebiyle⁴⁰⁸ Ebu Bekir Baba'ya, Osman b. Mustafa'nın çocuklarını yetiştirip terbiye etme şartıyla vakfin sorumluluğu verilmiştir.

Kayıtlarda dergâh görevlilerinin isimlerine dair ilk bilgi, Cemaziyelevvel 1246/Eylül 1830 tarihine aittir. Bu tarihte evlâd-ı vâkıftan Arif Halife, zâviyedârlık yapmaktadır. Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'a bağlı evkaftan Ankara Vilayeti Yozgat sancağında Çorum kasabasına bağlı Divan-ı Emlak Nahiyesi'nde, Mehmet Paşa kızı Esleme Hâtun evladına meşrut vakıf malikânesi olan Göcen Ovacığı köyü, bu dergâhın vakıfları arasında yer almaktadır. Kendisinden sonra zâviyeyi devredecek rüşde sahip bir evladı bulunmayan Arif Halife'nin

406 Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 105.

407 Aynı eser, s. 79.

408 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 50, hüküm no 104; Nejat Taner, Çorum'un 11 Numaraları Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: h. 1304/1307-M. 1886-1889, Kırıkkale Üniv. Sos. Bil. Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2002, ss. 186-187.

vefatıyla zâviyede, âyende ve revendenin doyurulması gibi görevler bir süre yerine getirilememiştir.⁴⁰⁹

Arif Halife'nin ne zaman vefat ettiği, zâviyenin ne kadar süreyle boş kaldığı konusunda bir malumat bulunmamaktadır. Vakfi devredecek rüşde sahip bir evladın bulunmaması durumunda vâkıfın şart koştuğu üzere beşte bir mahsulü mütevellî olanlara verildikten sonra geri kalan kısmın -her ne kadar dergâh kullanılamayacak derecede harap olsa da- yolcu ve misafirlere ikramı gerekmektedir. Dolayısıyla bu vazife için Akpınar Mahallesi'nin ikinci, beşinci ve yedinci numaralarında kayıtlı olan bu işin ehli halifelerden Ebubekir, Ahmet ve Mehmet Efendilerden her birine 7 Şevval 1294/15 Ekim 1877 tarihi itibarıyla birer kıta berat verilmiştir.⁴¹⁰

Ebu Bekir Efendinin postnişin tayin edildiği; bir tarafı cadde, diğer tarafı dergâha ait çıkmaz sokak ve toplam, “dört bab dâhilinde bir mahzen ve hudûd-ı mezkûre dâhilinde bir bâb matbah ve bir bâb ahır ve bir haymelik ve bir miktar havlu”dan oluşan⁴¹¹ dergâhın, kapsamlı bir bakım onarım ihtiyacı vardır. Bunun için, “..müfti-i esbâk fazîletlü el-Hâcc Ahmet Feyzi Efendi b. el-Hâcc Ali Efendi muhdırında Medine-i mezbure halen Evkaf Müdürü rif’atlü el-Hâcc Elvan Efendi b. Ali ...”den oluşan bilirkişi heyeti keşifte bulunmuştur. Masrafları Sultan II. Abdülhamit’in iradesiyle Hazine-i Hâssa-i Şahane’den karşılatırılan dergâhın, “bir bâb tevhidhane ile 3 bâb zâviye hücreleri ve bir cümle kapısı tecdîden ve tevsî’an inşa kılınmış...” ve 25 Rebiülahir 1316/10 Kasım 1898’de faaliyetine geçmiştir.⁴¹²

409 Çorumlu, sayı 45, 1 Şubat 944, belge no 368, ss. 401-402.

410 Çorumlu, sayı 45, 1 Şubat 944, belge no 368, ss. 401-402.

411 ÇŞS, defter no 12, sayfa no 241, hüküm no 1376; ÇŞS, defter no 13, sayfa no 226, hüküm no 480.

412 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 226, hüküm no 480; Çorumlu, sayı 61,

Yine 25 Rebiülahir 1316/12 Eylül 1898 tarihli vakfiyede, Çorum civarındaki Kuruçay mevkiinde Ağcaoğlu Necib b. Bekir b. Ali, Reşadetlü Şeyh Hacı Mustafa Efendi b. Abdullah b. Abdullah ve Osman b. Ömer b. Abdullah ve Kuruçaylı Gündük Ahmet b. Abdurrahman b. Abdullah bağlarıyla çevrili arazinin dergâha bağışlandığı belirtilmektedir. Vakıf mütevellisi Ahmet Feyzi Efendiye teslim edilen vakfiyede, elde edilen gelirin ne şekilde harcanacağına, Ebu Bekir Efendiden sonra kimin postnişin olacağına dair şu bilgilere yer verilmektedir:

“Senevî altmış kuruş zâviye-i mezkûrumda postnişin bulunan zâviye-i meşihata i'tâ”, geri kalanı “zâviye-i mezkûrede âyende ve revende fukaraya sarf oluna. Ve kazanlar dahi fukara, guraba ve dervişanın elbiselerinin tathir suyu için isti'mâl oluna. Ve menzil-i mezkûrda hayatta oldukça ben, vefatımdan sonra zevcem Fatma binti Ali Bey ile veled-i ma'nevîm Ali Efendi b. Ebû Bekir ma'an sâkin olalar. Ba'd-ı vefâthâ zâviye-i mezkûremde seccadenişin Tarikat-ı Ahmetiyye-i Rifâiyye olan zevat ma'a'l-ehl ve'l-'iyâl sâkin olalar. Ve hayatta oldukça ben, vefatımda veled-i ma'nevîm muma ileyh Ali Efendi zâviyede şeyh ve vakf-ı mezkûremde mütevellî olup mezbûr Ali Efendinin vefatında evlad-ı evlad-ı evlad-ı zükûretle meşihata ehil ve tarikat-ı aliyye-i Rifâiyye'de halife olanlar hatta'l-inkirâz şeyh-i zâviye ve mütevellî-i vakf olalar. Ve ba'de inkiraz-ı evlad, benim halifelerim ve ba'dehu halifelerimin akdem ve erşed ve eslah halef-i hulefa-i hulefası şeyh ve mütevellî olalar. Ve ba'de inkirazi'l-küll tarikat-ı aliyye-i Rifâiyye'de nisbeti sahîh ve erşed bir halife-i şeyh mütevellî ola.⁴¹³

Söz konusu belgede, zâviyede uygulanacak hususlara da değinilmektedir: “...Ve beher cuma ve isneyn geceleri

Ağustos 946, belge no 439, s. 505; Eski Türk, Bir Başka Yolculuk, Ankara 2003, ss. 8-11.

413 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 226, hüküm no 480; Vakfiyenin bir diğer sureti için bk. Ilıca, Çorum Vakıfları, ss. 90, 95.

seccadenişîn bulunan meşayih-ı kiram zâviye-i mezbûrede it'âm-ı fukara ederek salât-ı 'işâ-yı tevhidhane-i zâviyede ve ba'de'l-edâ hazret-i pîr eş-Şeyh es-Seyyit Ahmet er-Rifâî (k.s.) hazretlerinin tarikat-ı şerife-i Ahmetiyyeleri ve e'izze-i kiramın usûl ve erkanı üzere ber-nehc-i şer-'i şerîf zikredeler. Ve hıtâm-ı ezkâr-ı şerîfde du'a-yı devam-ı ömür ve şevket ve saltanat-ı hazret-i padişahî ve muvaffakiyet ve nusret-i Cenâb-ı Şehriyârî ve selâmet-i âmme-i mevcûdîn içi dua edeler.”⁴¹⁴

Dergâhın inşası sonrası vakfedilen yeni yerler de vardır ki bunlardan biri Şeyh Ebu'l-Hüdâ'nın, “selef-i daiyânem” ifadesini kullandığı Muhammed Bahaeddin Nazif Efendi tarafından bağışlanan bahçelerdir. Söz konusu “bağ ve bahçelerin ve değirmen hissesi vesairenin gulsesi dergâh-ı mezkûrda âyende ve revendeye it'âm-ı ta'âm itmek üzere” vekâleti, 25 Zilkade 1317/27 Mart 1900'de Ebu Bekir Efendiye verilmiştir.⁴¹⁵

Tekke ve zâviyelerin 1925'te ilgasıyla her ne kadar zâviyeler resmen kapanmış olsa da Osmanlı Arşivleri'ndeki kayıtlardan vakıf gelirleri dolayısıyla mali yönden özerk konumdaki zâviyelerin –tüm vakıfların gelirlerine el konulduğu 1929 yılına kadar- gayr-i resmî de olsa faaliyetlerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu durum Ebu Bekir Efendinin faaliyette bulunduğu dergâh için de geçerli olup kendisi, vefat tarihi olan 1928 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Ebu Bekir Efendinin kabri Ulu Mezar'dadır.

Hacı Bekir Baba'nın halifesi Hacı Ali Müştak'tır. Nakşbendîliğe de intisabı olan Hacı Ali Efendinin Ebu Bekir Efendiye bağlanması bir rüya dolayısıyladır. Rüyasında Hacı Bekir Baba'yı ayağına zincir takıp kendisini çeker vaziyette

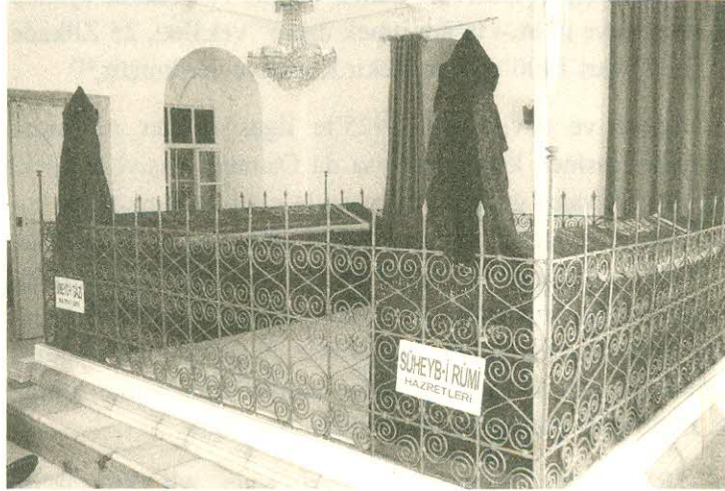
414 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 226, hüküm no 480.

415 ÇŞS, defter no 14, sayfa no 157, hüküm no 385.

görür. Uyandığında ayağında zincir izlerini ve acısını hissedenden Hacı Ali Efendi durumu şeyhine anlatır. Bunun üzerine şeyhi ona, “oğlum seni Kara Şeyh’e teslim ettim.” der. Hacı Ali Efendi, Ebu Bekir Efendiye vardığında kendisini kapıda bekler vaziyette bulur. İki senelik sülûku sonrası icazet alır.⁴¹⁶

5.2. Süheyb-i Rûmî (Hankâh) Zâviyesi

Çorum’un dini hayatında günümüzde de etkili olan⁴¹⁷ ve aynı zamanda Rifâî dergâhı olarak hizmet veren bir diğer zâviye, Hıdırlık’tadır. İlkın türbenin inşa edildiği ve gelip geçenlere ikramda bulunulduğu zâviye, Çorum tarihini Hz. Peygamber dönemiyle irtibatlandırmaktadır.

Hıdırlık'ta Süheyb-i Rumi Türbesi

416 Eskittürk, Bir Başka Yolculuk, s. 25.

417 Muammer Cengil, “Süheyb-i Rumi, Kereb-i Gazi ve Ubeyd-i Gazi Türbelerinin Çorum’un dini Hayatına Yansımaları”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, c. 2, ss. 929, 935-942.

denilmektedir.⁴¹⁸ Zâviye, Selçuklu sultanları döneminde Hüseyin Paşa tarafından inşa ettirilmiş, ziyaretçilere yemek verilmesi için köy arazisi vakfedilmiştir. Osmanlılar döneminde türbedarlık vazifesi için yıllık elli Çorum ölçeği ve aylık 300 kuruş tahsis edilmiştir.⁴¹⁹

*Hıdırlık Camii
(Çorum İl Yıllığı 2003'den)*

Türbenin ve zâviyenin kendisine atfedildiği Suheyb-i Rûmî'nin asıl adı Ebu Yahya olup Musul'da doğmuştur. Rumlar burayı işgal edince küçük yaştaki Suheyb'i esir alarak Anadolu'ya getirmişlerdir. Rumlar tarafın

dan yetiştirildiğinden Rûmî lakabıyla tanınmıştır. Uzun süre Anadolu'da kalan Suheyb-i Rûmî, İbn Cüd'an isimli bir Arap tarafından satın alınıp Mekke'ye götürülmüş ve orada azat edilerek Ammâr b. Yasir ile birlikte Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman olmuştur. Bedir, Uhud ve Hendek harplerine katılan Suheyb-i Rûmî, bu yüzden Hz. Peygamber'in ikinci sancaktarı diye bilinmektedir. Hz. Ömer yaralandığında Hz. Osman'ın hilafeti ilan edilinceye kadar Hz. Ömer'in emriyle imamlık yapmış, onun cenaze namazını kıldırmıştır.⁴²⁰

Kaynaklarda Suheyb-i Rûmî'nin vefat yeri konusunda

418 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 121, hüküm no 195.

419 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 4-5; Anakök, "Çorum Mitolojisi", Çorum Tarihi içinde, s. ek.

420 Ali İzzet Efendi, age, ss. 6-7.

farklı görüşler bulunmaktadır. Şevval 38/m 658'de 73 yaşında vefat ettiği ve mezarının Medine'de Cennetü'l-Bakî'de olduğu nakledilmektedir. Ali İzzet Efendi ise Kühü'l-Ahbâr'dan ve Yusuf Bahrî'den naklen Suheyb-i Rumî'nin İstanbul fethine Ankara yoluyla giderken ya da gelirken Çorum'da vefat ettiğini ileri sürer.⁴²¹ Yusuf Bahrî'nin, Kereb-i Gazi'nin ayakucu tarafına rastlayan yere defnolunması ve mezar taşı üzerindeki yazılar da onun bu düşüncesinin tezahürüdür.

Suheyb-i Rûmî ile Kereb-i Gazi'nin türbe ve zâviye vakıflarının vekâletleri birlikte yürütülmekte, zâviyedârlık yapanlara Çorum Hâss-ı Hümayunu'ndan buğday da verilmekteydi. Zâviyenin gelirlerinin bir kısmı burada kalan derişlere, bir kısmı da âyende ve revendeye yemek ikramına tahsis edilmekteydi.⁴²²

1147/1734 Temmuzunda Cuma ve bayram namazları için halkın yardımıyla minber konulmuş, hatip olarak Emir Hasan tayin edilmiştir. 1179/1765'te camiin hatibi Mustafa Pir, hastalığı dolayısıyla görevinden ayrılmış, yerine günlük 1 akçe ile oğlu Seyyit Hacı İsmail tayin edilmiştir.⁴²³

Osmanlı Arşivleri'ndeki Receb 1181/Aralık 1767 tarihli, "Çorum'da Muhibb-i Rûmî zâviyesi vakfı üçte iki hisse zâviyedârlığı" ile ilgili belgeden, söz konusu yerin bu dönemde, "Muhibb-i Rumî Zâviyesi" olarak da isimlendirildiği anlaşılmaktadır.⁴²⁴

Osmanlı Arşivleri'ndeki Suheyb-i Rûmî Zâviyesi ile ilgili

421 Aynı yer.

422 Aynı yer.

423 Aynı eser, s. 110.

424 Osmanlı Arşivleri, Cevdet Tasnifi- Evkaf, c. II, sıra no 14801, Receb 1181.

bir diğer belge, 11 Cemaziyelevvel 1219/19 Ağustos 1804 tarihine ait olup “Çorum’da Süheyb-i Rûmî ve hazerâtı merkadlerinde zâviyedâr cihetinin tevcihi” hakkındadır.⁴²⁵

Dergâhla ilgili Şer’iye Sicilleri’ndeki en eski belge 11 Receb 1240/28 Şubat 1825 tarihine aittir. Belgedeki; “An asl Hind’den olup müsaferet ile Medine-i Çorum’da Süheyb-i Rumi Tekyesi’nde sakın iken bundan akdem bi-emri’llahi Teâlâ vefat iden Abdullah nâm müteveffanın zahirde vâris-i ma’rufi olmamağla merkûmun terekesi tahrir ve izn-i şer’i şerifle...”⁴²⁶ mal varlığının satılmasını içeren ifadelerden dergâhın çok uzak yerlerden de ziyaretçilerinin olduğu ve burada ikamet ettikleri anlaşılmaktadır.

Dergâhın ziyaretçilerin doyurulup barındırılması dışında masrafları da vardır. 6 Safer 1260/25 Şubat 1844’de Hacı Va’iz oğlu es-Seyyit Ali Agâ b. Mehmet Ağa evkafından, Hıdırlık Camii’nde akşamları yakılan mumlar için 15 kuruş vakfedilmiştir.⁴²⁷

Çorum’daki en eski zâviyelerden olan Süheyb-i Rûmî Zâviyesi’nin Rifâîler tarafından kullanılmaya başlaması, Ömer Hulûsi Dede’nin buraya imam-hatip tayin edilişi sonrasındır.

425 Osmanlı Arşivleri, Cevdet Tasnifi- Evkaf, c. I, sıra no 4178, 11 Cemaziyelevvel 1219.

426 Ahmet Yaramış, Çorum’un H. 1240-1254/M. 1824-1826 Tarihli Şer’iye Sicili’nin H. 1240-1241/1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sos. Bil. Ens., Ankara 1993, ss. 86-88.

427 Korkmaz, age, ss. 307-308.

5.2.a. Ömer Hulûsi Dede

Abbas Külâhî'nin amcası olan Ömer Hulûsi Dede, aslen Darende'nin Hıdırlık Mahallesi sakinlerindendir. Darende'de türbesi bulunan Şeyh Hamid-i Velî'nin neslinden gelmektedir. 1238/1823 doğumlu Ömer Hulûsi Dede'nin babasının adı Hasan'dır.⁴²⁸

Ömer Hulûsi, eğitimi sonrası Sivas'ın Yıldızeli kazasının eski merkezi olan Akviran-ı Kebir'de imamlık ve müderrislik yapmıştır. Kendisi iki kez evlenmiş, Mazlum Hanım ile yaptığı evliliğinden Urkiye, ikinci evliliğinden Lutfiye, Ömer, Şevket ve Ayşe isimli çocukları dünyaya gelmiştir. Çocuklarından Urkiye'yi, yanına aldığı yeğeni Abbas Külâhî ile evlendirmiştir.⁴²⁹

Ömer Hulûsi'nin yeğeni ve damadı Abbas Külâhî'nin neslinden gelenlerle yaptığımız röportajdan edindiğimiz bilgiye göre, Ömer Hulûsi Dede'nin de Rifâî icazeti bulunmaktadır. Sivas Yıldızeli'deki müderrisliği döneminde, yine burada irşat faaliyetlerinden bulunan Abdullah Haşimi el-Mekkî'den⁴³⁰

428 ÇŞS, defter no 9, sayfa no 134, hüküm no 218; M. İhsan Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, s. 48.

429 Abbas Külâhî'nin neslinden, İbrahim Hayret Ceritoğlu ile yapılan röportajdan; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, s. 48.

430 1209/1795 doğumlu olan Abdullah Haşimî el-Mekkî, Rifâîliğin Seyyâdî kolundandır. Rifâî icazetini babası Seyyit Şeyh Muhammed Azîm el-Haşimî'den almıştır. Rifâî-Seyyâdî dışında Kadîrî, Bedevî, Şazelî, Sâdî, Naşkbendî, Mevlevî icazetleri de bulunmakta olup Medine'de Hasan er-Rifâî ve Salim er-Rifâî'den de hilafet icazeti almıştır.

Hicaz'dan Afganistan'a giden Abdullah Haşimî, bir süre burada irşat faaliyetlerinde bulunmuş, ardından İstanbul'a gelmiştir. Kendisi, Sultan II. Abdülhamit tarafından İç Anadolu bölgesindeki seytilere, "Nakibu'l-eşraf" olarak atanmıştır.

icazet almış olması mümkündür. Abbas Külâhî'nin Abdullah Haşimî'den icazet alması, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Ömer Hulûsi Dede, Sivas'taki görevine devam ederken, beraber ders gördüğü arkadaşı ve hükümdarın birinci imamı olan Hafız Reşit Efendiyi ziyaret için İstanbul'a gitmiştir. Burada Hafız Reşit Efendinin, Abbas Külâhî'nin dayısı ve Plevne kahramanı Osman Paşa'nın ünlü pehlivanı Yıldızeli Ömer Pehlivan'ın, Çorumlu Hasan Paşa'nın delaletiyle görevine Çorum'da devam etmiştir. Ömer Hulusi Dede'nin Çorum'daki ilk görev yeri Ulu Cami olup burada ilm-i kıraat ve ilm-i vücuh dersleri vermiştir.⁴³¹

Ömer Hulûsi Dede, sadece eğitim ve irşat faaliyetleriyle meşgul olmamış, savaş yıllarında da bizzat görev almıştır. Hacı Ömer Dede 93 harbi olarak da bilinen, 1877-1878 yıllarında Ruslarla yapılan harbe Çorum'da organize ettiği 40 gönüllü ile Abbas Külâhî'nin babası Süleyman Ağa da Sivas'tan bir grup ile iştirak etmişlerdir.⁴³² Kendisi, savaş sonrası tekrar Çorum'a dönmüştür.

Daha sonra Sivas'a yerleşen Abdullah Haşimî el-Mekkî, Sivas-Yıldızeli civarındaki Mumcu Köyü'nde 1884'te kurduğu dergâhta irşat faaliyetlerine devam etmiştir.

Abdullah Haşimî el-Mekkî'nin siyasi yönü de bulunmakta olup kendisi Muharrem 1324/Şubat 1909'da kurulan edilen İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne üyedir. 31 Mart hadisesinden sonra Sivas'tan Mekke'ye sürülmüştür. İttihat ve Terakkî iktidarının sona ermesinden sonra geri dönen Abdullah Haşimî el-Mekkî, Millî Mücadele döneminde, 1919'daki Sivas Kongresi'ne katılarak destek olmuştur. 1922'de 127 yaşında Sivas'ta vefat etmiştir. Komisyon, Hazret-i Pîr Ahmet er-Rifâî ve Tarikat-ı Aliyye-i Rifâiyye, www.rifai-kadiri.org/Media/Risale_i_Rifaiyye.pdf -

431 Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, ss. 47-49.

432 Aynı eser, s. 50.

Ömer Hulûsi Dede, Ulu Cami'deki görevine ilaveten Süheyb-i Rûmî türbesi yanındaki camiin imamı Osman Halife Oğlu Hüseyin'in vefatı üzerine 15 Şaban 1299/2 Temmuz 1882'de buraya imam-hatip tayin edilmiştir.⁴³³

Süheyb-i Rûmî zâviyedârlığı, halen evlada meşrut olup bu dönemde birkaç zâviyedârı bulunmaktadır. Bunlardan Seyyit Ahmet oğlu Seyyit Halil'in vefatıyla, 25 Safer 1302/14 Aralık 1884'te yerine küçük oğlu Abbas tayin edilmiş, reşit oluncaya kadar dedesinin ona vekâletine karar verilmiştir.⁴³⁴

Ancak Seyyit Halil'den başka zâviyede hissesi olanlar da vardır. 5 Zilkade 1304/14 Temmuz 1888 tarihli kayda göre Osman, Hamza ve Mahmut da zâviyedârlıkta hisse sahibidirler. Bunlardan Seyyit Halil'in, geride Abbas isimli oğlunu bırakarak vefat ettiği belirtilmişti. Zâviyedârlardan Hamza ise çocuğu olmadığı halde vefat etmiş, hisseleri kardeşi Mahmut'a devredilmiştir (15 Cemaziyelahir 1302/12 Mart 1885). Ancak Mahmut, cehaleti ve müsrifliği ile meşhurken, Osman'ın içki içmesi ve zâviyedâr olarak yapması gereken görevleri ifa etmemesi dolayısıyla onların hisseleri, Ömer Hulûsi Dede'ye devredilmiştir (23 Rebiülevvel 1303/30 Aralık 1885).⁴³⁵

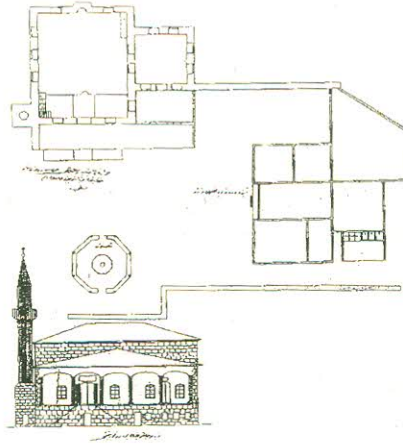
Hisselerin devredilmesi tekrar dava konusu olmuş, 5 Zilkade 1304/26 Temmuz 1887'deki mahkeme kararıyla daha önceki mahkeme haklı bulunmuştur. Böylece, zâviyedârlığa

433 ÇŞS, defter no 9, sayfa no 134, hüküm no 218. Sabuncuoğlu, Ömer Hulûsi Efendinin 1290/1873'de Hıdırlık'ta da imam-hatiplikle görevlendirildiğini belirtmekle birlikte Şer'iye Sicilleri'ndeki kayıt 1299/1882 şeklindedir. Sabuncuoğlu, age, s. 49.

434 ÇŞS, defter no 9, sayfa no 134, hüküm no 218.

435 ÇŞS, defter no 2, sayfa no 10, hüküm no 2; ÇŞS, defter no 10, sayfa no 202, hüküm no 315; ÇŞS, defter no 10, sayfa no 315, hüküm no 465; Taner, Çorum'un 11 Numaraları Şer'iyye Sicili, ss. 84-85.

ehil olmadığı tespit edilen Osman'ın yarım, Mahmut'un sekizde bir hissesi; çocuğu olmayan Hamza'nın sekizde bir hissesi Ömer Hulûsi Dede'ye devredilmiştir. Halil'in dörtte bir hissesi de oğlu Abbas rüştüne erinceye değin Ömer Hulûsi Dede'ye niyabeten verilmiştir.⁴³⁶

*Hıdırlık Camii, Türbe Şadırvan ve Zaviyesi Planı ve Türbenin ön cephe çizimi
(Abdülkadir DüNDAR'dan)*

Hıdırlık Camii (A. DüNDAR'dan)

436 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 10, hüküm no 2; Taner, age, ss. 274-275.

Ömer Hulûsi Dede, zâviyede söz sahibi olduktan sonra, Hasan Paşa'nın padişah nezdindeki nüfuzundan yararlanarak zâviyenin tamir ihtiyacını sultana arz etmişlerdir. Talebin kabul görmesinde Sultan'ın, İttihad-ı İslam politikası çerçevesinde Rifâîlerle yakın irtibatının da etkisi olsa gerektir. Bakım onarım için Hazine-i Hâssa'ya bağlı Çifteler Çiftliği gelirinden 90.000 kuruş gönderilmiş, Karabayraktaroğlu Hacı Ali Ağa başkanlığında sekiz kişilik bir heyetin denetiminde cami, türbe ve zâviyenin yeniden inşasına başlanmıştır. 90.000 kuruşluk meblağ yetmemiş, Ömer Hulûsi Dede'nin de vefatı (1305/1888) üzerine inşadan sorumlu heyet, Ömer Dede'nin damadı Abbas Külâhî'yi İstanbul'a göndermişlerdir. Yine Hasan Paşa'nın delâletiyle Hazine-i Hâssa'dan 80.000 kuruş daha temin edilmiştir. Bu para ile cami, türbe ve zâviyenin inşası 1307/1889'da bitmiş ancak camiiin kapı, minare, mihrab ve kürsüsü eksik kalmıştır. Tekrar para istemeye cesaret edilememiş, halkın katkılarıyla eksikler giderilmiş ve mihrabın, inşanın bitiminden altı ay sonra 1308/1889-1890'da ilavesiyle tüm müştemilat kullanıma açılmıştır.⁴³⁷

Türbe ve zâviyenin inşası devam ederken Recep 1305/Mart 1888'de hayata gözlerini yuman Ömer Hulûsi Efendi, Hıdırlık'ta Süheyb-i Rûmî türbesinin güney-batı kısmına yakın yere defnolunmuştur.⁴³⁸

437 Ali İzzet Efendi, Tezkire, s. 4-5; Sabuncuoğlu, Çorum Tarihi Ait Derlemelerim, ss. 47-48; Nazmi Tuğrul, Çorum Tarih ve Coğrafyası, hazırlayan, Ramazan Karaman, Çorum 2006, s. 52. Ali İzzet Efendi, söz konusu inşaa için 150.000 kuruş harcadığını belirtmekle birlikte Sabuncuoğlu, söz konusu bilgilerini Abbas Külâhî'ye dayandırdığı için çalışmamızda biz de Sabuncuoğlu'nun tespitlerine yer verdik.

438 Abbas Külâhî'nin neslinden İbrahim Hayret Ceritoğlu ile yapılan röportajdan; Sabuncuoğlu, age, s. 49.

8 Temmuz 1892’de sıla-i rahim için Çorum’a gelen Yüzbaşı Ömer b. Osman Hıdırlık Camii’nin çizimlerini yapmıştır. Günümüzdeki cami planı ile karşılaştırıldığında aralarında fazla bir farkın olmadığı görülmektedir.⁴³⁹

*Hıdırlık Şeyhi Abbas Külâhî
(Kent Arşivi)*

5.2.b. Abbas Külâhî

1289/1873 yılında doğan Abbas Efendinin babası Süleyman Efendi, Darende’nin Hıdırlık Mahallesi sakinlerinden ve orda türbesi bulunan Şeyh Hamid-i Velî akrabalarındandır. Abbas Efendinin annesi ise Sivas Yıldızeli’ dendir.⁴⁴⁰

İlk tahsilini Sivas Gök Medrese’de yapan Abbas Külâhî’nin, küçüklüğünden itibaren amcasının yanında kaldığı, eğitimiyle Ömer Dede’nin ilgilendiği anlaşılmaktadır.⁴⁴¹

439 Korkmaz, Çorum’un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 110.

440 Sabuncuoğlu, age, s. 48.

441 Sabuncuoğlu, aynı yer.

T. C.

★

☾

NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI

Aile ismi, yani lakap ve şöretü	Kûlahî zâde
Adı	Abbas ef.
Babasının adı	Lişymon ağa
Anasının adı	Taniye H.
Doğum yeri	Çorum
Doğum tarihi	12.8.9

705861

Hıdırlık Şeyhi Abbas Kûlahî'nin Nüfus Cüzdanı
(Kent Arşivi)

Üç evlilik yapan Abbas Kûlahî'nin ilk eşi, Ömer Dede'nin kızı Urkiye'dir. Urkiye, genç yaşta çocuksuz vefat edince yine Darende kökenli Ceritoğullarından Hafız Mehmet'in kızıyla evlenmiştir. Ancak o da genç yaşta ve çocuksuz olarak hayata gözlerini yummuştur. Abbas Kûlahî'nin üçüncü evliliği, Akmemedoğullarından Hâtun Hanımladır. Bu evliliğinden Huriye (nüfus cüzdanında Nuriye yazıyor, r.1316/1900), Zübeyde (r. 1318/1902) ve genç yaşta vefat eden Hayri dünyaya gelmiştir.⁴⁴²

Ömer Hulûsi Dede'nin vefatından sonra, çocukları Şevket ile Ömer reşit oluncaya değin zâviyedârlığa ve hatipliğe Abbas Kûlahî tayin olunmuştur (7 Muharrem 1309/13 Ağustos

442 Abbas Kûlahî'nin neslinden İbrahim Hayret Ceritoğlu ile yapılan röportajdan.

1891).⁴⁴³ Ömer Dede'nin uhdesindeki hatiplik ve türbedarlık vazifeleri ise yine çocukları reşit oluncaya değin Darende'î Ceritzâde Derviş'e verilmiştir (8 Muharrem 1310/2 Ağustos 1892).⁴⁴⁴

Abbas Kûlahî'nin neslinden gelen İbrahim Hayret Ceritoğlu ile yaptığımız görüşmede kendisi, ismi "Ceritzâde Derviş" şeklinde geçen şahsın Abbas Kûlahî'nin ikinci eşinin babası Ceritzâde Hafız Mehmet Efendi olabileceğini zira kendisine, "Derviş" denildiğini belirtmektedir.

Zâviyedârlık ve hatiplik görevlerini yürüten Abbas Kûlahî'ye 15 Zilhicce 1313/28 Mayıs 1896 tarihinde Rıfâî tarikatı postnişinliği tevcih edilmiştir.⁴⁴⁵ 27 yaşında postnişin olan Abbas Efendi, faal bir şahsiyet olarak dikkati çekmektedir. Sadece cami, tekke ve türbe ile meşgul olmamış içtimai, siyasi, askerî işlerle de ilgilenmiştir. Çorum'un r.1310/1894'de sancak haline gelmesinde çabaları olan Abbas Efendi, r. 1313/1897'de Yunanlılarla yapılan savaşa da bizzat katılmıştır.⁴⁴⁶

Çorum müddeiumumîsi Hasan Fehmi Bey, Meclis İdare başkâtibi Celal Bey ve Tahrirat müdürü Kalelioğlu Halil Bey'in teşvikiyle Abbas Kûlahî, Hıdırlık'taki sancağı çekerek saat kulesi meydanında gönüllü kaydı yapmıştır. Çorum'dan çıkan otuz kişilik gönüllü kafiledekilerin sayısı, Samsun'a varıncaya değin altmışa ulaşmıştır. Söz konusu kafileyle ilgili şu beytin halk arasında söylendiği rivayet olunur:

443 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 257, hüküm no 615; ÇŞS, defter no 11, sayfa no 258, hüküm no 616.

444 ÇŞS, defter no 11, sayfa no 259, hüküm no 619.

445 ÇŞS, defter no 12, sayfa no 152, hüküm no 982.

446 Sabuncuoğlu, age, s. 51.

Hıdırlık Şeyhi al sancağı çekti yürüdü,

Samsun Karadağları al yeşil bayrağı bürüdü.

Harbin sona ermesinin ardından gönüllü birlik tekrar Çorum'a dönmüş, İstanbul'dan ipek ve sırma işlemeli üç sancak getirilerek tekkeye teslim edilmiştir. Yararlılıklarından ötürü 22 Temmuz 1316/4 Ağustos 1900'da kendisine Mecidi Nişanı, 7 Haziran 1317/20 Haziran 1901'de üçüncü rütbe Osmanî Nişanı ve Nakibü'l-Eşraflık verilmiştir.⁴⁴⁷

Teşkilatçı kişiliğiyle dikkati çeken Abbas Külâhî, savaşın bitmesinden sonra tekrar görevine geri dönmüştür. Kayınbiraderleri ve amcaoğulları Şevket ile Ömer'in reşit olmalarının ardından imam-hatiplik ve kendi hisselerine düşen 3 rub' zâviyedarlık için iki kardeş arasında kura çekilmiştir. Kura sonucu imam-hatiplik Ömer Efendiye, 3 çeyrek zâviyedarlık ise Şevket Efendiye çıkmıştır. (15, 17 Cemaziyelevvel 1315/12, 14 Ekim 1897).⁴⁴⁸ Aynı tarihte, zâviyede hisseleri bulunan Halil oğlu Abbas'ın vefatı üzerine, onun hisseleri de Abbas Külâhî'ye devredilmiştir.⁴⁴⁹

Bu dönemde zâviyenin gelirlerinin ve vakıf çeşitliliğinin daha da arttığı gözlenmektedir. Bunlardan biri, 19 Zilhicce 1323/14 Şubat 1906 tarihli olup Çiriş Mahallesi'nden Çorum müftüsü Hasan Efendinin oğlu Ali Tahir'in vakfettiği meblağdır. Ali Tahir, mütevellî tayin ettiği Şeyh Abbas Külâhî yanında olduğu halde 500 kuruş vakfetmiştir. Bu para, mütevellî tarafından istirbah olunup elde edilen neması, her gün bir hatim indiren on hafıza eşit olarak dağıtılacaktır. Tevliyet, hayatta

447 Sabuncuoğlu, age, ss. 49-50.

448 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 120, hüküm no 192; ÇŞS, defter no 13, sayfa no 121, hüküm no 194.

449 ÇŞS, defter no 13, sayfa no 121, hüküm no 195.

Hıdırlık Camii ve Türbesi son cemaat yeri ve batı cephesinden görünüşü (A. DüNDAR'dan)

olduğu sürece Abbas Efendiye, vefatından sonra da Çorum müftüsüne geçecektir.⁴⁵⁰

Halkın eğitim ve irşadı yanında, üstlendiği zâviyedârlık gibi sosyal hizmetlerine ilave olarak Abbas Külâhî, Osmanlı'nın buhranlı dönemlerinde art arda girilen savaşlarda da bizzat görev almıştır. Yunan Harbi'nde olduğu gibi, savaş başlayınca I. Dünya Harbi'ne de katılmış, Van'daki Ermeni isyanına karşı yirmi kişilik kfile oluşturmuştur. Abbas Külâhî, Çorum'dan Sivas'a kadar gitmiş, kfileyi Sivas'tan ileri göndermiş, kendisi Çorum'a dönmüştür. I. Dünya Savaşı'nda teşkil ettiği bir diğer yirmi kişilik kfileyi, Zileli Hacı Bekir Efendi komutasında Samsun yolu ile şark Cephesi'ne göndermiştir.⁴⁵¹

450 İlca, Çorum Vakıfları, ss. 106-107.

451 Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, ss. 50-51.

Abbas Külâhî, Kurtuluş Savaşı'nda da büyük yararlılıklar göstermiş, Sivas Kongresi'nde âzâlık yapan şeyhi Abdullah Haşimî el-Mekkî gibi, Millî Mücadele'ye katılmanın yanında geniş mal varlığını da bu uğurda seferber etmiştir.⁴⁵²

Milli Mücadele'nin sonlarına doğru oğlunu genç yaşta kaybeden Abbas Külâhî, mal varlığı ile ilgilenememiş ve neredeyse tüm kervanlarını kaybetmiştir. 1925'te tekkeler lağvedilmiş ve Hıdırlık'taki ait evkafı zapt edilmiştir. Her ne kadar, şadırvanın batı tarafında ailesinin de ikamet ettiği zâviye binasını, Ömer Hulûsi Dede ile birlikte kendisi yaptırmışsa da bu yer, vakıf kaydı altında görüldüğü için, yıkım esnasında herhangi bir istimlâk ücreti alamamış, hayatının bundan sonraki dönemini maddi sıkıntılar içinde geçirmiştir.⁴⁵³

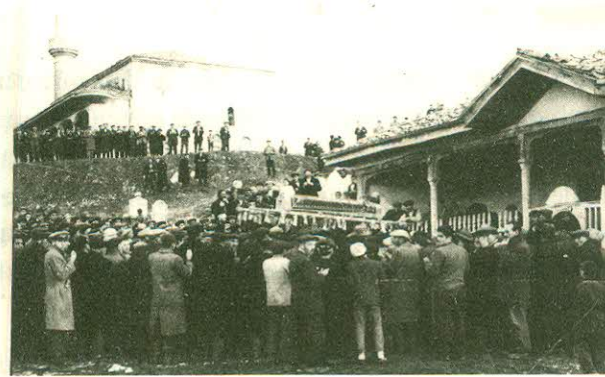
15 Şubat 1962'de vefat eden Abbas Külâhî'nin mezarı Hıdırlık'ta, Kereb-i Gazi⁴⁵⁴ türbesine girerken sol taraftadır. 1973'te, Kereb-i Gâzî Türbesi'nin yeniden düzenlenmesi esnasında Abbas Külâhî'nin mezarının yerinin değiştirilmesi gündeme gelmiş, ancak mezarı açıldığında cesedin, kefeniyle birlikte defnedildiği gibi durduğu görülünce, yanındaki İbrıkçı Dede'nin mezarıyla birlikte yerlerinin değiştirilmesinden vazgeçilmiştir.⁴⁵⁵

452 Sabuncuoğlu, age, s. 51.

453 Hayret Ceritoğlu ile yapılan röportajdan; Sabuncuoğlu, age, ss. 52-53.

454 Ashâb-ı Kiram'dan olduğu söylenen Kereb-i Gazi, Yemen'in Zübeyd vilayetindendir. Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelip Müslüman olmuştur. Hz. Muaviye zamanında Ankara yolu ile İstanbul fethine çıkan orduya katılmış, giderken veya dönerken burada vefat etmiştir. Ali İzzet Efendi, buraya gelenlerin önce Kereb-i Gazi'yi ardından Suheyb-i Rûmî'yi ziyaret ettiklerini belirtir. Ali İzzet Efendi, Tezkire, ss. 7-8.

455 Hayret Ceritoğlu ile yapılan röportajdan.

*Hıdırlık Şeyhi Abbas Külâhi'nin Cenazesi
(Çorum Belediyesi Kent Arşivi)*

Sonuç

Anadolu'nun Türklerin eline geçtiği ilk dönemlerden itibaren faaliyet gösteren zâviyelerin bölgede güvenliğin sağlanması, yolcuların, misafirlerin doyurulması, barındırılması gibi sosyal işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Bu görevleri icra ederken herhangi bir din, dil, ırk ve mezhep farkı gözetmemesi toplumsal barış ve huzurun sağlanması açısından önemli bir husustur.

Bir dönem devletin resmi politikası olan İttihad-ı İslam düşüncesine destek veren Rifâîliğe halkın rağbeti daha da artmış, zâviyeye yönelik vakfiyelerde de artış gözlenmiştir.

Rifâîliğin dikkat çekici yönlerden biri, “burhan” denilen ve kılıç, şiş, ateş gibi normalde vücuda zarar verebilecek uygulamalara cehrî zikir esnasında yer verilmesidir. Rifâîlerin bu uygulamalarının Çorum folkloründe önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her Cuma devlet erkânı ve halkın huzurunda burhanlarla zikir ayinleri yapılması, Refet Bele'nin Çorum'a gelişinde karşılama ekibinde Rifâî dervişlerinin zikir icrası bu tespiti destekler mahiyettedir.

Osmanlı'nın son döneminde Çorum'da faal her iki Rifâî şeyhinin de iyi bir dini eğitim almaları ve ders okutmaları, Çorum kültüründe etkili olmalarının bir diğer nedeni sayılabilir. Süheyb-i Rûmî, Kereb-i Gazi ve Ubeyd-i Gazi türbelerinin bulunduğu Hıdırlık mevkii, günümüzde de Çorum'un dini hayatı açısından önemli bir yere sahiptir.

Rifâîlerin Ruslarla, Yunanlılarla, Ermenilerle yapılan savaşlarda cepheye bizzat katılmaları, Milli Mücadele döneminde Ankara hükümetine destek vermeleri, sosyal faaliyetler ve eğitim-öğretim yanında dönemin siyasi, iktisadi ve askeri gelişmelerini de yakından izlediklerini göstermektedir.

6. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ÇORUM'DA AHİLİK⁴⁵⁶

Giriş

Tebliğimizde, Anadolu başta olmak üzere İslam coğrafyasında geniş bir alana yayılan Ahîliğin Çorum'daki tarihi sürecini ele alacağız.

Kökenleri itibariyle Ahîlere ulaşan esnafla yaptığımız röportajlardan, Cumhuriyet sonrası yerel basından ve günümüz araştırmalarından hareketle ortaya koymaya çalıştığımız bu araştırmada, konu bütünlüğü kaygısını göz önünde bulundurarak Ahîliğin tarihi serüvenine kısaca temas edeceğiz. Ardından Çorum'da Ahîliğin tarihçesine, faaliyet alanlarına, gelenek ve göreneklerine, zâviyelerine ve nihayet günümüzdeki yansımalarına değineceğiz.

Ahîliğin Tarihçesi

Ahî Evran'ın (Şeyh Nasîrüddin Mahmut ö. 659/1261) Anadolu'da teşkilatlanmasına öncülük ettiği Ahîlik, eski Türk akıllık ve alp geleneğinin, Fütüvvet idealiyle İslamî bir sentez içinde kurumlaşmış şeklidir.⁴⁵⁷

Anadolu'da Ahî teşkilatının ortaya çıkışından önce Azerbaycan'ın çeşitli şehir ve kasabalarında Türkmenler ara-

456 Bu çalışma, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008'de, aynı başlık altında sunulan tebliğin yeni bilgiler eklenerek gözden geçirilmiş halidir.

457 Arapça ahi (kardeşim) kelimesinden gelen bu adın, Türkçedeki "akı"dan (cömert) türetildiğini öne sürenler de vardır. Ziya Kazıcı, "Ahilik", DİA, c. I, s. 539.

sında Ahîlik mesleğine mensup, kendilerine “Ahî” denilen esnaf ve sanatkârlar bulunmaktaydı. Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dînillah’ın kurduğu Fütüvvet teşkilâtıyla bağlantılı bu ilk Ahîler, sonradan ayrı bir biçimde yapılanmışlardır. Ancak yine de bunlar, kurumlaşmış tarzda olmayıp bireysel meslekî faaliyetler icra etmekteydi.⁴⁵⁸

Ahîliğin Anadolu’da teşkilatlanmasına öncülük eden Ahî Evran, Batı Azerbaycan’ın Hoy kentindendir. Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Anadolu’ya gelerek Kayseri’ye yerleşmiştir. Ahî Evran burada, tasavvuftaki kendi elinin emeğini yeme prensibi gereğince debbağları (dericileri) ve diğer esnaf kollarını da içine alan, günümüzde de “Bedesten” diye adlandırılan, dönemine göre büyük sanayi sitelerinin kurulmasına öncülük etmiştir.⁴⁵⁹ Kendisi, bir yandan da Evhadüddin Kirmani’nin kızı olan Eşi Fatma Ana’nın kurduğu “Bacıyân-ı Rûm” teşkilatını himaye ederek her iki kurumun gelişmesi için çaba sarf etmiştir.⁴⁶⁰

İzzettin Keykavus’tan sonra Alâeddin Keykubat da babası gibi Ahî birliklerini desteklemiştir. Böylece Ahîler, fetihlerin Batı’ya doğru götürülmek istendiği noktalarda sınır boyu sakinlerini koordine görevi üstlenmiştir. Bu bakımdan Ahîlik teşkilâtı, Anadolu’nun yurt edinilmesinde ve bölge halkının

458 Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Devleti’nin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi”, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, c. 4, s. 393-394; Mikail Bayram, “Ahîliğin Doğuşu: Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahîliğin Doğuşuna Etkisi”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=324>; Yusuf Ekinci, Ahilik, Ankara 1991, ss. 5-17.

459 Ekinci, age, ss. 5-17; Mikail Bayram, Ahi Evren: Tasavvufi Düşüncenin Esasları, TDV Yayınları, Ankara 1995, ss. 7-8, 18-20.

460 Bayram, age, s. 20-21; Galip Demir, “Ahilik ve Yükselen Değerler”, <http://www.metu.edu.tr/home/wwwmilet/ahilik.pdf>.

İslamlaşmasında da önemli rol oynamıştır.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı döneminde yönetim kademesiyle ilişkileri bozulan Ahî Evran, Konya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Önce Denizli'ye, ardından da Kırşehir'e gelerek Ahî birliklerinin teşkilatına devam etmiştir. Öyle ki Kırşehir'deki zâviyede alınan kararlar, Azerbaycan'dan Bosna-Hersek'e kadar geniş bir bölgede etkili olmuştur.

Ahîlikle ilgili genel malumat sonrası Ahîliğin Çorum'daki tarihi sürecine değinelim.

Çorum'da Ahîlik

Çorum'da Ahîlere nispet edilen zâviyelere dair bilgiler VIII/XIV. yüzyıla kadar uzansa da Ahîlerin bu tarihten daha önce Çorum'da faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Ahî Burak, Ahî İlyas, Ahî Mecdüddin, Ahî Murat, Ahî Osman, Ahî Bayezit, Ahî Cemal, Ahî Şeyh Deniz, Ahî Şeyh Eyyüb, Ahî Şeyh Habîb, Ahî Şeyh Halil, Ahî Şeyh Muhyiddin, Ahî Şeyh Şemsüddin, Ahî Şeyh Recep, Ahî Şeyh Ahmet ve Yusuf, Ahî Şeyh Musa Çorum bölgesinin Türkleşme ve İslamlaşma sürecine katkıda bulunan Ahîlerden bazılarıdır.⁴⁶¹

Çorum, çeşitli dönemlerde Danişmendoğullarının, İlhanlıların, Kadı Burhaneddin'in ve nihayet Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Çorum'un coğrafi konumu, şartları ve ikinci derecede önemli ticaret yolu üstünde olması, siyasî istikrarsızlığı ve güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Bu bakımdan, VIII/XIV. yüzyıldan itibaren kent merke-

461 Ali İlca, Çorum Esnaf Ve Sanatkârlar Odası Başkanlığı Salonu (ÇE-SOB), 13.10.2008'deki konferans metninden.

zinde ve kırsal kesimlerde kurulmaya başlanan Ahî zâviyeleri, esnafı organize etme, yolcuları, fakirleri gözetme, göçmenlere tarım arazileri açıp hayvancılığı teşvik etme, arazileri sulama, şehir merkezlerine gıda, yün, et ve deri gibi hammaddeleri taşıma yanında, güvenlik ve istikrar açısından da önem arz etmektedir.

Ahîliğin Çorum'da kurumlaşması IX/XV. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Farklı esnaf kolları, teşkilatlanarak bir araya getirilmiştir. Bu iş kolları içinde en kalabalık olanı 23 kişi ile sofçulardır. Onu 17 kişiyle debbağlar, 15 kişiyle kundura, çarık ve koşum imalatçıları izlemektedir. Bunun dışında 12 boyacı, 9 bez ve ipek tüccarı, 7 cüllah (bez dokuyucu), 6 hayyat (terzi), 5 külahçı, 4 kuşakçı, 1 abacı şehirde faaliyet göstermektedir. Ancak 1450'den sonra sofçuluğun gerilediği, deri tabaklamanın yaygınlaştığı görülmektedir. XIV/XX. yüzyıl başı itibarıyla Çorum'da yetmiş üç tabakhane bulunduğu göz önüne alınırsa kentte dericiliğin önde gelen ekonomik faaliyetlerden biri olduğu söylenebilir.⁴⁶²

X/XVI. ve XI/XVII. yüzyıllarda belirli bir büyüklüğe ve ticari faaliyete sahip olan Osmanlı kentlerinde işlenmiş derilerin de satıldığı birer bedesten bulunmaktaydı. X/XVI. yüzyılda Çorum'da da bedesten olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Bedesten, üzeri kapalı alış veriş merkezi hüviyetinde olup tüccarların dışında Çorum halkının da değerli eşyalarını koruma altına aldığı birer kiralık kasa görevi de yapmaktaydı. Amasya'daki Şeyh Abdurrahman Vakfı'na bağlı Çorum Be-

462 Sevim Uluç, "Çorum ve Çevresi", 5. Hitit Festival Komitesi, Çorum tr., ss. 129-130; Nazmi Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 1946, s. 7-8; Ali İlica, Çorum Vakıfları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001, s. 289; a. mlf, "Ahiliğin Türk Kültür Hayatında Yeri ve Önemi", ÇESOB.

desteni, birkaç kez tamir görmekle birlikte, deprem ve yangınlardan ötürü günümüze kadar ulaşamamıştır.⁴⁶³ Bu sebeple esnaf, imalat ve ticaret için bugün de aynı adla anılan Çöplü Mahallesi'nde faaliyet göstermekteydi.

Tabakhane Camii

Tabakhanelerin ve Ahîrvan Tekkesi'nin hemen doğusunda yer alan mahalle, adını Çorum'un fethi sonrası buraya yerleşen Çöplü Aşireti'nden almaktadır. Burada, işlenmiş derilerle tablalı mes, ayakkabı ve çarık imal edilirdi.⁴⁶⁴ Çöplü Mahallesi'nde çarıkçı ve ayakkabıcılardan başka sandıkçılar, semerciler demirciler, bakırcılar, saatçiler, kasaplar, dokumacılar, Çorum'un kuzeyinde Sıklık Boğazı'nda topladıkları hammaddeyle boya imalat ve satışı yapan cehrilere de içine alan yaklaşık 24 farklı iş kolu faaliyet göstermekteydi. Mahalle, yaklaşık 200 yıl önce meydana gelen yangında hasar

⁴⁶³ Aynı yerler.

⁴⁶⁴ Uluç, agm, 5. Hitit Festival Komitesi, ss. 129-130; Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 1946, s. 7-8.

görmüş ve bir Macar mimar tarafından herhangi bir yangında geniş alana sıçramayacak şekilde planlanarak yeniden inşa edilmiştir.⁴⁶⁵

Arastadaki esnafın çoğunluğunu köseleli kundura ve çarık imalatçıları oluşturmaktaydı. Çarıkçılar, 1930'larda iş kollarının zayıflamasıyla arastadan eski Ekin Pazarı denilen yerin karşısına taşınmıştır. Çarık üretiminin sona ermesiyle bu arastanın yerini yün satıcıları almıştır.⁴⁶⁶ Kentsel Dönüşüm Projesi çerçevesinde yeniden düzenlenecek olan Çöplü Mahallesi'nde ticaret yapan esnafın çoğu, yine "kavafiye" denilen hazır ayakkabı satıcılarıdır.

Bir dönem Arasta'da faaliyet gösteren bakıcıların hammaddesi dışarıdan getirilirdi. Ergani'den çıkarılan bakır, loncalar vasıtasıyla Tokat'taki bakırcılar tarafından alınarak haddehanelerde işlenir ve yine loncalar aracılığıyla Çorum bakırcılarına veresiye usulü verilirdi. Ancak XIII/XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'taki bakır üretiminin düşmesiyle Çorum'da da bakırcılık gerilemiş 1930'lara gelindiğinde demirci ve bakırcı esnafı da buradan taşınmış, bakırcıların bir kısmı demirciliğe ve tenekeçiliğe yönelmiştir.⁴⁶⁷

Çorum'da yaygın bir diğer esnaf kolu olan halı, kumaş dokumacılığı ve bun için gerekli olan boya imalatı, XIII/XIX. yüzyıl sonlarında devletin de teşvikiyle gelişen yaygın iş dallarından biridir. Hemen her evin bir dokuma tezgâhı olup evin hanımı bu işle uğraşmaktadır. Hammaddesini Amasya'dan ge-

465 Rüştü Kürkcü, Osman Özdokuyucu, Tevfik Kazancı ve Hüseyin Ahlatçı ile yapılan röportajdan.

466 Hayrettin ve Ömer Kazancı ile yapılan röportajdan.

467 Hayrettin ve Ömer Kazancı ile yapılan röportajdan; Suraiya Faraqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", Çorum Tarihi, 5. Hitit Festival Komitesi, Çorum tr., ss. 131-133.

tirterek ipek halı dokuyanlar da olmakla birlikte sayıları azdır. Üretilen bez, şal kuşak ve kumaş için ihtiyaç duyulan pamuk, Osmancık civarından getirilmektedir.⁴⁶⁸ Kırsal kesimlerdeki zâviyeler, halı, kilim, ip ve urgan imalatı için gerekli yün ve diğer hammadde temininde önemli işlev görürken ürünlerin fiyatlandırılması da yine kadılık makamı ve Ahî teşkilatınca yapılmaktadır.

Çorum'daki Ahîlerin toplanma yeri, eski adıyla Tabakhane Mahallesi'ndeki Ahîrvan Tekkesi'ydi. Muhtemelen Ahîliğin Çorum'da teşkilatlanmasının akabinde inşa edilen tekke, 1963 yılına kadar ayakta kalmıştır.

Dedesî, babası ve kendisi debbağlık yapan, debbağların son yiğitbaşı 2008 yılı itibariyle 85 yaşındaki Rüştü Kürkcü ile yaptığımız röportajdan öğrendiğimize göre; kapalı alanı

Rüştü Kürkcü, Osman Özdokuyucu ve Tevfik Kazancı ile röportaj

468 Hayrettin, Ömer Kazancı ve Hüseyin Ahlatçı ile yapılan röportajdan; Faraqhi, agm, Çorum Tarihi, ss. 96, 130.

550 m2, bahçesiyle yaklaşık 650 m2'ye tekabül eden Ahîrvan Tekkesi'nin, debbağların bulundukları yerden kaldırılacak olmaları dolayısıyla satılması düşünülmüş ve debbağların ortak kabulüyle Osman Özdokuyucu'ya satılmıştır. Ahî gelenekleriyle yetişip 15 yaşından itibaren tenekecilik yapan ve röportaj tarihi itibarıyla 83 yaşında olan Osman Bey'den öğrendiğimize göre yapı, ortada tek kubbe üzerine oturmaktaydı. Kubbe, yine ortasından çok güzel işçiliğe sahip bir direk ile desteklenmekteydi.⁴⁶⁹

Tekkeyi ve arsasını şahsi mülk olarak alan Osman Bey, buraya bir ev yaptırmış, ancak 1965 yılında, açılması planlanan Farabî Caddesi'nin, evin bulunduğu yerden geçecek olmasından ötürü ev yıkılmış ve burası yola dâhil edilmiştir.⁴⁷⁰

Ahîrvan Tekkesi'nin bulunduğu yerden günümüzde Farabî Caddesi geçmektedir.

469 Aynı yer.

470 Aynı yer.

Günümüzde herhangi bir emaresi kalmayan tekkede bir mezar ya da türbe bulunmamasına rağmen burası, halkın saygı duyduğu bir yerdi. Çarşıdaki tüm dükkânların kapısı açık olduğu halde, görüştüğümüz esnafın naklettiğine göre Ahî Evran'ın ruhaniyetinden korkulduğu için hırsızlık yapmaya cesaret edilemezdi.⁴⁷¹

X/XVI. yüzyıldan Tabakhane adıyla anılan mahallenin ismi, günümüzde Kunduzhan olup burada, “büyük göl, küçük göl” denilen ve deri tabaklamada kullanılan iki tabii su birikintisi vardı. Tekkenin satılıp farklı iş kollarına ayrıldıkları 1963 yılına kadar debbağlar, derileri büyük ve küçük göl denilen iki yerde temizler ve işlerdi. Kasaplardan alınan deriler önce büyük gölde kirden arındırılır, işleme esnasında küçük gölden yararlanılırdı. Deriyi tabaklamak için civarda yetişen otların kökleri kullanılırdı. Şap, hem deriyi uzun süre muhafaza etmede hem de işlemede kullanılan bir diğer hammaddeydi. Şapla işlenen deri, diğerine göre daha ucuz olduğu için çarık imalatında ve hayvanların koşumlarında kullanılırdı.

Ancak Osmanlı'da çöküşün başladığı Balkan Harbi, 1. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin ardından gelen ekonomik kriz dolayısıyla birçok debbağ, çiftçilik ve hamallık yapmak zorunda kalmış, çok az bir kısmı Ahîlik geleneğiyle birlikte bu işi devam ettirmişti.⁴⁷²

İlerleyen yıllarda şehrin genişlemesi ve kokunun çevreyi rahatsız etmesinden ötürü, dönemin belediye başkanı Kemal Demirel, debbağların buradan taşınması talebinde bulunmuştur. Zaten kullanılan ilkel tekniklerden ötürü bir derinin kullanılabilir hale gelmesi için 3 ay gereklidir ki bu da maliyeti

⁴⁷¹ Aynı yer.

⁴⁷² Rüştü Kürkcü, Osman Özdokuyucu ve Tevfik Kazancı ile yapılan röportajdan; Sevim Uluç, “Çorum ve Çevresi”, 5. Hitit Festival Komitesi, Çorum tr., ss. 129-130; Nazmi Tombuş, “Çorum'da Ahilik”, Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 1946, s. 7-8; Ilıca, Çorum Vakıfları, s. 289.

artırmaktadır. Bu bakımdan debbağlar, belediyenin taşınma talebi yanında, gelişen teknolojiye de yenik düşmelerinden ötürü farklı iş kollarına yönelmişlerdir.⁴⁷³ Yeni şehir planı gereği bu iki göl kurutulmuş, sokaklardan bazılarına deri işlemeciliğine atfen “Tabak” adı verilmiştir.

VIII/XIV. yüzyıldan itibaren farklı meslek kollarıyla kurumlaşan Ahî birlikleri, Çorum’da ticaretin yanında sosyal hayatta da etkili olmuşlardır.

6.1. Çorum’da Ahî Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşanlar

Ahîler faaliyetlerini, diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi Çorum’da da ilerleyen dönemlerde “lonca” denilen esnaf örgütleri içinde sürdürmüşlerdir.

Her üretim kolunun bir loncası ve yiğitbaşı vardır. Farklı esnaf gruplarını koordine eden reise, “şeyh” denilmektedir. Ahî Evran’ın debbağ olmasına hürmeten Çorum’da da debbağların yiğitbaşı, “şeyh”tir.

Ahîliğin ilk teşekkül ettiği yıllarda, illerdeki tüm Ahî temsilcilerinin de bağlı olduğu bir şeyhten bahsetmek mümkün olmakla birlikte, zamanla bu yapının değiştiği anlaşılmaktadır. Mevlevî ya da Bektâşî postnişinlerinin yaptığı gibi illerde boşalan posta birini tayin etmek yerine Ahîlerin, genel prensiplere bağlı kalmak şartıyla kendi bölgelerinde bağımsız hareket ettikleri söylenebilir.

Bu durum, Çorum özelinde ilerleyen önemlerde yiğitbaşılardan bağlı olduğu Ahî şeyhi için de geçerli olup XI/XVII. yüzyıldan itibaren şeyhlik müessesesi de kalkmıştır. Esnaf, kendi

473 Debbağların son yiğitbaşı Rüştü Kürkçü, tenekeci Osman Özdokuyucu ve üç nesildir saatçilik yapan Tefik Kazancı ile yapılan röportajdan.

yiğitbaşlarının öncülüğünde faaliyetlerine devam etmiştir. Bir şeyhe ihtiyaç duyulmamasının nedeni, muhtemelen kurumlaşmış yapı dolayısıyla farklı iş kolları arasındaki sorunların, gelenek ve görenek çerçevesinde ortak kabulle neticelendirilmesidir.

Esnaf teşkilatında işçibaşı, yiğitbaşının yardımcısı konumundadır. Tüccar ya da sanatkârlar arasında meydana gelen bir anlaşmazlık, yiğitbaşı tarafından halledilir, işçibaşı uygulamayı takip ederdi. İthal edilen hammadde ve ticari mallar, muayyen bedelle, esnafın yaş ve rütbesine göre, veresiye usulünde adil bir şekilde dağıtılırdı. Hammaddeyi satan, sattığı ürünün karşılığını almada yiğitbaşını muhatap bilirdi. Yiğitbaşı, bu görevlerinden ötürü gelen hammaddeden %3 hisse alırdı. Bunun %1'i kendine, %1'i işçi başına, kalan %1 de sandığa aitti.⁴⁷⁴

Sandıkta biriken parayla hastalık veya kaza sebebiyle çalışamaz hale gelen meslektaşına nakdi yardımda bulunulur, kalfa ve usta çıkanlardan fakir olanların dükkân açması için borç verilir, fakir esnafın cenaze masrafları karşılanır, ailesi ve çocukları himaye edilirdi.⁴⁷⁵

Ancak 1900'lerden II. Dünya Savaşı'na kadarki dönemin ekonomik şartları nedeniyle bazı esnaf grupları sandığı devreden çıkarmıştır. Her hangi bir ihtiyaç durumunda işçibaşı, esnafı gezerek yardım toplamıştır. Bağ Kur'un işletilmeye başlanması ile diğer tüm esnaf grupları da sandık uygulamasına son vermiştir.⁴⁷⁶

474 Rüştü Kürkcü, Osman Özdokuyucu, Tevfik Kazancı ile yapılan röportajdan.

475 Aynı yer.

476 Rüştü Kürkcü, Osman Özdokuyucu, Tevfik Kazancı ve Hüseyin Ahlatçı ile yapılan röportajdan.

Çorum'da Ahî temsilcilerini en çok uğraştıran konulardan biri karaborsacılıktı. Loncanın bu konudaki kararına uymayan sanatkâr ya da tüccardan alışveriş yapılmazdı. Karaborsacılıkta ısrar edenler, şehri terke mecbur tutulur ve Ahî Evran Tekkesi'nde beddua edilirdi. Tekke, bayram namazları sonrası ve Receb ayının ilk Cuma gecesi akşam namazının ardından dericilerin toplanıp bayramlaştıkları, birliğin kazancı için dua ettikleri yerdı.⁴⁷⁷

Debbağların yiğitbaşının şeyh olması uygulamasına son verilmesinin ardından diğer imalatçılar kendi esnaf odalarında bu gelenekleri yaşatmaya çalışmışlardır. Bayram öncesi çırakların giyim kuşam masraflarının ailesi tarafından değil de usta tarafından karşılanması, arefe günü çırağın hamama götürülüp yıkanması, 1970'li yıllara kadar çıraklıktan kalfalığa yükselme merasimleri geniş dükkânlarda yapılması bu meyanda zikredilebilir. Merasim öncesi usta, işçibaşayı merasim konusunda bilgilendirir, o da yiğitbaşıya ve çarşının büyüklerine haber vermek suretiyle organizasyonu sağlardı. Yerlere halılar serilir, esnafın ileri gelenleri gelip oturur, çarşı esnafına kalfa ya da usta adayının yeterliliği sorulur, olumlu cevap alınırsa rütbesinin yükseldiği bu merasimle ilan edilir, el öpülürdü. O zamana kadar dükkânın temizlik, getir götür gibi işlerini yapan çırak, kalfalığa yükselir, dükkân içinde bir mekân sahibi olur ve ustalık yolunda ilerlerdi. Ustalığa terfi eden, eğer aynı aileden değilse genelde yeni bir dükkân açar, yeterli parası yoksa orta sandığından kendisine borç verilirdi.⁴⁷⁸

477 Rüştü Kürkçü, Osman Özdokuyucu, Tevfik Kazancı, Hüseyin Ahlatçı, Hayrettin ve Ömer Kazancı ile yapılan röportajdan; Uluç, agm, 5. Hitit Festival Komitesi, ss. 129-130; Nazmi Tuğrul, Çorum Tarihi ve Coğrafyası, hazırlayan Ramazan Karaman, Çorum 2006, s. 97.

478 Bakır üzerine yaptığı sanat eserleriyle tanınan Hasan Tuluk ile yapılan röportajdan; Çarşı esnafı ile yapılan röportajlardan.

Şehirlerde yaşayan halkın genelde ticaretle uğraştığı düşünülüğünde söz konusu esnaf teşkilatının ve bedestenlerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ahîlerin sosyal ve ekonomik faaliyetleri arasında esnaf ile halk arasındaki sevgi ve güveni artıran faaliyetlerinden biri de şehir merkezleri ve kırsal bölgelerdeki Ahî zâviyeleridir. Çorum'da Ahîlere nispet edilen zâviyeler şunlardır:

6.2. Ahî Menteşe (Ahî Yakub) Zâviyesi

Ahî Menteşe tarafından 702/1312 tarihinde kurulmuş olup kendisi, 767h/1366'da zâviyeye geniş araziler vakfetmiştir.⁴⁷⁹ Zâviyenin arazileri, elverdiği kullanım alanına göre işletilmekte, mümkünse kuyular açılıp sulama kanalları yapılmakta ve zâviyedâr, bu görevlerinden dolayı yıllık belli bir ücret almaktadır. Zâviyedârlık, 1050 h/1641 tarihinden itibaren zâviyedâr Ali Efendinin girişimiyle evlada meşrut hale gelmiştir.⁴⁸⁰

21 Şaban 1265/1845 tarihli belgede, zâviyedâr Ebu Bekir oğulları Yusuf ve İbrahim'in vefat etmesiyle İbrahim oğlu Yusuf'a bu görevin verilmesinden bahsedilmektedir. Zâviyenin bu vakıflardan elde ettiği yıllık gelir 300 kuruş olup 170.5 kuruşu masraf için alındıktan sonra geriye kalan 129.5 kuruş, zâviyeye gelen gidenlere yemek yedirmeğe ve gündeliği bir akçe olan mutasarrıf İbrahim oğlu Yusuf'a ayrılmıştır. Zâviye,

479 Ahî Menteşe Zâviyesi'nden yaklaşık elli yıl sonra 768/1367'de Ethem Çelebi'nin İskilip'te kurduğu Ahî zâviyesi, Ahîlerin halka dönük faaliyetlerinin 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çorum ve civarında artarak devam ettiğini göstermektedir. Anakök, Çorum Tarihi, ss. 53, 55; İlca, "Ahiliğin Türk Kültür Hayatında Yeri ve Önemi", (ÇESOB), 13.10.2008.

480 Çorumlu, sayı 39, belge no 242, s. 349; Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 121.

XIV/XX. yüzyıl başlarına kadar faaliyet göstermiş olup Zilka-
de 1316/ Mart 1899 tarihi itibarıyla Mehmet ve Hasan kardeş-
ler yine günlük 1 akçe karşılığı zâviyedârlik yapmaktaydı.⁴⁸¹

6.3. Ahî Ahmet Zâviyesi (Pîrî Baba Tekkesi)

Pîrî Baba Tekkesi adıyla meşhur olan zâviyenin inşası bazı kaynaklarda Ahî Ahmet'e izafe edilmekle birlikte,⁴⁸² Ahî Ahmet'in babası Ahî Emir Hasan tarafından yaptırılmıştır. Cumhuriyet sonrası Orta Mektep, günümüzde Atatürk Lisesi'nin karşısında, "Pir Baba Çamlığı" denilen yerde inşa edilen Pîrî Baba Tekkesi, Çorum kent merkezinde faaliyete geçen ilk zâviyelerdendir.

Zâviyeye ismi verilen şahıs, Veysel Karânî neslinden Şeyh Zeynüddin'in hizmetlisi Pîrî Baba'dır. Çorum'da irşat faaliyetlerinde bulunan Şeyh Zeynüddin'in ve Pîrî Baba'nın vefatından sonra bir türbe inşa edilmiş,⁴⁸³ Emir Hasan, türbeye sonradan tekke ilave ettirmiştir. Tekkenin inşa tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, Cemaziyelevvel 1197/Nisan 1783'de görülen davada; tekkenin adına inşa edildiği Şeyh Zeynüddin'in, Veysel Karânî evladından olduğu, buranın 500 yıldan beri faaliyet gösterdiği ve tevliyetinin nesilden nesile

481 Çorumlu, sayı 39, belge no 243, s. 350; Korkmaz, age, s. 122.

482 Tayyar Anakök, Çorum Tarihi, Coğrafyası, (Müellifin yayımlanmamış daktilo nüshası, Hasan Paşa Kütüphanesi no: 3210/114), Çorum 1950., ss. 53, 55.

483 Buraya daha sonraki dönemlerde Pîrî Baba gibi başka sevenlerinin de defnolunduğu küçük bir haziresi vardı. Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 57, 30 Mart 946, s. 5; Şerif Korkmaz, Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 124.

aktarıldığı belirtilmektedir.⁴⁸⁴ Tekke yaklaşık 500 yıldır faaliyetinde olduğuna göre Emir Hasan'ın burayı, VIII/XIV. yüzyılın ilk yarısında inşa ettirdiği düşünülebilir.

484 Çorum merkezindeki Pîrî Baba Tekkesi'ne kısa süreliğine de olsa bir Bektaşî dedesi atanmıştır. Ancak söz konusu uygulamanın Cemaziyelevvel 1197/Nisan 1783'de mahkemeye intikal etmesi üzerine Çorum kadısı, şehîr merkezinde Bektaşî tekkesi olmadığını ifade etmiştir. Konunun mahkemeye intikal ediş süreci şöyledir:

Pîrî Baba Tekkesi vakfının tekkenişinlik ve tevliyetinde görevli Veysel Karanî evladından Seyyit Osman ve Seyyit Abdülkadir adlı kimselerin başka tarikatlara meylettiklerine dair Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi secadenişini Şeyh Abdülatif'e birtakım kişiler şikâyetinde bulunmuşlar, buradaki tekkeye Ali Dede'nin yetkili kılınmasını istemişlerdir. Söz konusu istek kabul edilmiş ve Bektaşî olan Ali Dede zâviyedâr tayin edilmiştir. Daha sonra berat konusunda problem çıkmış, tekkenişinlik görevinin Ali Dede'ye mi yoksa Seyyit Osman ve Seyyit Abdülkadir'e mi verilmesi hususunda Çorum kadısına müracaatta bulunulmuştur.

Mahkemede; Pîrî Baba diye tanınan kişinin Hz. Ali evladından İmam Zeynelabidin olduğu, haklarında şikâyet olan kişilerin buradaki tekkenişinlik ve tevliyet görevlerini, silsile halinde beşyüz seneden fazla süredir, belde kadısının teklifi ve şeyhülislamın onayıyla yürüttükleri, Hacı Bektaş Veli'nin İmam Zeynelabidin'den sonra dünya'ya geldiği, "Pîrî Baba" ismindeki "Baba" kelimesinin diğer tarikatlarda da kullanıldığı, dolayısıyla söz konusu tekkenin Bektaşîlere ait olamayacağı sonucuna varılmıştır.

Bu gerekçelerden hareketle Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi postnişinine verilen zâviyedârlık görevinin geçerli olamayacağı, Şeyh Efendinin ancak tariklerine bağlı bir zâviyeye görevlendirmede bulunabileceği, Ali Dede'nin Bektaşîliğe bağlı olmayan bir zâviye'de görevlendirilmesinin "emr-i âlî"ye aykırı olacağı belirtilmiş, Seyyit Osman ve Seyyit Abdülkadir'in görevlerinin devamına ve kendilerine yeniden berat hazırlanmasına karar verilmiştir. 1285/1868 tarihli bir diğer berat kaydında da Tekke'nin Veysel Karanî'ye nisbeti te'yid edilmiştir. BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, no 25586; Ali İzzet, Tezkire-i Makamât, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul tr., s. 23; Korkmaz, age, s. 125.

Belgede geçen ifadelerle göre Pîrî Baba Tekkesi'nin Bektaşîlere ait olduğu izleniminin en önemli sebebi Pîrî Baba'daki "baba" lafzıdır. Tekkenin Bektaşîlere aidiyeti düşüncesinin bir diğer muhtemel sebebi, o dönem Sivas Sancağı'na bağlı Merzifon nahiyesindeki Bektaşîlere ait Pîrî Baba Zâviyesi olabilir.

Tarikatların ve tekkelerin teşekkül sürecine bakıldığında genelde vefat etmiş şahsa, öncelikle bir türbe inşa edildiği, sonrasında sevenlerinin dağılıp gitmeyi önlemek amacıyla türbe etrafındaki müstemilatı genişleterek bir araya geldikleri ve zamanla kurumlaştıkları görülmektedir. VII/XIII-VIII/XIV yüzyıl itibariyle Anadolu topraklarında Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin şahsında gördüğümüz bu yapılanmanın bir benzerinin Çorum'da Pîrî Baba Tekkesi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Ahî Ahmet, babası Emir Hasan'ın yaptırdığı tekkeye 768/1367'de geniş araziler vakfetmiştir. Elde edilen vakıf gelirleriyle hizmet binalarının gerekli tamir ve onarımının yapılmasını, zâviyeye gelip gidenlere, zâviyeye mülâzemet edenlere, komşulara, geri kalan kısmıyla da beldedeki fakir ve yardıma muhtaçlara yiyecek ve barınma imkânının sağlanması şart koşmuş olup şahitlerden biri Ahî Hayreddin Hıdır b. Ömer'dir.⁴⁸⁵

Pîrî Baba Tekkesi, mütevellî heyetinin kararıyla Rebiülahîr 1248/Eylül 1832'de minber eklenerek cami görevi de görmüştür. Derbendi el-Hâcc Hüseyin Efendizâde Abdurrahman Halife, zâviye vakfının arazilerinin yıllık aşarından sülüs hisse ile hatip tayin edilmiştir. Cuma ve bayram namazlarının kılındığı zâviyede mütevellî, görevini icraya devam etmiştir. 1261/1845'de Azab Ahmet Mahallesi'nde sakin

485 Ahî Ahmet'in vakfettiği yerler şöyledir: Kışla yanından Yaydığın köyüne giden yol ile Derinçay, Ulumazar arasındaki kısım. Önceleri Orta Mektep iken Atatürk Lisesi'ne dönüştürülen ve günümüzde dinlenme parkı olarak kullanılan kısım. Çorumlu, sayı 30, yıl 4, 1 Birinci Teşrin 941, s. 13; Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 946, belge no 407, ss. 462-465; Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 946, ss. 4-5; a.mlf. "Çorum'da Ahilik II", Çorumlu, sayı 57, 30 Mart 946; Ilıca, Çorum Vakıfları, ss. 45-46.

Tekkenişinoğulları'ndan Hacı Seyyit Ahmet, Hasan ve Hızır adlarında 4 kişi burada zâviyedârdır.⁴⁸⁶

Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre, 5 Safer 1298/7 Ocak 1881 tarihi itibariyle Pîrî Baba Tekkesi vakfının tevliyet ve tekkenişinlik görevindeki, Veytsel Karânî hazretlerinin soyundan gelen Murat Seydi oğlu Ömer'in vefatı üzerine hissesi, kardeşleri Hasan ve Osman'a devredilmiştir. Bundan yaklaşık bir yıl sonra, 15 Muharrem 1299/7 Aralık 1881'de Azab Ahmet Maḥallesi sâkinlerinden Ahmet oğlu Seyyit Osman'ın vefatı üzerine yerine oğlu Mustafa'ya zâviyedâr tayin edilmiştir.⁴⁸⁷

Pîrî Baba Zâviyesi, kapatıldığı 1925 yılına kadar görevini sürmüştür. Bu tarihten sonra tekke ve türbe, haziresiyle birlikte yıkılarak park haline getirilmiştir.⁴⁸⁸

6.4. Ahî Hacı Bey Zâviyesi

IX/XV. yüzyıl itibariyle faaliyette olduğu anlaşılan Ahî Hacı Bey zâviyesiyle ilgili bilgiler 848/1445 tarihine aittir. Çorum'da geniş araziler bağışlayan Beyler Çelebi'nin Abdalata Zâviyesi'ne vakfettiği yerler belirtilirken, Hacı Çelebi'nin Kılıçviran (Kılıçören) köyündeki Ahî Hacı Bey Zâviyesi için Yakacık ve Kazkurt köylerini vakfettiği, daha sonra bu iki

486 BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, no 7045; Ali İzzet, Tezkire, s. 23; Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 57, 30 Mart 946, s. 5; Korkmaz, Çorum'un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 125.

487 ÇŞS, defter no 9 sayfa no 62, hüküm no 91; ÇŞS, defter no 9 sayfa no 83, hüküm no 133; ÇŞS, defter no 10 sayfa no 158, hüküm no 245; ÇŞS, defter no 10 sayfa no 351, hüküm no 526.

488 BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf, no 7045; Ali İzzet, Tezkire, s. 23; Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 57, 30 Mart 946, s. 5; Korkmaz, Çorum'un İdari Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s. 125.

köyden elde edilen gelirin yarısını Abdalata Zâviyesi'ne aktardığı nakledilmektedir.⁴⁸⁹

Ahî Hacı Bey Zâviyesi'nin bulunduğu Kılıçören, Ahî İlyas köyü ile komşudur. Ahî İlyas, Çorum'daki ilk Ahî temsilcilerinden biri olup, yerleştiği köye adı verilmiştir. Köydeki türbesi, halkın saygı duyduğu bir yer olup halen ziyaretgâhtır.⁴⁹⁰ Türbenin bulunduğu yerde zâviye de inşa edilip edilmediğine dair malumata rastlanmamakla birlikte, gelip geçenlerin doyurulup barındırıldığı düşünülebilir.

6.5. Ahî Burhaneddin Zâviyesi

Ahîlere ait bir diğer zâviye, Ahî Burhaneddin Zâviyesi'dir. Hakkında fazla bir malumat bulunmayan Ahî Burhaneddin Zâviyesi'nde bir dönem Beyler Çelebi'nin de söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Onun, Abdalata Zâviyesi'ne bağışladığı yerler arasında Ahî Burhaneddin Zâviyesi'ne ait Yakacık, Kazkurt köylerindeki yarı hissesi de bulunmaktadır.⁴⁹¹

489 Neşet Köseoğlu, "Çorum'da Beyler Çelebi ve Muzaffer Paşa Camii Minberi", Çorumlu, yıl 1, sayı 3, 15 Haziran 938, s. 76; Tombuş, "agm", Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 946, s. 7.

490 Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 946, s. 7; Anakök, Çorum Tarihi, s. 43-44; Nejat Taner, Çorum'un 11 Numaraları Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: h. 1304/1307-M. 1886-1889, Kırıkkale Üniv. Sos. Bil. Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2002, ss. 207, 237, 369.

491 Köseoğlu, agm, Çorumlu, yıl 1, sayı 3, 15 Haziran 938, s. 60.

Sonuç

Çorum ve civarında VIII/XIV. yüzyıldan itibaren kurumsal bazda faaliyet göstermeye başlayan Ahîlerin ekonomi, eğitim, sosyal ihtiyaçların karşılanması yönündeki faaliyetleri şöyle sıralanabilir

Çırakların tekkede bilgi, görgü ve ahlâk yönünden eğitilip kalifiye eleman yetiştirilerek işsizliğin önlenmesi,

Ustaların teklifi ile çırakların kalfalığa yükseltilmesi, kalfalara kuşak (şed) bağlanarak ustalığa yükseltilmesi, böylece ayrı iş ve dükkân açma yetkisinin verilmesi,

Zanaat, ticaret vb. ürünlere narh konularak bunların esnafın ihtiyaçlarına göre bölüştürülüp dağıtılması,

Ürünlerde kalite ve standardın korunması, kötü hammadde kullanan, işçilik kalitesini düşüren, karaborsacılık yapan, müşterilerini aldatan, geleneklere aykırı davranan esnafa ceza tayin ve tatbiki,

Kandil ve bayram günlerinde esnafın bir araya gelmesi için organizasyonlar düzenlenmesi,

Yardımlaşma ve dayanışma gerektiren haller için orta sandığın ihdası,

Zâviyeler vasıtasıyla fakir halkın, yolcuların doyurulup barındırılması,

Kırsal kesimde güvenliğin sağlanması,

Göçebelere yeni tarım arazilerinin açılarak onların organize edilmesi,

Tarım alanları için gerekli kuyuların açılması, sulama kanalları, değirmen vb. inşası,

Payitaht da dahil olmak üzere kent merkezlerinin deri, et, yün ve boya gibi ihtiyaçların kırsal kesimlerden şehir merkezlerindeki ilgili esnafa aktarılmasında koordinasyonun sağlanması...

KAYNAKÇA

- Abdullah Ceyhan, “XIII. Yüzyılda Yaşamış Oğuzlar’da Medfun Karadonlu Can Baba”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, haz. Mevlüt Uyanık, Ankara 1998.
- Abdullah Ercan, 14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., Çorum 1998.
- Abdullah Gündoğdu, Çorum’un 2 Numaralı Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1268-1280, M. 1852-1863), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- Abdurrahman Âkifzâde, Kitabü’l-mecmû fil-meşhud ve’l-mesmû’, Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 27011.
- Abdurrahman Câmî, Nefehâtü’l-üns, çev.: Lamiî Çelebi, İstanbul 1872.
- Abdurrahman Memiş, Halid-i Bağdâdî ve Anadolu’da Halidîlik, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Yay., İstanbul 1983.
- Abdülbaki Gölpınarlı, “Hacı Bektâş Veli Vilayetnamesi’nde Hacı Bektâş-ı Veli ve Ahmet Yesevi”, Hoca Ahmet Yesevi, haz.: Ömer Uluçay, Adana 1995.
- Abdülbaki Gölpınarlı, “Kızılbaş”, İA, c. 6.

- Abdülkadir Dündar, Çorum Cami ve Mescitleri, Çorum Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2004.
- Ahmet Cahid Haksever, Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmet Remzi Akyürek, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Ahmet Cahid Haksever, “Turhallı Mustafa Efendi ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, Tasavvuf, Temmuz-Aralık 2004, sayı 13.
- Ahmet Cahid Haksever, Ya’kub-ı Çerhî: Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, İnsan Yayınları, İstanbul 2009.
- Ahmet Yaramış, Çorum’un H. 1240-1254/M. 1824-1826 Tarihli Şer’iye Sicili’nin H.1240-1241/1824-1826 Yılları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- Ahmet Yaşar Ocak, “Bektâşîlik”, DİA, c. 5.
- Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Heterodoks Türk Sufiliğinin Temel Taşı: Hacı Bektâş-ı Velî el-Horasanî”, Öz Kaynaklarından Alevilik-Bektâşîlik Araştırmaları, haz.: Gülağ Öz, Can Yay., Ankara 1995.
- Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, Dergâh Yay., İstanbul 1996.
- Ahmet Yaşar Ocak, Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim Yay., İstanbul 1996, ss. 150-152.

- Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlılar’da Din ve Düşünce Tarihi”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998.
- Âkifzâde Abrdurrahim Efendi, et-Tezkiretu bi’l-mecmû fi’l-meşhûdi ve’l-mesmû’, çev.: Hikmet Özdemir, İstanbul 1998.
- Alaaddin Muhammed b. Ali el-Hasankeyfî, ed-Dürru’l-muhtâr fi şerhi tenvîri’l-ebâr, Hasan Paşa Kütüphanesi.
- Alemdar Yalçın, - Yılmaz, Hacı, “Şah İbrahim Ocağı Üzerine Yeni Bilgiler”, Hacı Bektâş Velî: Araştırma Dergisi, Ankara 2004, sayı 30.
- Alexandre Bennigsen, “Orta Asya’da Tarikatlar”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, çev. Osman Türer, Erzurum 1993.
- Ali b. Hüseyin Vâiz el-Kâşifî, Reşahât Ayne’l-Hayât, çev.: Mehmet Rauf Efendi, İstanbul 1291.
- Ali b. Sultan Muhammed el-Fenârî, (Aliyyü’l-Kârî), Cami’u’l-vesâil fi şerhi’ş-şemâil, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 3610.
- Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, Şerhu hırzî’l-emânî, no: 202/2.
- Ali İlca, Çorum Vakıfları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2001.

- Ali Ilıca, “Osmanlı Dönemi Çorum’da Para Vakıfları”, Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu, 1-3 Ekim 2004.
- Ali İzzet Efendi, Tezkire-i Makâmât, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniye, İstanbul tr.
- Ali Kılıcı, “İskilip’teki Vakıflar ve Ebussuud Efendi”, Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.
- Ali Yılmaz–Mehmet Akkuş - Ali Öztürk, “Giriş”, (Makâlât içinde), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.
- Anonim, Menakıb-ı Koyun Baba (Osmancık’ta Erenler Durağı: Koyun Baba içinde), haz. M. Şakir Çıplak, Hürsan Yay., İstanbul 2001.
- Baki Öz, Bektâşîlik Nedir: Bektâşîlik Tarihi, Der Yay., İstanbul 1997.
- Baki Öz, Dünyada ve Türkiye’de Alevi-Bektâşî Dergâhları, Can Yay., İstanbul 2001.
- Barihüda Tanrıkorur, “Tarihin Tahribi: Çorum Mevlevîhânesi”, VII. Milli Mevlânâ Kongresi, Selçuk Üniv. Basımevi, Konya 1994.
- Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, (Tıpkı basım), Bizim Büro Yay., Ankara 2000.
- Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, el- Metâli’u’s-sa’îde, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 2686

- Cemal Şener, Osmanlı Arşivi'nde Mühime ve İrade Defterleri'nde Aleviler-Bektâşiler, İstanbul 2002.
- Cengiz Gündoğdu, Hacı Bektâş-ı Velî: Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım, Aktif Yay., Ankara 2007.
- Çorum İl Yıllığı 1967.
- Çorum İl Yıllığı 2003.
- Ebu'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali el-Murâdî, Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat trz.
- Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmet İbn Hacer el-Askalânî, Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi nuhbetü'l-fiker, Şabân 1218/ Aralık 1803, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 3656.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifin: Esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin min keşfi'z-zünûn, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- Emin Ekmekçi, Geçmişten Günümüze (Bütün Yönleriyle) Hacıhamza Beldesi, Hacıhamza Belediyesi tr.
- Erdoğan Erol, "Veled Çelebi Zamanında Mevlevîhâneler ve Çelebi'nin Şeyhlere Resmi Hitap Şekilleri", VII, Milli Mevlânâ Kongresi (3-4 Mayıs-1993), Selçuk Üniv. Basımevi, Konya 1994.
- Esirüddin Mufaddal b. Ömer el-Ebherî, Şerhu'l-latîf, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 5032/2.

- Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yay., Ankara 1997.
- Ethem Erkoç, Fahirî'l-Muhaddisîn Yusuf Bahrî Efendi, Çorum 2003.
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, sad. Teffik Temelkuran, Necati Aktaş, İstanbul tr.
- F. R. Haslok, Bektâşîlik Tetkikleri, MEB Yay., Ankara 2000.
- Fazıl Çiftçi, Hazreti Pîr Şeyh Şaban-ı Velî, Kastamonu 2005.
- Fuat Köprülü, "Bektâşîliğin Menşei: Küçük Asya'da İslam Bâtınlılığı'nın Tarihsel Gelişimi Hakkında Bir Deneme", Öz Kaynaklarından Alevilik-Bektâşîlik Araştırmaları, haz.:Gülağ Öz, Can Yay.,Ankara 1995.
- Galip Demir, "Ahilik ve Yükselen Değerler", <http://www.metu.edu.tr/home/wwwmiet/ahilik.pdf>.
- Halil İbrahim Şimşek, "Şiranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufî Görüşleri, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu (23-25Kasım 2007), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008,c. 1.
- Hamdi Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Alimler, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.

- Hamid Algar, “Nakshbandiyya”, EI, Leiden-New York E. J. Brill 1993.
- Harîrîzâde M. Kemaleddin, Tibyânu vesâilî'l-hakâik fî beyân-i selâsili't-tarâik, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi, no: C 441.
- Hasan Almaz, Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık: Halvetî Pir Seyyit Yahyâ Şîrvânî, Hayatı ve Eserleri, Bizim Büro Yay., Ankara 2007.
- Hasan Kamil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.
- Hasan Küçük, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri: Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, Türdav Yay., İstanbul 1976.
- Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Onuncu Asırda Çorum”, Çorumlu, 29 Birinciteşrin 1938, sayı 7.
- Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Hazine-i Evrakın Maarif Kısımında Çorum'a Ait Vesikalar”, Çorumlu, 1 Eylül 1941, yıl 4, sayı 29.
- Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 19. Yüzyıl, İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Hüseyin Vassâf, Sefîne-i Evliyâ,haz.:Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi, İstanbul 2006.
- İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, Daru Sadr, Beyrut 1990,c. 14

- İhsan Eskitürk, Bir Başka Yolculuk, Ankara 2003.
- İhsan Sabuncuoğlu, “Kara Müftü”, Çorumlu, 1 İkinciteşrin 943, sayı 42.
- İrene Melikoff, Hacı Bektâş: Efsaneden Gerçeğe, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1999.
- İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfu’l-hafâ ve muzîlu’l-ilbâs, Dâru İhyâi’t-Turasi’l-‘Arabî, Beyrut tr.
- İsmail Hakkı Altuntaş, İsmail Hakkı Toprak ve Tasavvuf Felsefesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, no: 29890.
- İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyyetü’l-ârifin: esmâu’l-müellifin ve âsâru’l-musannifin min keşfi’z-zünûn, Daru’l-Fikr, Beyrut 1990, c. 6.
- İsmet Zeki Eyüboğlu, Bütün Yönleriyle Bektâşîlik, Der Yay., İstanbul 1990.
- Johan G. J. ter Haar, “Nakşbendiyye’de Manevî Rehberliğin Önemi”, Tasavvuf, çev.: Ahmet Cahid Haksever, Ankara 2002, sayı 9.
- John Kingsley Birge, Bektâşîlik Tarihi, çev.: Reha Çamuroğlu, Ant Yay., İstanbul 1991.
- Kâmil Şahin, “Ahmet Feyzi”, DİA, c. 2.

- Kâmil Şahin, “Habîb Karamanî”, DİA, c. 14.
- Kâmil Şahin, “Şeyh Murad Seydî”, Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004), Çorum 2006.
- Kasım Kufralı, “Molla İlâhî ve Kendisinden Sonra Nakş-bendi Muhiti”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul 1949, c. 3, sayı 1-2.
- Kemal Vehbi Gül, Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması, Toker Yay, İstanbul 1996.
- Kemaleddin Abdurrezzâk el-Kâşânî, Istılâhâtı’s-Sufiyye, Şam 1995.
- Khaliq Ahmad Nizami “The Naqshbandiyyah Order”, Islamic Spirituality, ed.: Seyyet Hossein Nasr, New York 1991.
- Komisyon, “Bektâşî-Alevi Edebiyatı”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1977, c. 1.
- M.Celal Duru, Tarihi Simalardan Mevlevî, İstanbul 1952.
- M. İhsan Sabuncuoğlu, Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, Çorum 1971.
- M. Şakir Çıplak, Osmancık’ta Erenler Durağı: Koyun Baba, Horasan Yay., İstanbul 2001.
- M. Tevfik Oytan, Bektâşîliğin İçyüzü, İstanbul 1945.
-

- Mehmet Rıhtım, Seyid Yahya Bakuvî ve Halvetîlik, Qismet Yay., Bakı 2005.
- Mehmet Serhan Tayşi, “Cemâliyye”, DİA, c. 7.
- Mehmet Ziya, Yenikapı Mevlevihânesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul trs.
- Metin Ayışığı, “Mütareke döneminde İstanbul Hükümetleri ile Kuvâ-yı milliye Arasındaki Münasebetler: 14 Ekim 1918-16 Ekim 1920”, Elazığ Fırat Üniv. Birinci Tarih Sempozyumu: 14-17 Ekim 1993.
- Mikail Bayram, “Ahiliğin Doğuşu: Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=324>.
- Mikail Bayram, Ahi Evren: Tasavvufi Düşüncenin Esasları, TDV Yayınları, Ankara 1995.
- Muammer Cengil, “Süheyb-i Rumi, Kereb-i Gazi ve Ubeyd-i Gazi Türbelerinin Çorum’un dini Hayatına Yansımaları”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, c. 2.
- Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf ed-Dimeşkî, eş-Şafii el-Kadiri, Kitâbu Neseb-i Ebî Hanife, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 1564/1.
- Murat Sertoğlu, Bektâşilik, Başak Yay., İstanbul 1969

- Muslihuddin Mustafa b. Şabân el-Gelibolî es-Sururî, Kitâbu bahrî'l-ma'ârif, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 2114
- Mustafa Aşkar, Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- Mustafa Aşkar, İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Verâ Yayınları, Ankara 1996.
- Mustafa Kara, "II. Abdulhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", II. Abdulhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri, (2 Mayıs 1992), İstanbul 1992.
- Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Uludağ Yay., Bursa 1990.
- Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1995.
- Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca-Türkçe Sözlük, İnkılap Yay., İstanbul 1959.
- Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", DİA, c. 2.
- Nazmi Tombuş, "Çorum'da Ahilik", Çorumlu, sayı 56, 24 Şubat 1946
- Nazmi Tombuş, "Çorum'da Ahilik II", Çorumlu, sayı 57, 30 Mart 1946.
-

- Nazmi Tuğrul, Çorum Tarih ve Coğrafyası, haz.: Ramazan Karaman, Çorum 2006
- Necdet Tosun, İmâm-ı Rabbânî Ahmet Sirhindî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Necdet Yılmaz, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulema, OSAV Yay., İstanbul 2001.
- Necmettin Sarioğlu, “Mustafa Tâkî Efendi”, Somuncubaba Dergisi, sayı 57
- Necmettin Sarioğlu, “Niksarlı Hacı Ahmet Efendi”, Somuncubaba Dergisi, sayı 58.
- Nejat Taner, Çorum’un 11 Numaraları Şer’iyye Sicilli Transkripsiyon ve Değerlendirmesi: h.1304/1307-M. 1886-1889, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale 2002.
- Neşet Köseoğlu, “Çorum’da Beyler Çelebi ve Muzaffer Paşa Camii Minberi”, Çorumlu, yıl 1, sayı 3, 15 Haziran 938, s. 76.
- Neşet Köseoğlu, “Köy Adlarına Göre Bir Araştırma”, Çorumlu, 15 Nisan 939, yıl 2, sayı 13.
- Neşet Köseoğlu, “Tarihte Çorum Köyleri: Abdalata”, Çorumlu, 15 Mayıs 939, yıl 2, sayı 14.
- Nihat Azamat, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, DİA, c. 7.

- Niyazi Öktem, “Anadolu Aleviliğinin Senkretik Yapısı”, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Alevîler, Bektâşîler, Nusayrîler, haz.: İsmail Kurt, Seyid Ali Tüz, Ensar Neşr., İstanbul 1999.
- Orhan Türkdogan, Alevi Bektâşî Kimliği: Sosyo-Antropolojik Araştırma, Timaş Yay, İstanbul 1995.
- Osman Eğri, “Yeniçeri Ocağı’nın Manevi Eğitimi ve Bektâşîlik”, Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi, Ankara 2002, sayı 24.
- Ömer el-Fuâdî, Risâle fi muhlisi’n-nefs, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 786.
- Ömer Lütfi Barkan, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, cilt 2.
- Rahmi Serin, İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler, İstanbul 1984.
- Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl), İnsan Yay., İstanbul 2004.
- Reşat Öngören, “Cemaleddin İshak Karamanî”, DİA, c. 24.
- Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf: Anadolu’da Sûfiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl), İz Yay., İstanbul 2000.

- Rifat Arıncı, “Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi”, Çorumlu, 1 Eylül 1941, yıl 4, sayı 29.
- Sadık Vîcdânî, Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye, haz. İrfan Gündüz, İstanbul 1995.
- Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Devleti’nin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahîlik Açısından Bir Bakış Denemesi”, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, c. 4.
- Sevim Uluç, Çorum ve Çevresi, 5. Hitit Festival Komitesi, tr.
- Seyyid Şerif Ali Cürcânî, et-Ta’rifât, tahkik Abdulmun’im Hafna, Kahire tr.
- Sezai Küçük, Mevlevîliğin Son Yüzyılı, Simurg Yay., İstanbul 2003.
- Süleyman Uludağ, “Ahmetiyye”, DİA, c. 2.
- Süleyman Uludağ, “Anadolu’da Halidîlik”, DİA, c. 15
- Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- Şefik Can, Mesnevî Tercümesi: Konularına Göre Açıklamalı, Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Şerif Korkmaz, Çorum’un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı: (Tanzimat-II. Meşrutiyet), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.

- Taceddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmet el-İsferayinî, Şerhu lübbi'l-elbâb, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 2778.
- Tahirü'l-Mevlevî, Çilehâne Mektupları, haz. Cemal Kurnaz - Gülgün Erişen, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Tahsin Yazıcı , “Nakşband, Bahâ'al-Din Muhamed b. Muhammed al-Buhârî”, İA, İstanbul 1964, c. 9.
- Tayyar Anakök, Anakök, “Çorum Mitolojisi”, (Çorum Tarihi içinde), s. ek.
- Tayyar Anakök, Çorum Tarihi, (Müellifin daktilo nüshası), Çorum 1950, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 18833.
- Turhallı Mustafa Efendi, Mektup, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik no: 190, vr. 78b.
- Turhallı Mustafa Efendi, Mürşidü's-sâlikîn, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no: 871/1.
- Turhallı Mustafa Efendi, Reşahât-ı Lâhûtiyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Bölümü, no: 190.
- Yalçın Atalık, “Tevkî'î Süleyman Feyzi Paşa”, Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu 23-25 Kasım 2007, Çorum 2008, c. 1.
- Yunus Koçak, “Şah İbrahim Ocağı'ndan Gelen Bir Şeyh Safi Buyruğu”, Hacı Bektâş Velî: Araştırma Dergisi, Ankara 2004, sayı 30.

- Yusuf Bahrî, İcâzetnâme, Hasan Paşa Kütüp., no 2673
- Yusuf Bahrî, İcâzetnâme, Hasan Paşa Kütüphanesi, no 3988/3.
- Yusuf Bahrî, Şerhu ‘Atâi’l-Kadiri’l-Feyyâz, Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, no 363.
- Yusuf Ekinci, Ahîlik, Ankara 1991.
- Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, DİA, c. I.
- Zülfikâr Güngör, “Çorumlu bir Mutasavvıf Şair: Çerkez Şeyhi Hacı Ömer Lütî Efendi”, Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu (23-25 Kasım 2007), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, c. 1.

İNDEKS

- A -

Abdi Bey Camii	31, 162
Abdullah Mekkî Erzincânî	138
Abdullah-ı İlahî	129
Abdurrahman Câmî	128
Abdürrahim Tantavî	164
Afyon	139
Ahî Evran	185, 195, 196
Ahî İlyas	189, 204
Ahîrvan Tekkesi	191, 194
Ahmet Feyzi	131, 145, 167, 168
Ahmed-i Buharî	129
Ahmedîlik	83
Ahmediye Medresesi	136
Ahmet er-Rifâî	162, 164, 169
Ahmet Remzi Dede	23
Ahmet Şemseddin Marmaravî	83
Akpınar Mahallesi	167
Aksungur	25
Alâeddin Ali	82
Ali İzzet	88, 134
Amasya	12, 61, 90, 131, 132
Anbarcı	25
Arap Dede	45, 80

Âşık Paşa	74
Aydın	84
Azap Ahmet Mahallesi	27, 119
Azerbaycan	187

- B -

Bacıyân-ı Rûm	188
Bafra	94
Bağdat	99
Bahâeddin Nakşbend	98, 127, 128
Balım Sultan	41, 42, 76, 77, 81
Balıseyh	74
Bayramî	84, 124
Bedevî	164
Beyler Çelebi	16, 58, 115, 158, 203, 204
Beyseki	141
Büket	25

- C -

Celâliye Vakıfları	11
Cemaleddin İshak Karamanî	85
Cemâlîlik	83

- Ç -

Çelebi Hüsameddin	11
Çerkeşilik	89
Çorak	25
Çöplü	62, 191, 192

- D -

Dede Ömer Rûşenî	82
Derbent	72

- E -

Ebrim	
Edirneli Mehmet Nuri	148
Enam Çelebi	32, 33
Ermeni İsyanı	183
Erzincan	12
Eşmedağı Deresi	74
Evhadüddin Kirmani	188
Evliyâ Çelebi	62, 66, 67, 68

- F -

Fatih Sultan Mehmet	68, 71, 128
Fatma Hatun	20, 27
Fütüvvet	187, 188

- G -

Galata	14
--------	----

- H -

Habaniye	99
Habib-i Karamanî	86, 124,
Halep	14
Halid-i Bağdâdî	122
Halidîlik	122
Hamzavî	86
Haneî	90, 95
Hıdırlık	144, 170, 178, 184
Hızır Amasî	85
Horasan	42
Hoy	188
Hüdâyî Dergâhı	163
Hüseyin Baykara	128

- İ -

I. Dünya Harbi	183
I. Gıyâseddin Keyhüsrev	188
II. Beyazıt	44, 68, 69, 71, 76
İlhanlılar	189
İlköy	25
İskilipli Abdülbâki	86
İttihad-ı İslam	162

- K -

Kadı Burhaneddin	189
Kadirî	149, 164
Kalemi	25
Karadonlu Can Baba	45, 80
Karahisardemirli	16, 74, 78
Karakeçili	63, 74
Karaman	14, 85
Karapürçek	25, 166
Kasımpaşa	14
Kastamonu	87, 94, 121, 124
Kayseri	187
Keyyalî Veli Dede	
Kılıçören	204
Kırşehir	12, 43
Kızılırmak	68

- M -

Ma'di Kereb	125
Mecitözü	25
Medine	53, 124, 140, 150, 172
Mesudiye	141
Muhammed Murtazâ	92, 93, 114
Mustafa Çerkeşî	89
Muzaffer Paşa	89

- N -

Nasır li-Dînillah	188
Niksar	141
Nişabur	42

- O -

Osman Selahaddin Dede	23, 39
Osmancık	16, 70, 87, 193
Ovacık	62

- Ö -

Ömer el-Fuâdî	95, 112,
---------------	----------

- P -

Penahi Sultan	163
---------------	-----

- R -

Rumeli	84, 162
Ruşenîlik	83

- S -

Safevîlik	44, 81
Sarılık	25
Sarıseyh	74
Selçuklu	171, 188
Seydim	41, 61

Seyyid Ömer	19, 21
Sivas Kongresi	184
Sivas	12, 183
Sultan Abdülaziz	45
Sultan Abdülmecit	45, 72
Sultan II. Abdülhamit	31, 139, 149, 150, 162, 167
Sulucakarahöyük	43
Sungurlu	74, 90
Süheyb-i Rumi	170, 173, 216
- Ş -	
Şah İsmail	44
Şarkıyan Mahallesi	163
Şazeli	164
Şemseddin Ahmet Sivasî	83
Şemsilik	83, 85
Şerbetçizâde	118
Şeyh Ahmet et-Trabzonî	94
Şeyh Ebu'l-Hüdâ	169
Şeyh Mustafa Vahdetî	124, 156
Şeyh Mehmed Çelebi	82
Şeyh Nasîrüddin Mahmut	187
Şeyh Nusret	45, 80
Şeyh Sadreddin	45, 80
Şeyh Seyyidüddin Ali Halvetî	85
Şeyh Şabân-ı Velî	86, 94, 95

Şeyh Yavsî	85
Şeyh Zeynüddin	200
Şîî	12

- T -

Tabakhane Mahallesi	193
Taceddin Paşa	90, 98
Tahirü'l-Mevlevî	23, 24
Tevki'î Süleyman Paşa	101
Timurlular	131
Tokat	12, 36, 138, 142, 143
Turhal Şeyhi	29, 118, 132, 133

- U -

Ulu Arif Çelebi	12
Uluköy	25

- Ü -

Ümit Halife	45, 80
Üsküdar Mevlevihanesi	23
Üveysilik	128, 159

- V -

Veled Çelebi	11, 34
Veysel Karânî	200
Vezirköprü	90. 95

- Y -

Yahya Dağıstani	138
Yahya Şirvânî	82
Yavsî	84
Yavuz Sultan Selim	71
Yeniçeri Ocağı	45
Yenikapı	14
Yenikapı Mevlevihanesi	23
Yunan Harbi	183